

AXESS

AXESS MAGAZIN - IDÉTIDSKRIFT PÅ KLASSENS GRUND - NR 4 MAJ 2009 PRIS: 75:-

Arkitektur för vår tid

PETER ELM LUND, THEODORE DALRYMPLE och ASLE TOJE
funderar över de principer som har varit styrande för arkitekturen under
1900-talet och vilka vägar som finns att välja i dag.

EMA

LAIN DE BOTTON

Om hur våra estetiska
val inte bara handlar
om yta.

INTERVJU

DAVID HOROWITZ

Om hoten mot den akademiska
friheten och vänsterns dominans
vid amerikanska universitet.

KULTUR

THERESE BOHMAN

Om hänförelsens gestik
i Jan Vermeers målning
Kvinna med pärlhalsband.

Vilka konsekvenser fick den så kallade 68-rörelsen för det svenska samhället? Vilka sociala, politiska och ekonomiska förändringar avspeglade den?

Betydelsen av revolutionsåret 1968

KÅRHUSOCKUPATIONEN 40 ÅR

Redaktör
KURT ALMQVIST

Axel och Margaret
Ax:son Johnsons stiftelse
för allmännyttiga ändamål

ATLANTIS

Beställ på internetbokhandeln, på www.atlantisbok.se eller
hos Bokförlaget Atlantis, Sturegatan 24, 114 36 Stockholm.

Engelsbergsseminarierna

Axel och Margaret Ax:son Johnsons
stiftelse för allmännyttiga ändamål

ATLANTIS

YOUR NEXT TOUR AB
-DIN BÄSTA RESEKLUBB

VÅRA FESTLIGA RESOR!

Välkommen att ta del av kommande resor.

Ring för detaljprogram eller besök vår hemsida www.yournexttour.com

Alla resor med avgång från Stockholm, Köpenhamn och Göteborg.

KOMMANDE RESOR 2009

LYXKRYSSNING MED RIVER CLOUD PÅ MOSEL OCH RHEN, BERNKASTEL – KÖLN 4 - 11 juli 2009

Vi bjuds även på fantastiska konserter med ett stjärnspäckat artistuppbåd. Under veckan får vi njuta av **Matilda Paulsson**, **Michael Weinius** och **Anita Weinius** detta ackompanjerat av Maestro **Tobias Ringborg** som också har lovat att bjuda oss på smäktande violintoner

NYSLOTT/SAVONLINNA OPERAFESTIVAL 19 - 23 juli 2009 Puccinis **MADAMA BUTTERFLY** och **TURANDOT**

LONDON OCH GLYNDEBOURNE 7 - 10 augusti 2009

"PROMSKONSERT" i Albert Hall, London. Glyndebourne firar i år sitt 75-års jubileum. **KÄRLEKSDRYCKEN**

KRYSSNING MED M/S VOLGA DREAM PÅ KEJSERLIGA RYSKA VATTENVÄGAR

ST. PETERSBURG – MOSKVA 12 - 21 augusti 2009

VENEDIG 5-dagar **LA TRAVIATA** på Teatro La Fenice & **Konsert** i Venedig. 9 - 13 september 2009

YOUR NEXT TOUR kör nu vidare med **OPERABUSSEN** till Danmark

Opera- och kulturhistorisk resa till Danmark - **KÖPENHAMN** och **SKAGEN**. 24 - 28 september 2009

Tjajkovskijs **EUGENE ONEGIN** som just då har haft premiär och **WEST SIDE STORY** som balett båda i Köpenhamns nya operahus.

SAN FRANCISCO 30 september - 7 oktober, 2009 **TRUBADUREN**, **ENLEVERINGEN UR SERALIEN** och **TRIPTYKEN**

VERDI PÅ NATIONALOPERAN I HELSINGFORS 9 - 12 oktober 2009 **FALSTAFF** och besök på Hvitträsk

KRYSSNING RIVER CLOUD II BASEL – AMSTERDAM 24 - 31 oktober 2009

Vi bjuds vi musikaliska salonger ombord med operasångerskan **PAULINA PFEIFFER** och pianisten **MICHAEL ENGSTRÖM**.

I Koblenz går vi på en balettföreställning, **ARE WE ALL HEROS** med musik av Philip Glass, i det charmiga operahuset.

FESTLIG KONSERT I WIEN OCH OPERA I BADEN 5 - 8 november 2009

SLOTTSKONSERT i Schönbrunn och **HOFFMANNS ÄVENTYR** på Stadteater Baden

OPERA OCH TRADITIONELL ADVENTSMARKNAD I MÜNCHEN 27 - 30 november 2009

Traditionell adventsföreställning **HANS & GRETA** på Bayerische Staatsoper. Utfärd till Kung Ludvig II sagoslott Neuschwanstein

*Operaciceron på samtliga resor **JOHAN MOLANDER** från Kungliga Operan.*

FÖRETAG OCH FÖRENINGAR VI SKRÄDDARSYR ERA RESOR EFTER ÖNSKEMÅL!

YOUR NEXT TOUR AB

Lill-Jans Plan 2 114 25 Stockholm

info@yournexttour.com

-DIN BÄSTA RESEKLUBB

Tel: 08-611 51 50 Fax: 08-735 60 40

www.yournexttour.com

Pastischmodernism

Vid ett arkitekturseminarium för några år sedan på Piperska muren i Stockholm, ställde jag frågan till en av föredragshållarna, en professor i arkitektur, om varför man idag inte kan bygga hus som ser ut som den barockbyggnad som vi befann oss i. Professorn såg sig omkring i rummet, som om han inte riktigt förstod om vi befann oss i samma sal eller ens i samma universum, och utbrast att det väl ändå vore passande om det i så fall kunde finnas en eller annan lite drastisk vinkel som speglade samtidens splittring och söndring.

Ett sådant svar, som dessvärre förefaller vara inte bara vanligt utan till och med ovanligt tillmötesgående för att komma från en akademisk lärare i arkitektur, föranleder åtminstone tre reflektioner. För det första kan man undra om vår tids människor verkligen erfar mer av splittring och söndring än människor under det av krig, sjukdomar och död härjade 1600-talet, då Piperska muren byggdes. För det andra kan man – om man nu skulle acceptera premissen att vi idag lever i en tid av splittring – fråga sig varför just häftiga vinklar är den ultimata arkitektoniska motsvarigheten till denna splittring. Och om vi även accepterar både idén om nutiden som splittrad och den häftiga vinkeln som splittringens ultimata arkitektoniska korreolat, kan man likafullt undra varför våra byggnader ska spegla tendenser i samhällsutvecklingen. Kan inte en byggnad kännas angelägen även av det motsatta skälet – för att den erbjuder ett slags asyl eller motvikt till världen utanför?

NU SKULLE NATURLIGTVIS INTE just den professors svar på just det seminariet vara så mycket att orda om, om det inte vore för att det speglar den attityd som dominerar nutidens arkitektutbildningar. Det räcker med att träda in på arkitektthögskolan i Stockholm för att inse att den som påbörjar en utbildning där med ambitionen att utveckla en boendekultur i Sundborns eller Tessins anda, gör bäst i att ompröva sin världsbild.

Och den estetiska åskådning som man bör göra sig bekant med stavas modernism. Det paradoxala med denna hållning är att den går tillbaka till vissa synnerligen tidstypiska idéer från åren runt första världskriget, vilka anses ständigt ligga i utvecklingens framkant och bättre än alla andra estetiska uttryckssätt svara mot nutidsmänniskans mest angelägna erfarenheter och känslor.

MODERNISMEN HAR NÄMLIGEN samma dogmatiska karaktär varhelst den uppträder. Inom poesi får vi lära oss att bunden vers inte är ett adekvat uttryck för västvärlden efter första världskriget. Riktigt varför det skulle vara så förklaras aldrig. Och inom arkitekturen förkunnas på motsvarande sätt att en byggnad som ser ut som en skokartong är ett mer adekvat uttryck för 1900-talet än en byggnad som

ser ut som en gotisk borg. Men varför ett platt tak är mer i kontakt med nutiden än ett lökformat, är det ingen som har förmått utreda på djupet.

Den som idag försöker att efterlikna 1920-talets Gunnar Asplund får således snart höra glåpord om det naiva och förfelade med att försöka skapa en förljugen kullissvärld av pastischer, medan den som bygger "pastischmodernism", i samma anda som den funktionalism som slog igenom bara några år senare, fortfarande idag uppfattas vara i kontakt med nutiden.

MODERNISMENS FÖRESPRÅKARE har i detta avseende haft fördelen av att kunna rida på de totalitära 1900-talsregimernas avståndstaganden från modernismen. Så fort någon har sagt sig föredra figurativkonst framför abstrakt, eller klassicistisk byggnadskonst framför funkis, så har åsikten snabbt avfärdats med hänvisning till *entartete Kunst*. Återigen alltså underförstått att det skulle finnas ett naturgivet samband mellan å ena sidan en viss tid och dess ideologi och å andra sidan specifika estetiska uttrycksformer och byggnadsstilar.

I själva verket var det dock långt ifrån självklart att det inte blev den expressionism som odlades bland de nazi-anstrukna eldsjälarna runt Die Brücke-gruppen (och som föredrogs av exempelvis Goebbels) som blev den officiella nazi-estetiken i mitten av 1930-talet. Likaledes väljer man att se mellan fingrarna med att modernister som Le Corbusier var samma andas barn som den tidens nazister och kommunister, inte minst vad gäller ambitionen att skapa en helt ny människa, utan samröre med den borgerliga traditionen.

Slutligen blundar man för det faktum att idén med att brännmärka vissa byggnadsstilar på basis av deras samröre med totalitära ideologier har varit helt godtycklig, då man – som nazi-specifika – har valt ut just de delar inom den nazistiska arkitekturen som har gått stick i stäv med modernismen. Alltmedan man har varit överseende med de modernistiska elementen i nazisternas byggnadskonst: motorvägarna, de jättelika huskropparna i Prora på Rügens östkust etcetera.

I detta nummer av *Axess* vill vi visa på de destruktiva konsekvenserna av att en dogmatisk, modernistisk självförståelse har fått dominera inom arkitektur och stadsbyggnadskonsten under 1900-talet. Men vi vill också visa fram alternativa sätt att se på arkitekturhistorien, till exempel såsom bestående av en mängd stildrag, vilka det står var och en fritt att efter behag välja mellan, på basis av kriterier som trivsel, skönhet och funktionalitet, snarare än utifrån en självutnämnd expertis godtyckliga påbud om vad som är eller inte är i samklang med nutiden.

Johan
Lundberg

Inom dagens diskussion om arkitektur hör man fortfarande ekon från en otidsenlig modernistisk ideologi, när expertisen ska förklara varför en viss byggnad bör föredras framför en annan.

Johan Lundberg

borgerlig?

skrivglädje?

opinionsbildare?

SNB:s Skribentskola!

Svenska Nyhetsbyrån och ledande landsortspress ordnar en unik grundutbildning i opinionsjournalistik.

Kursen riktar sig till borgerliga personer som vill bli skribenter inom ledar-, kultur- och frilansverksamhet. I fokus sätts branschkännedom och stilistisk färdighet.

Sista ansökningsdag: 27 april.

SNB:S SKRIBENTSKOLA

Kontakt: Per Selstam - 0707-79 07 50
www.skribentskolan.se - skola@snb.se

Tar man en titt på vilken som helst av Europas myriader av ödelagda stadslandskap ... så ser man det flinande spöket av ödeläggelsens skyddsande, Le Corbusier, svävande över dem.

Theodore Dalrymple, sid 34

10 SAMHÄLLE

- Ryssland* Lars Gyllenhaal skriver om en renässans för kosacker **10**
Ekonomi Gunnar Wetterberg analyserar den akademiske Anders Borg **12**
USA Anders Rönmark om nedskärningar i amerikanska symfoniorkestrar **13**
Sverige Ulf Wickbom tar sig an nationalsången **14**
Medier Mattias Hessérus noterar hur svensk journalistik hänger ut politikers privatliv **16**
Krönika Theodore Dalrymple om vårt behov av lån från Mars **18**
Notiser Svenska seder och bruk, regnbågsdagis, utblick och tryckfrihet **18**

20 FRIZON

- Äventyrare* Axel Odelberg om Sven Hedins dröm om ett lamabuddistiskt tempel i Sverige **20**
Mätmetoder Jonas Nordin om kvantitetshysterin inom humanistisk forskning **25**

28 OPINION

- Ekonomi* Johan Norberg och Bo Rothstein debatterar den globala krisens orsaker **28**
Media Lisbeth Lindeborg kritiserar Kulturutredningen **29**

44 INTERVJU

David Horowitz menar att vänstern hotar den akademiska friheten.

48 TRADITION

Jakob E:son Söderbaum om Linnélärjungen Peter Forsskål som konservativ tänkare.

52 KULTUR

- Historia* Henrik Höjjer berättar om en av världens mest kända gangstrar: Al Capone **52**
Litteratur Arne Lapidus om en palestinsk deckarserie **54**
Språk Lars Melin om behovet av att skydda svenska språket **55**
Film Fredrik Sandberg fördjupar sig i regissören Sergio Leone **56**
Tv Kjell Häglund recenserar recessions-tv **58**
Konst Therese Bohman upprättar en lista över de bästa målningarna i konsthistorien **59**
Krönika Tanja Bergkvist om gyllene snittet som skönhetsideal **60**
Notiser Övervärderat, undervärderat och mogen arkitektur **60**

62 RECENSIONER

Kristian Gerner har läst Aleksandra Kollontajs dagböcker, en Leninbiografi och en bok om Stalins arkiv. Tillsammans ger de viktiga perspektiv på Sovjetunionens uppgång och fall. Johan Östlings bok *Nazismens sensmoral* beskriver de lärdomar som drogs i Sverige efter det tyska nederlaget i andra världskriget; den svenska sensmoralen skiljde sig tydligt från till exempel den västtyska. Dessutom recenseras böcker om Susan Sontag, Lars-Erik Larsson, Ronald Reagans talskrivare och missbruk av statistik.

74 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

31 Modernitet utan modernism

I motsättning till en föråldrad modernism som fastnat i storskaligt byggande har det skapats klassiska stadsplaner där man tar hänsyn till de lokala förutsättningarna och traditionerna. **Av Peter Elmlund**

34 Den inhumane Le Corbusier

Le Corbusier har haft ett enormt inflytande över 1900-talets arkitektur, inte minst i Sverige. Theodore Dalrymple menar emellertid att Le Corbusier snarare hör till kriminalhistorien än till arkitekturhistorien.

Av Theodore Dalrymple

38 Höghus bryter sociala band

Frankrike behärskades länge av intellektuella som var mer intresserade av att bortförklara brottsligheten än av att klara upp den. Men 2005 skakades Paris förorter av upplopp, som gav internationellt eko. **Av Asle Toje**

42 Smak vittnar om en hel livssyn

Många avfärdar design och arkitektur som något trivialt. Men i själva verket säger vår smak inom dessa områden något viktigt om vår personlighet. **Av Alain de Botton**

AXESS

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren
Redigering: Fredrik Sandberg

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbild: Jakriborg utanför Lund.
 Foto: Ulrika Finnberg/Nordicphotos.
Nästa nummer: 16 juni 2009
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 499 kr. Studerande 249 kr
 Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31
 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Agneta Hagander
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

David Andersson
Författare och redaktör på Axess.

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik.

Therese Bohman
Litteraturkritiker i *Aftonbladet* och
redaktör på Axess.

Alain de Botton
Författare och tv-producent.

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik, utrikes-och
säkerhetspolitisk forskare och debattör.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

David Eberhard
Överläkare i psykiatri och författare.

Torbjörn Einarsson
Verksam på Arken SE Arkitekter AB samt
ledamot av Boverkets Stadsmiljöråd och *Plans*
redaktionskommitté.

Peter Elmlund
Förestår det nyurbanistiska projektet Urban
City Research.

Kristian Gerner
Professor i historia vid Lunds universitet.

Lars Gyllenhaal
Författare.

Johan Hakelius
Skribent.

Mattias Hessérus
Doktorand i historia vid Uppsala universitet.

Olle Häggström
Professor i matematisk statistik
vid Chalmers tekniska högskola.

Kjell Häglund
Redaktionschef för *Residence* samt
kolumnist och tv-kritiker.

Henrik Höjer
Fil dr i historia.

Hans-Roland Johnsson
Fil dr i franska vid Stockholms unviersitet.

Olof Kleberg
Journalist.

Arne Lapidus
Frilansjournalist i Mellanöstern.

Henry Larsson
Bibliotekarie och frilansskribent.

Erik W. Larsson
Frilansskribent.

Lisbeth Lindeberg
Fil dr i statsvetenskap och journalist.

Lars Melin
Författare och docent i nordiska språk vid
Stockholms universitet.

Johan Norberg
Författare, idéhistoriker och debattör.

Jonas Nordin
Fil dr i historia.

Axel Odelberg
Författare och journalist.

Magnus Pettersson
Frilansjournalist och doktorand i tyska
vid Göteborgs universitet.

Anders Rönmark
Ledarskribent på *Sundsvalls Tidning*.

Fredrik Sandberg
Journalist.

Jakob E:son Söderbaum
Jur kand och redaktör för
debattsajten *Tradition & Fason*.

Asle Toje
Fil dr, utrikespolitisk forskare
och författare.

Gunnar Wetterberg
Samhällspolitisk chef på Saco.

Ulf Wickbom
Författare och journalist.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på Axess.

Männen borde också debatteras

I anslutning till Waldemarsuddes Carl Larsson-utställning läste jag att någon frågade vilken kvinnosyn Carl Larsson hade. Då kom jag att tänka på att jag under en längre tid funderat över varför aldrig manssyn, barnsyn eller äldresyn diskuteras kritiskt.

När man förstrött bläddrar i en vanlig dagstidning så kommer man förr eller senare till bioannonserna.

Eftersom de är annonser, så gör de reklam för filmer. Vilken estetik präglar dessa annonser? Ofta har de kraftfulla kontrasterande färger. Det hela gör ett dramatiskt intryck. Icke sällan är det just ett mansansikte som dominerar bilden. Ansiktet präglas oftare av kraft, smärta, våld, triumf än lugn och eftertanke.

Vilken mannsyn påverkar dessa annonser och därmed filmerna? Var är kvinnorna och barnen? Finns det pensionärer i dessa filmer och om så, hur skildras de?

Finns det några undersökningar kring detta? Om jag har rätt i vad jag tycker mig se i annonserna undrar jag om detta har debatterats någonstans. Jag menar bara att Carl Larsson är död sedan länge men dagens filmer ses av nu levande människor.

Lars-Erik Björklund

Panarabismens baksida

En poäng som panarabismen och islamismen har gemensam, uttrycks mycket tydligt i Kaddafis *Gröna boken*, nämligen den att alla folk har rätt till en egen nation. Det finns bara ett folk som förnekas den rätten i pan-arabismens och islamismens ideologiska urkunder: det judiska. Som folk betraktas inte judarna, eftersom de inom islam är *dhimmi*, det vill säga människor av "annan tro" och liksom kristna, oavsett nationalitet, ska leva under "islams beskydd" mot betalning. Det är ett faktum som det ofta bortses ifrån när man diskuterar huruvida ett folk förtrycker ett annat utifrån "rasistiska" föreställningar och/eller konstitutioner.

Thomas Nydahl

En orden på varje ärofyllt bröst

I Axess nr 1 2009 slår Anders Björnsson ett slag för en ny förtjänstorden. Frågan förtjänar förvisso att lyftas fram. Låt mig därför bidra med lite fakta som nog inte är allmänt bekanta. Mot slutet av regeringen Bildts tid (1991-1994) anmälde dåvarande försvarsministern Anders Björck, att den svenska ordningen med medaljer och ordnar inte medgav att han kunde belöna de svenska soldater vilka ärofullt tjänstgjort i exempelvis Bosnien. Medaljen för Tapperhet i fält och regeringens egna medaljer, exempelvis Illis Quorum, passade inte riktigt. Och efter regeringsformen 1974 är ju, som bekant, svenska ordnar enbart förbehållna utländska medborgare; en något egendomlig men logisk konsekvens i en monarki som på alla sätt avlövats statschefen och berövat landets institutioner alla sedvanliga krönte attribut.

Björcks propå vann gehör i Statsrådsberedningen (dåvarande statsministern skulle ju själv sedermera efter bland annat insatser i Bosnien bli väl behängd med brittiska, franska och tyska ordnar, vilket gör sig bra på Nobelbanketten) och en informell beredning under statssekreteraren i Justitiedepartementet tillsattes i syfte att komma fram till ett nytt statligt belöningssystem.

Beredningen drog dock ut på tiden, men utmynnade till slut i ett någorlunda utarbetat förslag. Men förlustvalet 1994 hann före publiceringen, och beredningen gick i stå. (Tanken att den återkomna socialdemokratiska regeringen skulle ta fram förslaget ur byrålådan var att begära för mycket.)

Skall en nytändning ske i fråga om ett reformerat statligt belöningssystem måste initiativet nog komma från en borgerlig regering.

När landshövdingen Björck nu annonserat att han lämnat sitt uppdrag inom den militära underrättelsetjänsten kan han kanske nyttiggöras för att driva saken vidare.

Krister Thelin

Tack för fint nummer

Vill bara kort hälsa att senaste numret, "Multikulturalismens utmaningar", är lysande läsning.

Stort tack!

Pawel Flato

MANADENS PUDEL

Moskén på bilden heter Hagia Sofia

Dessvärre fick moskén på bilden fel namn i förra numret av Axess. Moskén heter Hagia Sofia. Och ingenting annat. Tack Andreas Brauner för påpekandet.

FOTO: NORDICPHOTOS

En akademisk minister

12 Gunnar Wetterberg analyserar den akademiske Anders Borg

USA:s orkestrar i moll

13 Anders Rönmark om nedskärningar i amerikanska symfoniorkestrar

Antinationalsånger

14 Ulf Wickbom tar sig an nationalsången

Politikers liv hängs ut

16 Mattias Hessérus noterar hur svensk journalistik hänger ut politikens privatliv

Dags att låna från Mars

18 Theodore Dalrymple om vårt behov av lån från Mars

Notiser

18 Svenska seder och bruk, regnbågsdags, utblick och tryckfrihet

Ryssland

Kosacker strider

Den ökända och mytiska kosackrörelsen stöds av Vladimir Putin och militären. Det finns all anledning för Rysslands grannar att känna oro över utvecklingen.

Av Lars Gyllenhaal

SEDAN SOVJETUNIONENS fall har drygt 700 000 ryska medborgare aktivt registrerat sig som kosacker. Av dessa har 250 000 tagit på sig olika former av statlig eller kommunal tjänst: de är frivilliga inom polisen, armén, säkerhetstjänstens gränstrupper eller skogsförvaltningen.

En betydande del av kosackernas satsningar är riktade mot barn och ungdomar. De driver olika former av skolor med tiotusentals elever. En stor del av undervisningen kretsar kring "patriotisk fostran" och militärutbildning.

Inför decembervalet 2007 slöt presidentpartiet Enade Ryssland ett avtal om samarbete med Rysslands största kosackförbund. Undertecknaren från partiets sida var den dåvarande partiledaren, tillika dumans talesman, Boris Gryzlov. Därmed blev det paramilitära kosackväsendet en del av rörelsen bakom Vladimir Putin.

Anledningen till att denna utveckling skildrats så sparsamt i svenska medier beror väl till stor del på att kosackernas starkaste fästen ligger i sydvästra och östra Ryssland. Hade kosackerna enbart sysslat med kulturfrågor hade denna försumlighet inte spelat någon roll. Men bakom kosackernas engagemang för kyrkan, familjen och hästar finns en våldsammare sida: tusentals av dem är veteraner från de postsovjetska väpnade konflikterna i Moldavien och Georgien. En betydande del av de drygt 700 ryska medborgare som var frivilliga på den bosnienserbiska sidan i Jugoslavien 1992-95 var kosacker. Det kom inte som en överraskning för den som kände till samarbetet under andra världskriget mellan ryska kosacker i tysk tjänst och serbnationalistiska tjetniks.

KOSACKERNAS REMILITARISERING förverkligades bara långsamt och delvis. 1996 inrättades ett huvuddirektorat för kosacktrupper i presidentadministrationen, och ännu konkretare blev kopplingen mellan kosackerna och den nya ryska krigsmakten under

det första kriget i Tjetjenien 1994-96 då en bataljon med kosackfrivilliga med krigserfarenhet från Moldavien och Georgien uppsattes. Bataljonen, uppkallad efter den tsarryske generalen Jermolov, blev ökad för sin brutalitet.

Under 2005 gjorde president Putin flera utspel ämnade för kosackerna och drev framför allt igenom en länge emotsedd lag om kosackväsendet. Den nya lagen har klargjort hur ryska staten skall samarbeta med de många hundra lokala kosackavdelningarna. Resultatet är att fjorton ryska arméförband nu har ordet "kosack" i namnet. Inom gränstrupperna, som åter lyder under FSB (före detta KGB) efter att under Jeltsin ha varit självständiga, har inte mindre än 42 gränsposteringar "kosack" i namnet. Som kosack i värnpliktsåldern har man sedan 2005 alltså rätt att i första hand få tjänstgöra i någon av armé- eller gränstruppsenheter med "kosack" i namnet.

ANLEDNINGEN – UR RYSKA statens synvinkel – till alla nya kosackförband är ingen hemlighet. Kosackrekryterna är friskare och mer motiverade för militärtjänstgöring.

MVD, det ryska inrikesministeriet, har ända sedan Sovjets fall tillåtit kosacker att förstärka polispatruller (men detta har skett mest i sydvästra Ryssland). Putins nya kosacklag har formaliserat detta förhållande.

Putin gick dock inte hela vägen med sin nya lag. Den har inneburit att kosackavdelningarna fått högre status och formella band till armén, gränstrupperna och polisen – men inga egna militära vapen. I det stora hela var dock kosackledarna nöjda och utnämnde därför Putin till kosackhedersöverste.

Som ett konkret resultat av anslutningen 2007 av det största kosackförbundet till Putins parti fick Rysslands högste kosack, Viktor Vodolatskij, bli ledamot av den ryska duman och medlem av dess säkerhetskommitté. Året dessförinnan hade Vodo-

för Putins Ryssland

Några av Murmanskområdets kosacker under en påskgudstjänst.

FOTO: LARS GYLLENHAAL

latskij fått genomgå en utbildning vid den ryska generalstabens militärakademi.

Superkosacken Viktor Vodolatskij har i duman sällskap av 56 andra kosacker och har sedan han blev ledamot fått en betald plattform för att juridiskt ytterligare stärka kosackernas inflytande. Hans försök ifjol att formellt rehabilitera general Pjotr Krasnov, den högste kosacken på tysk sida under andra världskriget, väckte dock så pass mycket kritik att det stoppades. Krasnov må hyllas av en rad kosacker och nationalistpolitiker, men så långt kan inte den ryska staten gå – då skulle ju ryska UD inte kunna kritisera ceremonier i baltstaterna till minne av de över hundratusen balter som stred i tysk uniform.

Bortsett från misslyckandet att återupprätta Krasnov fortsätter kosackrörelsen att vinna inflytande – nu inte bara i sydvästra Ryssland. President Medvedev inledde detta år med att inrätta ett särskilt presidentråd för kosackärenden. Undermarsmånad kunde rysk press och kosackväsendets största hemsida rapportera om en skjutövning hos gränstrupperna i Kaliningrad (vid Östersjön) samt att Murmansks länsstyrelse välkomnar att kosacker skall börja utbild-

as även inom gränsförbanden vid Finlands och Norges gräns. Läger man ihop kosackernas frivilliginsatser, senast i Georgien i höstas; deras inlemmande i Putins parti; deras fördrivning av misshagliga folkgrupper ur sydvästra Ryssland och hur de nu integrerats i samtliga gränsförband framstår det som minst sagt märkligt att svenska medier, till skillnad från exempelvis tyska och brittiska, har så usel koll på dem.

Dessutom har ärkenationalisten Alexander Dugins Eurasia-rörelse på senare tid lyft fram kosackerna. Det kan skönjas både på rörelsens egna hemsidor och Dugins sidor inom Rysslands främsta universitet, MGU i Moskva. I september 2008 blev Dugin nämligen utnämnd till professor vid MGU och fick inom universitetet bygga upp ett "Center för konservativ forskning" som i mars 2009 fick filialer i sex ryska städer inklusive Sankt Petersburg.

VÄL ATT MÄRKA ÄR ATT Dugins raketkarriär i den akademiska världen ingalunda fått honom att göra avkall på politiken. Tvärtom lyfter MGU fram Dugin-centrets roll i utformningen av en ny, "konservativ", statsideologi för Ryssland.

Av Dugins främsta verk, *Geopolitikens grunder*, framgår med samma förbluffande uppriktighet i avsnittet betitlat "Den finska frågan" att Finland borde bevekas att godta "baserings av eurasiska gränstrupper längs den finsk-svenska och finsk-norska gränsen". Under Finlands ryska period 1809–1917 var gränstrupperna längs den svenska gränsen kosacker.

Kan man därmed dra någon annan slutsats än att det finns skäl för Rysslands grannar att hysa viss oro över Kremls morötter till kosackerna (liksom till Alexander Dugin)? Det finns emellertid de som menar att anslutningen av kosackerna till gränstrupperna och Putins parti är ett genomtänkt och nödvändigt drag. För därmed har man inte bara säkrat många kosackers valsedlar och frivillighet utan även fått kontroll över en minst sagt knepig rörelse.

Låt oss säga att kontroll är det egentliga och välmenande syftet med Kremls generösa kosackpolicy. Men då kan man dels fråga sig vad den historiska erfarenheten har att säga om paramilitära folk rörelser i stat och parti, dels kan man fråga sig vad som kan ske vid en fördjupad kris och den dag Putins grepp om utvecklingen upphör. ✪

Den akademiske finansministern

Anders Borg har rekryterat rader av forskare till finansdepartementet. Men nya och ovana lägen kräver att ekonomisk konsensus överges. Frågor som när och hur mycket måste besvaras politiskt.

Av Gunnar Wetterberg

ETT AV REGERINGEN Reinfeldts mest medvetna bidrag till regeringskonsten är försöken att nyttiggöra den ekonomiska forskningen. Mer än någon annan står finansminister Anders Borg för den satsningen, även om den satt sina spår även inom andra departement.

Borgs återkomst till politiken som chefsökonom och ansvarig för det moderata riksdagskansliet var ett första steg. Borg hade visserligen varit studentpolitiker och "Bildts Bildt" under dennes regering, men sedan gått till finansmarknaden och så småningom Riksbanken, samtidigt som han följde forskarutbildningen i nationalekonomi.

I Mats Wiklunds *En avoss?* (2006) vittnar Borg om den omraskning som 1990-talets kronförsvar innebar. "Om man går igenom en sådan här process där man först, som jag, trodde väldigt starkt på kronförsvaret och att det sedan inte visar sig fungera utan förmodligen är en bidragande orsak till krisen så är det klart att man får en ödmjuk inställning till formandet av ekonomisk politik. Ett skäl till att jag är en extremt utpräglad pragmatiker är att jag inte en gång till vill tro på någon färdigkokt modell."

Men Borgs pragmatism skulle inte vara lealös. Han vände sig mot de "ideologiska" recepten, men ville sätta andra tankaramar i deras ställe. "De ska bygga på extrem solid bas, konservativt beräknad, välgrundad inte i någon forskning från Timbro och Svenskt Näringsliv utan från konsensusnyen bland ekonomer. Det ska inte finnas någon skillnad mellan vårt sätt att analysera världen nu och när vi kommer in i regeringskansliet och har finansdepartementets resurser till vårt förfogande."

Anders Borgs utnämning till finansminis-

ter överraskade många, men han har etablerat sig som regeringens kanske mest auktoritative medlem. Finansdepartementet har anställt rader av disputerade ekonomer och regeringen har på olika sätt stärkt sina förbindelser med den akademiska världen. Beslutet att inrätta Finanspolitiska rådet med Lars Calmfors som ordförande är det tydligaste tecknet; seminarier och andra kontakter har gett ledande forskare fler möjligheter att ge sin syn på politiken.

Men hur har det gått med "konsensusnyen bland ekonomer"?

EKONOMERNAS SYNUNKTER har inte alltid överlevt den politiska beredningen inom regeringskoalitionen. Finanspolitiska rådet kritiserade den nya fastighetsbeskattningen och ifrågasatte regeringens rad av selektivskattesänkningar. När arbetsmarknadsdepartementet återinvigdes med ett nationalekonomiskt seminarium var deltagarna djupt skeptiska mot den sänkta arbetsgivaravgiften för ungdomar – som regeringen sedan dess förstärkt.

Någon gång har forskningen nog ställt till det för politiken. Förslaget att differentiera a-kasseavgifterna efter arbetslösheten hörde jag första gången i det dåvarande Ekonomiska rådet i början av 1990-talet. Syftet var att påverka fackens förhandlare – om de drev upp lönerna skulle a-kasseavgifterna stiga och de skulle mista medlemmar. Kruket var att kopplingen sedan försvagades. Lönebildningen blev mer decentraliserad och individuell, kassorna blev bredare och omfattade fler avtalsområden; forskningen och dess rekommendationer hade hamnat på efterkälken, men förslaget sattes ändå i sjön, genomfördes, modifierades

och traggades i en trööstlös serie turer fram och tillbaka.

Sån't händer – men de mest intressanta frågetecknen har kommit med krisen. Ledande nationalekonomer som Lars Calmfors och Assar Lindbeck har förespråkat en mer aktiv finanspolitik än regeringen. De har efterlyst besked om stöd till kommunerna, de har förespråkat en större roll för arbetsmarknadsutbildningen. Har regeringen lämnat ekonomernas konsensus därhän? Nej, jag tror det finns ett bättre svar. Även om krishantering kan hitta stöd i mönster och teorier, så handlar den ytterst om avvägningar i delvis ganska nya och ovana lägen. Debattens nationalekonomer har inte samma tillgång till data och omvärldsanalys och samma möjligheter att köra beräkningar fram och baklänges som tjänstemännen i Finansdepartementet och på Riksbanken och Konjunkturinstitutet. Krishanteringens fråga är inte bara vad, utan också när och hur mycket.

EE SENASTE MÅNADERNAS debatt kan tjäna som exempel. I den internationella debatten har kraven på aktiva regeringsingripanden, på sänkta räntor och finanspolitiska stimulanspaket varit starka. Skillnaden mot 1990-talet är intressant – nu hörs det inte mycket av den tidens skepsis mot stimulansåtgärdernas effekt. Den internationella diskussionen har också sköljt in i och präglat den svenska debatten.

Men innan recepten blir praktisk politik finns det några väsentliga hänsyn att ta. För det första är det redan starka stimulanser på väg. Anders Borg hänvisar till att OECD redan i utgångsläget rankat den svenska budgeten för 2009 som en av de mest expansiva inom i-världen. Dessutom vet vi att de automatiska stabilisatorerna är långt starkare i Sverige än på de flesta andra håll. BNP-förändringarna slår igenom kraftigare i Sveriges offentliga finanser. Det betyder att USA får hosta upp åtskilliga miljarder dollar i diskretionära stödåtgärder för att matcha de automatiska ingripandena från den svenska offentliga sektorns sida.

För det andra har jag stor respekt för Borgs betoning av krishanteringens uthållighet. För ett tag sedan lade nationalekonomerna i European Economic Advisory Group – med Stockholmsprofessorn John Hassler bland medlemmarna – fram en genomarbetad bedömning av det internationella läget. När de resonerar om stimulansåtgärder pekar de på tilltron till de offentliga finanserna som en faktor när det gäller åtgärdernas verkan. Om befolkningen misströstar om budgetläget riskerar stimulanserna att urgräpas därför att medborgarna garderar sig mot framtida indragningar genom att öka sitt sparande. Att hålla den statsfinansiella utvecklingen under kontroll är därför en viktig komponent i stabiliseringen av ekonomin. Skulle

1990-talets häftiga omslag i hushållens konsumtion och sparande upprepas kommer krisen och arbetslösheten att förvärras, långt mer än vad ett par fördröjda miljarder kan ställa till med.

För det tredje vet vi inte hur långt in i krisen vi är. 1990-talskrisen började med ränteköraren mot den svenska kronan i oktober 1990, men sedan tog det många faser innan den var över. Fastighetsbranschen kollapsade 1991, kronförsvaret havererade 1992, men arbetslösheten blev som högst 1994, och i kommunerna nådde socialbidragen sin topp först 1997-1998. Dagens kris har åtskilliga blindskär kvar. De baltiska länderna spökar för SEB och Swedbank, Österrikes banker har en exponering som motsvarar 80 procent av landets BNP mot de skakiga länderna i Centraleuropa, och även utan sådana kollapsar kommer nedgången i den reala ekonomin att fresta på kreditväsendet.

EET ÄR FRESTANDE ATT jämföra Anders Borg och riksbankschef Stefan Ingves med företrädarna Ernst Wigforss och Ivar Rooth, förra gången statsmakterna välkomnade nationalekonomerna i den ekonomiska politiken. Nationalekonomernas råd om prisstabiliteten som mål efter guldmyntfotens haveri och Gunnar Myrdals bilaga om budgetstimulanser bidrog till en lyckosam krishantering, men nationalekonomernas "konsensus" förändrades också under 1930-talets gång. Allt var inte lyckosamt - Myrdals plädering för låg ränta och höga skatter blev den intellektuella förevändningen för regleringarna efter kriget - men samspelet mellan forskare och pragmatiker pekade på nya frågor att behandla.

Något sådant skulle man önska sig den här gången också. Borgs och Reinfeldts utmaning om "effektiva" stimulanser borde vara något för nationalekonomerna att besvara. Kompetenskonton och omställningsförsäkringar skulle ha kunnat vara ett svar, en möjlighet för befolkningen att hjälpa både sig själv och konjunkturen, men hur skulle det vara med åtgärder som sätter fart på de kommunala bostadsbolagen och andra byggare? På 1930-talet hjälpte räntorna igång byggandet när världsekonomin kippade efter andan, och gav på så vis Sverige en lindrigare kris än många andra länder. Likheter med dagens läge är bestickande; om vi tar chansen att bygga ett bra mellanboende för fyrtiotalisterna kan det dämpa raset och samtidigt bromsa framtidens omsorgskostnader. Dessutom ska nittiotalskullarna snart ut på bostadsmarknaden, långt fler än de ungdomar som redan idag har svårt att hitta bostad. Där borde det finnas möjligheter för staten att mobilisera långt större resurser än de egna. ✨

USA

USA:s orkestrar spelar i moll

Donatorer och mecenater överger de amerikanska symfoniorkestrarna. Den ekonomiska krisen framtvingar neddragningar men också konstnärliga eftergifter.

Av Anders Rönmark

ATT AUKTIONERA UT en t-shirt på Ebay, med unge stjärndirigenten Gustavo Dudamels autograf på, var knappast ett försök från ledningen för ärevördiga New York Philharmonic att få ordning på sista raden i bokslutet.

I vissa kretsar har dock auktionen tolkats som ett tecken på att amerikanska symfoniorkestrar nu är beredda att göra vad som helst för några få dollar mer. När hela det amerikanska samhället skakas av den värsta ekonomiska krisen sedan 1930-talet, kommer inte heller symfoniorkestrarna undan.

Varje vecka, ja, nästan dagligen, dyker nya rapporter upp om hur hårt krisen slår mot amerikanska orkestrar - och det är verkligen orkestrar i pluralis.

Enligt Judith Kurnick, ansvarig för "strategisk kommunikation" på intresseorganisationen The League of American Orchestras har endast en av organisationens drygt 1 000 medlemmar - lilla Santa Clarita Symphony - tvingats lägga ner verksamheten sedan tiderna blev att beteckna som svåra, men så gott som alla orkestrar blöder ekonomiskt.

- Det spelar ingen roll hur orkestrarna är uppbyggda finansiellt, ingen klarar sig undan krisen. De stora orkestrarna, som bygger sin ekonomi på avkastningen från stora fonder, är väldigt sårbara; vissa har fått se värdet på besparingarna minska med en tredjedel, ibland mer. De som lägger den finansiella grunden med hjälp av donatorer ser dem försvinna eller minska sitt stöd, och orkestrarna som är beroende av medel från delstaterna eller städerna har det ännu tuffare, berättar Judith Kurnick.

- Även om alla pratar om behovet av kultur så har utrymmet för att stötta kulturaktiviteter minskat för både företag, privatpersoner och det offentliga.

Så vad göra?

I Cleveland har chefsdirigenten för Cle-

veland Orchestra, Franz Welser-Möst, gått med på en tjugoprocentig lönesänkning i hopp om att fler av orkestrens medlemmar ska avstå från löner och förmåner. Hans kollega i Minnesota, Osmo Vänskä, agerar förebild genom att ge tillbaka tio procent av sin lön. Andra orkestrar har avskedat administrativ personal och tvingat musiker till varierande långa ledigheter utan lön. Alla ekonomichefer letar dessutom efter möjligheter att få omförhandla de kollektivavtal som gäller för musikerna.

TILL SKILLNAD FRÅN i Sverige är nämligen musiker i de större symfoniorkestrarna, i alla fall i städer som Detroit, Boston, New York och Philadelphia, inte att betrakta som fattiga kulturarbetare; ingångslöner på över 100 000 dollar per år är standard, och rutinerade musiker tjänar betydligt mer.

Men när musikerfacken vägrar att gå med på lönesänkningar - i de flesta orkestrar är en nedgång i arbetstid det närmaste en omförhandling av avtalen man kommer - måste orkestrarna dra in mer pengar, trots att det ekonomiska läget redan är prekärt.

Stora donatorer sätts under press att donera större summor än tidigare och marknadsföringsinsatser riktas mot nya målgrupper. Att locka ny publik har blivit viktigare än någonsin och biljettpriser har anpassats därefter; i Detroit har man exempelvis infört "37-11", vilket innebär att personer under 37 år kan köpa biljetter för endast elva dollar, till vilken konsert som helst.

Det är ett initiativ som applåderas av Judith Kurnick.

- Det finns gott om exempel på orkestrar som arbetar väldigt bra med att locka nya grupper av åhörare, med anpassade biljettpriser och nya former av evenemang. I mörka tider behöver människor ta en paus från allt det jobbiga och allvarsamma, och där har vi en viktig roll att spela. Att våra orkest-

>>

rar dessutom hittar sätt att locka ny publik är fantastiskt.

Judith Kurnick duckar dock elegant för den svåraste frågan av dem alla: Sker en anpassning av repertoaren, på bekostnad av kvaliteten, för att i den dystra ekonomins tidevarv spara pengar?

– Självklart ser alla orkestrar överkostnaderna. Stora uppsättningar, där man måste ha full orkester eller ta in körer, kanske skjuts upp. Precis som nyskrivna verk...

I så gott som alla amerikanska symfoniorkestrar har vikariebudgeten krympt och stolar får hellre stå tomma än att ersättare plockas in. Konserter har ställts in i Cleveland, och Philadelphia Orchestra får inte åka på Europaturné och heller inte spela *Elektra* eftersom uppsättningen kostar för mycket. Nyligen meddelade New York Philharmonic att den traditionella gratiskonserterna på Long Island, som förra sommaren lockade nästan 70 000 åhörare, ställs in på grund av det ekonomiska läget.

VAD VÄLJER DÅ EN musikalisk ledning, med tumskrubarna åtdragna, att låta sin orkester spela? Nyskrivna verk av en lovande kompositör? Mahlers fyra? Beethovens nia? Eller kanske filmmusik av John Williams?

Amerikanska symfoniorkestrar spelar redan, med europeiska mått mätt, många konserter med vad som i dagligt tal skulle kallas lättsmält musik; "pop"-konserter och örongodis av Gershwin är en del av standardrepertoaren för varje orkester som är beroende av bidrag från företag och förmögna mecenater. När engångsbesökaren dessutom blir viktigare och viktigare, och när priserna anpassas för att locka dem som aldrig besökt en konsert, finns risken att *Star Trek Meets Star Wars* (14–17 maj i Detroit) får gå före både Debussy och Prokofjev och modernare kompositörer.

För som Judith Kurnick konstaterar har lågkonjunkturen bara börjat för symfoniorkestrarna.

– När bankerna kollapsade i höstas var säsongsbiljetterna redan betalda. Det är nu, under vårmånaderna, som de ska förnyas. Till sommaren vet vi hur illa det egentligen är, säger Kurnick.

Kanske kan dock symfoniorkestrarna tröstas av tanken på att vissa andra kulturinstitutioner tycks ha det ännu svårare.

I början av april ställde exempelvis Michigan Opera Theatre in en föreställning av Donizettis *L'Elisir d'amore*, eftersom universitetsmästerskapen i basket spelades i närheten. Det var helt enkelt mer lönsamt att hyra ut parkeringen till basketsupportrarna. ♣

Sverige

Nationalsånger mot nationen

Nationalsånger är en god mätare på nationell självkänsla. Att håna "Du gamla, du fria" väcker inte samma uppståndelse som att skämta om den ryska nationalsången.

Av Ulf Wickbom

NÅGRA TAKTER I FEL sammanhang retade ryssen. I Melodifestivalens svenska final visades ett humorinslag om Moskva, staden där Eurovision Song Contest ska avgöras i mitten av maj.

Inslaget med maffia, björnar och brudar var drygt sju minuter långt. Början av ryska nationalsången spelades under tre-fyra sekunder.

Det officiella Ryssland reagerade med en överraskande överreaktion. Presschefen på ambassaden i Stockholm, Anatoly Kargaplov, kallade programmakarna ett gäng "galningar som borde spärras in på mentalsjukhus". Många tänkte med obehag på den sorts psykiatrisk behandling som sovjetisk psykiatri ordinerade sina farligaste fiender. Men uppenbarligen hade Kargaplov inte läst de svenska tidningarna. Där stod det vid denna tid mycket om att Sveriges intellektuella i form av Konstfackselever frivilligt försöker bli intagna på psyket.

Hela episoden kring sketchen Tingeling fick en ännu mer bisarr inramning, när den svenske försvarsministern bara några dagar senare meddelade att svenska försvaret ska utökas till 50 000 man, just som en reaktion på ökad rysk aggression. Tolgfors hänvisade till det korta Georgienkriget. Men det var mer än ett halvår gammalt. Tingeling var mellanstatlig färskvara. Ett fortsatt lågmålt räv- och rackarspel om gasledningen i Östersjön tyder på att ett mäktigare och känsligare Ryssland kan skapa nya konflikter med sina grannar.

MÅNGA FÖRSÖK HAR under åren gjorts för att förlöjliga eller sabotera den svenska nationalsången. Ingen har reagerat officiellt. Nationalsånger har bara en stark symbolisk laddning i länder som är extremt patriotiska, eller måste värna sin självständighet eller göra upp med sitt förflutna.

Nationalsånger är kort sagt en god mäta-

re på identitet och självkänsla i en nation. Sverige är inne i en nästan skuldmedveten omorientering mot större etnisk mångfald. Den skapar förståelse för angreppen på sådana bombastiska fraser som "du tronar på minnen från fornstora dar". Hur många invandrare sjunger sådant med bröstet svällande av stolthet?

I starkt patriotiska länder får nationalsånger inte kränkas utan vidare. I Mexico-OS 1968 stod sprinterlöparna Tommie Smith och John Carlos på prispallen och gjorde en Black Panther-hälsning med höjda knytnävar, när USA:s nationalsång "The Star Spangled Banner" spelades. De fördömdes och fick lämna OS-truppen.

SKOTTARNA, SOM LÄNGE kämpat mot Englands dominans, markerade sin självständiga ställning inom Förenade Kungariket genom att 2006 rösta fram en egen nationalsång.

Det blev "Flower of Scotland" som vann före "Scotland the Brave". Båda har länge använts i idrottssammanhang. De innehåller en ungefär lika stor hembygdskänsla gränsande till sentimentalitet. Officiell nationalhymn är dock fortfarande "God Save the Queen".

Spanien har länge haft en nationalsång, som bara kunde nynnas. Den gamla texten, som skrevs under Franco-tiden, ansågs helt omöjlig. I början av 2008 bedömdes 7 000 förslag till ny text. Segrare blev ett bidrag från en arbetslös man från La Mancha: "Leve Spanien, låt oss alla sjunga tillsammans med olika röster och ett hjärta..." I ett land med många olika separatistiska strävanden var inte ens denna ganska oskyldiga text helt okontroversiell.

Den moderna motståndsforskningen, (*Resistance Studies*) i Sverige, bland annat företrädd av Stellan Vinthagen, visar att makt och motstånd förutsätter och bygger upp

Nationalsången på väg ut ur svenska hjärtans djup?

FOTO: EWA LUNDGREN/NORDICPHOTOS

varandra. Makt föder motstånd. Motstånd tvingar makten att visa sitt ansikte.

Man får nästan gå tillbaka 40 år i tiden för att hitta ett Sverige där makt och motstånd möttes i öppna kraftmätningar. 1968 publicerade Lars Forssell en dikt med raderna "känner du landet där kanonerna blommar och sprider sitt frömjöl över världen".

Dikten var en svidande vidräkning med svensk dubbelmoral, symboliserad av kanonexporten från Bofors:

Det lilla landets välfärd grundar sig
på ofärd,
på vargult frömjöl från kanonerna
vid stranden av Bofors, som glimmar
röd.

I solnedgången över världen
så lyder Sveriges lag i värmeböljan:
Att död ger bröd

Det blev stor uppståndelse då, eftersom Sverige ännu uppfattade sig som en social, ekonomisk och moralisk stormakt.

De närmast obefintliga reaktionerna idag på självkritik av Forssells slag kan tolkas som att stormaktstiden är förbi.

Motståndet finns. Men det blir harmlöst när det inte finns någon makt som reagerar. När vanligt folk inte tycker om Sverige, då angrips "Du gamla, du fria" på olika sätt.

Rickard Dybecks gamla nordiska visa från 1844 blir måltavla för olika slags missnöje, eller bara en sorts intetsägende betongvägg, som utmanar till klotter och graffiti.

Man kan se tre olika slags uttryck för protest mot den svenska nationalsången.

För det första kan "Du gamla, du fria" sjungas eller spelas på ett utmanande sätt. Hasse & Tage gjorde den i czardastempo i en av sina revyer. Den makedonska gruppen Nacional Choček har gjort en okonventionell version i TV4. Blood Hound Gang vanställde originalet under en konsert i Göteborg 2007. Ingen krävde att någon av dessa musiker skulle spärras in på mentalsjukhus.

För det andra kan texten göras om och parodieras. När FRA-motståndet var som mest intensivt, publicerade Pär Ström, integritetsombudsman på tankesmedjan Den Nya Valfärden, sin version av nationalsången. Den döptes till "Du gamla, du ofria". En av verserna var denna:

Du tronar på minnen från fornstora dar
Med lyckad signalspaning mot rysar
Jag vet, att du är, och du blir, vad du var
Vi älskar F R A som alltid lyssnar

Vi älskar F R A som alltid lyssnar
NÅGRA ENSTAKA BLOGGARE blev förtjusta. Men den blev knappast hörd i den i övrigt mycket starka protestkören. Att trampa på riksklenoder var inget effektivt sätt att ändra svensk signalspaning.

Slutligen kan den dagsaktuella svenska stämningen avspeglas i plötsliga förslag till en helt annan nationalsång, inte sällan en av de folkkära sångerna för dagen. Ulf Lundells "Öppna landskap" har varit en kandidat, popgruppen Kents ironiska sång "Sverige" är en annan:

Sverige, Sverige, älskade vän
En tiger som skäms...

INOM ULTRANATIONALISTISKA kretsar finns ett nationalhymns-svärmeri på nätet för Owe Törnqvists sång "Sverigebesöket" från 1981.

Huvudpersonen i sången flyger hem från Brasilien, när hans gamla mamma hamnat på sjukhus i Sverige. Allt är fel i hans gamla hemland. Här ligger till och med radioprogrammet Ring P1 och Ulf Nilsons mest hätska krönikor i lä. Sången lär ha förbjudits i radio. Nu är den kultförklarad på ungsvensk.se

Spela mig din nationalsång så skall jag säga dig vem du är! ✨

Medier hänger ut politikernas liv

Journalister bryter allt oftare mot sina etiska regler när de offentliggör våra folkvaldas privata sfärer. Politikerna borde säga nej till mediernas trivialisering av det demokratiska samtalet.

Av Mattias Hessérus

"LIDELSEFULLHET, ANSVARSKÄNSLA och sinne för proportioner", så beskrev sociologen Max Weber 1919 i sin föreläsning "Politik som yrke" de drag en politiker borde besitta. Vid ungefär samma tid skrev den amerikanske tidningsmannen Joseph Pulitzer: "Vi behöver en klasskänsla bland journalister – en klasskänsla som inte har sin grund i pengar, men i moral, utbildning och karaktär."

Om man ska tro *Expressens* grundare Carl Adam Nycop verkade Webers och Pulitzers förhoppningar 60 år senare infriade: "Tidningarna har blivit en viktig informationskanal för medborgarna i demokratiska länder. De bildar en plattform, där allmänheten kan följa den offentliga debatten, lära sig hur samhället fungerar och samla argument och synpunkter för att själva slutligen kunna spela den roll som demokrati och parlamentarism ger åt enskilda medborgare."

Strax före jul intervjuades statsminister Reinfeldt i *Aftonbladet* om sitt intresse för städning och lät sig fotograferas med en dammsugare, och i februari valde *Newsmill* att publicera en debattartikel om arbetsmarknadsminister Sven Otto Littorins kärleksliv. Man kan inte låta bli att undra vad som hänt med vår politiska offentlighet. Hur blev politiken så trivial?

DEN RESTRIKTIVA HÅLLNING kring politikernas privatliv som fram till mitten på 1990-talet (med Mona Sahlins "Tobleroneaffär") kännetecknade svenska medier, förklaras ofta med traditionen från partipressens dagar, då tidningarna alltid försvarade det egna partiet om motståndarna greppade stridsyxan. Men pressens ideal och pressetiska system hade också sitt ursprung i den mo-

ANNIKA NORDGREN CHRISTENSEN, LITTORIN I FÖRSTA PLANEN
Minister Littorin behandlar sin flickvän som en kattunge

Om min mamma hade skrivit "Löv du" på min Facebook hade jag blivit gennärad i både hals och hals. Vagnas bläckskrift härom från förra tidningsutgåvan. Det skriver Annika Nordgren Christensen, nyp, i en artikel i *Expressen* om sin relation till statsminister Reinfeldt.

Reinfeldts pappa greps för rattfylla

Statsminister Fredrik Reinfeldts pappa misstänks för rattfylla. Bruno Reinfeldt greps hemma i sitt eget kok, skriver tidningen Metro.

derniseringsprocess som pressen genomgick under 1920-talet och som bland annat innebar att det journalistiska och politiska etablissemangen gjorde gemensam sak och gick hårt åt den så kallade "smutspressen".

1927 kunde man i tidningen *Fäderneslandet* läsa rubriken: "Rudolf Holmes olämplighet att fostra ungdom". Tidningen, som var känd för sin kampanjjournalistik och sina giftiga reportage, hade kommit över två privatbrev från den socialdemokratiska ung-

domsledaren Rudolf Holmes som "bevisa- de" hans usla karaktär i kärleksaffärer.

Fäderneslandet visade hur Rudolf Holmes sju år tidigare då han var 31 år hade förfört en ung kvinna, Greta, 19 år, och inlett en kärleksaffär. I tidningen publicerades även en kopia av ett brev till en fröken Welen som avslutades på följande komprometterande sätt: "... träffa mig utanför Palats-Automaten halv tre.

Men säg ingenting till Greta om att jag skrivit eller önskar träffa Er utan låt det bli en hemlighet mellan Er och mig tills vidare." *Fäderneslandet* ville med den anklagande artikeln samt publiceringen av brevet se till att Rudolf Holmes avlägsnades från sin post som ungdomsledare, då de menade att det skulle vara fördärligt för ungdomen att utbildas av "en dylik figur som synbarligen själv är i avsaknad av begreppen: moral, heder och sedlighet".

DEN JOURNALISTIK som *Fäderneslandet* företrädde mötte dock starkt motstånd i samtiden. Den 12 oktober 1927 tvingades tidningen att lägga ned efter en omfattande bojkott och en i svensk presshistoria unik kampanj från pressen, politiken och folkrörelsen. Man eftersträvade högre nivå i det offentliga samtalet och ville värna individens privatliv. Idag råder det konsensus bland journalister om journalistikens demokratiska samhällsfunktion och vikten av etik i rapporteringen.

Men när riksdagsledamoten Annika Nordgren Christensen för en tid sedan för *Newsmill* tilläts skriva om arbetsmarknadsminister Sven Otto Littorins hälsning till sin flickvän på den sociala nätverkssajten Facebook, gjorde *Newsmill* ett avsteg från den policy som svenska medier i princip har hållit sig till sedan slutet av 1920-talet. En policy som bygger på att "allmänintresse" måste motiveras med tyngre argument än enbart det att allmänheten kan tänkas vara intresserad.

Christensens "debattartikel" tog upp det faktum att Littorin hade skrivit "Löv you... du är sååå söt" på sin 17 år yngre flickväs "facebook wall". I vilket avseende detta är värt att debattera hade även Christensen själv svårt att reda ut i sin artikel men huvudargumentet tycktes vara att det är svårt att ta en politiker på allvar som uttrycker sig i så banala ordalag, särskilt som flickvännen är så pass mycket yngre.

CHRISTENSENS ARTIKEL är dock intressant för att den i sin trivialitet bryter tydligt mot de konventioner som länge gällt i Sverige kring publicering av detaljer kring politikernas privatliv. De pressetiska reglerna är ju tydliga: "Överväg noga publicitet som kan kränka privatlivets helgd. Avstå från sådan publicitet om inte ett uppenbart allmänintresse kräver offentlig belysning."

Göran Persson tar sig en medial danstur med kossan Doris.

FOTO: SVEN-ERIK SJÖBERG/SCANPIX

Att avsteg från ovan nämnda regel under det senaste decenniet har skett med ökad frekvens är ett faktum och att personorienteringen kring politiker också den har ökat är en realitet. Behandlingen i medierna av statsminister Fredrik Reinfeldts far och hans påstådda ratttonykerhet (och den för kvällspressen slentrianmässigt ständigt återkommande frågan "Borde du inte be svenska folket om förlåtelse?") är ett exempel från senare tid.

INOM DEN MEDIEKRITISKA forskningen har utvecklingen framför allt förklarats med den tilltagande kommersialiseringen av medierna, den suddiga gränsen mellan nöjesjournalistik och seriös rapportering samt en ständig kamp om publikens uppmärksamhet. Helt enkelt en medial miljö där det kittlande och lättillgängliga så gott som all-

tid får företräde framför analys och fördjupning. Men den typen av svepande generaliseringar har naturligtvis sina brister. På många sätt klarar medierna sitt demokratiska uppdrag bättre idag, med fler och nya medier, än för till exempel 30 år sedan. Utbudet är större, möjligheten till fördjupning bättre och granskandet av maktthavarna är ofta omfattande. Men om man nu inte bara kan skylla på det så kallade "medieklimatet", varför anses då en ministers Facebook-meddelande värt att publiceras?

Och samtidigt, hur kommer det sig att både Fredrik Reinfeldt och Göran Hägglund har ansett det vara en bra idé att posera för fotografier med dammsugare och tala om städning, att förre statsministern Göran Persson valde att dansa med en ko i ett barnprogram och att den tidigare Folkpartiledaren Lars Leijonborg valde att sitta kvar i

studion i programmet *Silikon* istället för att demonstrativt resa sig och gå när programledarna frågade om han rakade pungen?

Förklaringen kan delvis sökas i en parallell förändring inom både politiken och journalistiken. En förändring som kan beskrivas i termer av "professionalisering" och för vilken idealismen fått ge vika.

ANDRA HÄLFTEN AV 1900-talet innebar för den enskilde journalisten och politikern, oberoende av varandra, en rörelse mot tydligare och mer likriktade karriärvägar. Politikern arbetade upp sig inom ett ungdomsförbund, lärde sig politikens spelregler och det politiska hantverket – att fånga väljarnas intresse. Och för journalisten medförde professionaliseringen en mer uttrycklig fokusering på journalistiken som ett yrke bland andra yrken, där effektivitet och snabbhet i nyhetsproduktionen särskilt belönas. Både politiken och journalistiken har på så sätt utvecklats mot att gynna färdigheter som leder till klara resultat inom den egna verksamheten, vinna val eller sälja lösnummer, och att premiера de realistiska målen framför de idealistiska. Att journalister och politiker numer kan gå till pr-branschen utan att det väcker anstöt i de egna leden exemplifierar förändringen.

Professionaliseringen har dock i grunden varit positiv, ja, en nödvändig process för att skapa ett fungerande demokratiskt samtal. En politiker måste kunna nå sina väljare och få dem att lyssna och en journalist måste kunna fånga publikens intresse för att det demokratiska samtalet ska kunna initieras.

Max Weber och Joseph Pulitzer var inga romantiker. För Weber var den realistiska kompromissen inom politiken erforderlig och Pulitzer förstod värdet i att göra journalistiken tillgänglig och underhållande. Men de konstaterade också att politiken och journalistiken inte kunde jämföras med andra yrken, att de i en viss bemärkelse krävde ett "kall", ett starkt engagemang och en känsla för ansvar.

Problemet med dagens politiska samtal är inte så mycket trivialiseringen i sig som handfallenheten inför densamma; det att ängsligt rätta sig efter vad man upplever som offentlighetens spelregler.

De idéer kring politik och journalistik som Max Weber och Joseph Pulitzer i början av 1900-talet framförde utgick från en princip – principen om det egna ansvaret. Historien lär oss att samhällseliga förändringar ofta uppstår genom val och personliga ställningstaganden. En statsminister kan säga nej till att posera med en dammsugare och en chefredaktör kan säga nej till att publicera fikarumsskvallar. Det kan i sammanhanget tyckas futtigt – men resan mot ett rimligare samhälle börjar ofta med ett enkelt "nej tack".

Dags att söka lån från Mars

Vem säger att utvecklingen inte går framåt? Vi har gjort en rad framsteg den senaste tiden.

Den amerikanske senatoren Everett Dirksen ska ha fällt följande spydiga kommentar om en post i de offentliga utgifterna: "En miljard här, en miljard där, så talar vi snart om riktigt stora summor." Hur småskuren kan man bli? Numera talar vi om biljoner, inte miljarder: utan tvivel ett tecken på hur mycket rikare vi har blivit på sistone.

För att få reda på hur villyckats med denna stora prestation vände jag mig nyligen till Storbritanniens ledande finanstidning, *Financial Times*, och läste där en artikel av den förre chefen för amerikanska centralbanken, Alan Greenspan, som en gång ansågs vara ett så stort finansgeni att han praktiskt taget avskaffat ekonomiska nedgångar, men som nu misstänks ha varit så dåraktig och oförutseende att han orsakat en ekonomisk katastrof av sådana proportioner att vi på Jorden nu måste ansöka om ett lån från Mars. Efter att ha läst artikeln är min slutsats att den senare bedömningen ligger närmare sanningen än den förra.

Till att börja med tonen i artikeln: en hybrid av politiskt frasmakeri i sovjetisk stil och ett lite lömskt självkräftfärdigande. Texten inleds med ett återopande av auktoritet: "Den enastående disciplin för riskhantering som under 1950-talet utvecklades med utgångspunkt i arbeten av Harry Markowitz vid Chicagos universitet ledde till insikter som belönades med flera Nobelpris i ekonomi. Den anammades allmänt inte bara av den akademiska världen, utan också av de allra flesta yrkesekonomer och globala tillsynsmyndigheter."

Vi behöver alltså inte tänka själva. Vilken lättnad! Det är alltid så skönt att få veta att den plågsamma tankemödan är överflödigt och troligen skadlig. Greenspan fortsätter med ett uttalande som jag fann nästan rörande i sin naivitet: "All denna sofistikerade matematik och geniala datorkonst vilade väsentligen på ett centralt antagande: att det upplysta egenintresset bland finansinstitutionernas ägare och direktörer skulle få dem att upprätthålla en tillräcklig buffert mot insolvens genom att noga granska sina företags kapital- och riskpositioner."

Redan 1940 påpekade James Burnham i sin bok *The Managerial Revolution* att makten i storföretagen hade övergått från aktieägarna till direktörerna, vilka naturligtvis hade sina egna intressen. J. K. Galbraith, den berömde Harvardedekonomen, byggde nästan en karriär på att upprepa denna mycket enkla idé. Och det krävs knappast någon större insikt i den mänskliga naturen för att förstå att om direktörer kan tjäna 40 miljoner dollar om året under en period av tre, fyra eller fem år, så är de kanske inte överdrivet intresserade av den långsiktiga hälsan hos de finansiella institutioner de leder. Institutionernas ägare kan bli sittande med värdelösa aktier, men direktörerna kommer ändå att ha sina 120–200 miljoner dollar. För direktörerna är lättsinne alltså en klok strategi.

Greenspan nämner att Storbritanniens "högt prisade Financial Services Authority inte lyckades föregripa och förhindra den bankflykt som hotade Northern Rock". Han uttrycker sig som om Northern Rock skulle ha drabbats av ett nymuterat virus som uppkommit utan att något förutsåg eller kunde ha förutsett det, likt en tsunami. Men i själva verket delade Northern Rock ut 100-procentiga in-teckningslån som om det vore julkappar, och gav till och med folk 125 procent av det aktuella (redan uppblåsta) värdet av de hem de ville köpa. Jag tror inte att man måste vara ett finansiellt geni för att förstå det riskabla i detta; jag tror jag skulle ha förstått det när jag var 14.

Förklaringen är utan tvivel denna: det passade regeringarna att låta folk tro att de kunde bli allt rikare genom att bara sitta hemma och titta på teve. Jämfört med de brittiska och amerikanska regeringarna var Bernard Madoff en smått juv. ♣

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *Not With a Bang But a Whimper*, kom ut i höstas. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Utblick

Utkasten till *Madame Bovary* är nu utlagda på webben, en nätt liten bibba på omkring

LE FIGARO • fr

4 500 sidor (www.bovary.fr). Projektet har tagit tio år, kostat 120 000 euro och sysselsatt hundratal frivilliga från hela världen. Yvan Leclerc, litteraturprofessor vid Rouens universitet, konstaterar i *Le Figaro*: "Ingen i denna värld skulle ha klarat av att fullfölja ett sådant jobb i vetskap om att en sida av Flaubert tar mellan tre till tio timmar att dechiffrera."

19 juli införs rökförbud i alla lokaler och etablissemang i Turkiet. I ett land där det, som

the Atlantic

Suzy Hansen skriver i *Atlantic*, röks "som i en Godardfilm" råder oro över vad som komma skall. Särskilt Istanbuls 15 000 tehus ligger, om man säger så, pyrt till. Enligt Ahmet Turan Dogan, ordförande i Intresseföreningen för Istanbuls tehus, lär många etablissemang gå under, dessutom försvinner inte bara rökrum utan en hel livsstil. Tehusen, säger han, har också varit våra "universitet utan professorer".

Alla utom romanförfattare skriver böcker nuförtiden, noterar Katy Guest i *Independent*.

THE INDEPENDENT

Särskilt politiker letar efter förläggare. På London Book Fair utmärkte sig huvudstadens kontroversiella borgmästare, Boris Johnson. Katy Guest beskriver hans flit som "oansvarigt". Boris, som alla kallar honom, har bland annat skrivit en introduktion till en bok om det romerska imperiet, en bilguide, en politisk roman och en versbok om föräldraskap, naturligtvis illustrerad av honom själv.

Maria Svelands *Bitterfittan* har översatts till tyska: *Bitterfotze*. Svelands bok beskrivs

WELT ONLINE

som provokativ och en storsäljare. I en intervju i *Die Welt* frågar tidningens reporter vad hon tycker om de tyska, kvinnliga författare som lovordar konservativa värden som moderskap och hemmafrutillvaro.

Die Welt: Föraktar ni det?

Sveland: Nej. Men jag tycker att det är egendomligt att man säger sådant i stil med att jag är lycklig med hushållsarbetet. Då föreställer jag mig en svart man under apartheid som sköter huset åt en vit familj och säger: Ni är så snälla mot mig.

Svensk redovisningsplikt

– Jag ska bara gå på toaletten.

Nej, det är inte en sexåring som förkunnar ett trängande behov utan en person som för länge sedan blivit myndig. Varför tror vi att omgivningen är intresserad av något både så vardagligt och så privat?

Det är den förstas inte. Istället handlar det om ännu ett utslag av ett urgammalt svenskt fenomen: redovisningsplikten. Omgivningen måste ständigt hållas underkunnig och får aldrig sväva i okunnighet om vart vi styr stegen och syftet med våra handlingar. Ett kort

och lågmält "ursäkta" eller "jag är snart tillbaka" räcker inte.

I andra länder inbillar sig ingen att ett tillfälligt uppbrott, från en tillställning eller ett sammanträde, ger upphov till frågor om orsaken till frånvaron. Där härskar förnuft, fantasi och diskretion. På våra breddgrader, däremot, uppfattas det som suspekt att inte i alla väder och med frimodig blick tillkännage sina avsikter. Då har man något att dölja, och den som ägnar sig

åt hemlighetsmakeri befinner sig snuddande nära oärlighet.

I redovisningsplikten ingår även att truga på eller trugas på en husesyn där varje garderob ska öppnas och varje skrymsle redovisas under initierade och glättiga kommentarer. 75 kvadratmeter? Känns stort för att vara en trea. Så välplanerat!

Lika oundvikligt är bemötandet vid bjudningar där umgänge likställs med ett polisförhör: "Vad gör du då?", "Vad gör din fru?", "Vem känner du här?" ("gör" betyder yrke), lyder frågorna så fort blicken vänds mot bordsgrannen. Spiritualitet, som hänger samman med människointresse, har aldrig varit en svensk paradgren.

Till nöjet med en utlandssemester hör alkoholinköp. Men hur många flaskor? För hur mycket? Det ska stötas och blötas till förbannelse, gärna med uppsluppna och nostalgiska anekdoter om nervkittlande spritsmuggling åren före EU-medlemskapet. Att vin och whisky skulle kunna diskuteras i termer av njutning och kulturupplevelse är otänkbart. Konsumtion redovisas uteslutande som vore den en – just det – plikt. Den ofelbara frågan "Hur mycket drack du?" utgår ifrån att berusning är mening och mål när en flaska ställs på bordet.

Inställningen speglar en nationalkaraktär och ett förhållningssätt. Med spriten i kroppen glömmes vi – för en stund – alla våra plikter. In vino veritas!

Mats Wiklund

När världen läggs tillrätta

I mars var jag inbjuden till Sveriges Television i Göteborg för att debattera förekomsten av så kallade regnbågsdagis. Regnbågsbarn är barn till samkönade föräldrar, och RFSL:s ordförande, som jag skulle debattera mot, hade före programmet förklarat att det var en bra idé att dessa barn skulle särbehandlas för att kunna känna sig trygga och säkra.

Redan innan jag reste till Göteborg insåg jag att det fanns en påtaglig risk för att alla mina argument skulle sägas redan innan jag hunnit förklara dem och att jag skulle utmålans som homofob. Och det är först när man konstaterar att det förhåller sig så, som denna fråga blir verkligt intressant.

Regnbågsdagis är inte en mänsklig rättighet. Vem som helst får starta vilket dagis som helst, vem som helst får tycka vad man vill, göra vad man vill, ligga med vem man vill (så länge man håller sig inom lagen). Men är det inte ett tecken på fördomar när man tillrättalägger världen så att man ska skydda minoriteter från omvärldens fördomar?

Det är när vi blir kränkta av att inte få någon av välfärdsstatens enormt frikostiga och ständigt återkommande presenter i form av en skenbar rättvisa som det borde vara läge att bara fundera lite, lite grann över hur underbar och jämlik vår värld har blivit. Det är när vi anser oss förbisedda för att vi inte är omhändertagna från vaggan till graven och inte känner oss ständigt sedda – bekräftade – av staten som vi bör ställa oss frågan hur vi ska kunna återgälda all frihet och solidaritet.

Det är när vi tror att vi är förbisedda som vi bör komma ihåg att vi lever i ett samhälle där alla får gå i skola, där alla får ta del av allmän sjukvård. Ett samhälle där vi får ha sexuell umgänge med våra respektive när vi sitter i fängelse, där vi med pengar från den allmänna skattkistan kan bli opererade för att vi äter för mycket. Ett samhälle där ingen svälter till döds om de inte gör det för att skada sig själv. Ett samhälle där man kan orka bry sig om huruvida barn till samkönade föräldrar ska gå på ett eget dagis eller inte.

David Eberhard

SVENSKA SEDER OCH BRUK

DEL 2

JUSTITIEKANSLERNS BARNATRO

Tryggare kan ingen vara än vår justitiekansler Göran Lambertz... Ja, det finns ett drag av barnatro över yttrandefrihetsutredaren Lambertz.

Han leder nu en parlamentarisk utredning som bland annat ska utreda om man inte kan slå samman den gamla tryckfrihetsförordningen (med rötter tillbaka till 1766 och 1810) med den färskare yttrandefrihetsgrundlagen (som behandlar icke-tryckta medier).

Visst måste det vara en juridisk dröm att få ersätta dagens lapptäcke av bestämmelser med en modern, teknikerberoende grundlag. Och helst klara ut en del EU-problem. Ja, den barnatroende Lambertz tänker sig faktiskt att kontakta "kloka jurister" i EU.

Ovana vid offentlighet, meddelarskydd, ensamansvar och andra egenheter förblir de knappast passiva inför ett så avvikande svenskt system.

Tidigare trodde jag nog att Göran Lambertz mest ville provocera. Men när han nyligen uppträdde på Advokatsamfundet

förstod jag: han är övertygad. En omstöpning är absolut nödvändig, det är inte så svårt, man sänker inte kvaliteten, nåja, kanske lite, sa han.

Dagens lagstiftning är inte perfekt. Men den ger oss ändå en yttrandefrihet och öppenhet som är en av världens bästa.

Lambertz kunde på Advokatsamfundet rada upp sex skäl till att det gamla måste rivas – skälen var alla juridiska (svårt att skilja tryckt från otryckt, oklart om straffrihet, e-böcker saknas och så vidare). De grundades inte i det som lagstiftningen ska sätta ramar för: myllret av fria publikationer, produktioner, nätinlägg...

Om ett år ska parlamentarikerna i Lambertz kommitté ha snickrat ihop några alternativ. De bör inte bländas av illusionen att det går att skapa det perfekta skinande lagbygget.

Istället bör de fundera på om inte just vår minst tvåhundraåriga tradition av praktisk yttrandefrihet är det bästa värdet för medborgarna. Sen må lagarna ha sina skavanker...

Olof Kleberg

Av Axel
Odelberg

Historien om det gyllene templet

För att bevara den lamabuddistiska kulturen ville Sven Hedin skapa en kopia av ett traditionellt tempel. Ekonomiska kriser har länge hindrat drömmen från att förverkligas.

Detta är historien om det Gyllene templet. Den började i Ryssland för 239 år sedan, på stäppmarkerna vid Volgas södra lopp. Man kan även säga att den tog sin början 1923 då upptäckaren Sven Hedin reste jorden runt och passerade Yttre Mongoliet. I varje fall var det då dessa båda historielinjer började konvergera för att slutligen smälta samman till en enda, som sträcker sig in i våra dagar där nya förvecklingslinjer adderats till denna ännu oavslutade kedja av händelser. Det är en historia om våld, lidande, död och finansiella kollapsar men det är också berättelsen om konst, skönhet, triumf och idealitet. Just nu är brännpunkten Sigtunahöjdens konferensanläggning.

Året var 1770. Katarina den stora satt på tsartro- nen i Sankt Petersburg. På stäppmarkerna kring Volgas nedre lopp levde sedan 150 år en mongolisk nomadstam. De kallade sig torguter. Ryssarna kallade dem kalmucker. I början av 1600-talet hade en annan mongolstam fördrivit dem från deras traditionella betesmarker kring sjön Koko Nur i vad som då var nordöstra Tibet men som idag har döpts om till provinsen Qinghai. De fördrivna torguterna flydde 400 mil västerut och slog sig ned vid Volga i Ryssland istället.

De erkände sig som ryska undersåtar och levde ett fridfullt nomadliv vid Volga i generation efter generation. Men efter 150 år var det slut på friden. En intern maktkamp om positionen som khan, alltså stamhövding, ledde till att hela stammen övertalades att samla ihop sin boskap och fälla sina tält för att återvända till de gamla betesmarkerna i Kina.

De gav sig av strax efter nyår 1771. Förmodligen hade de avstått om de vetat vad som skulle komma. Katarina den stora såg uppbrottet som en revolt mot tsarmakten. Ryssland behövde sina kalmucker. De var stora krigare. Kalmuckförband hade varit med och besegrat Karl XII vid Poltava. Katarina beordrade sin armé att gå till attack mot torguterna och hindra dem. Därtill kom den skoningslösa centralasiatiska vintern med bitande köld, tjock snö och pinande vindar. Det blev en fruktansvärd vandring.

När flyktingarna nådde sitt mål efter sju månader av namnlöst lidande hade all boskap de haft

med då de gav sig av dukat under och mer än hälften av folket. 400 000 torguter hade startat i denna mongoliska exodus. Bara 150 000 kom fram. De andra hade stupat för fiendens kulor, den centralasiatiska vinterns köld och senare sommarens torra och hetta.

Men den kinesiska kejsaren, som vid denna tid hette Qianlong, tyckte att torguternas återkomst till Kina var en tilldragelse som måste firas. Återkomsten innebar nämligen att kejsaren av Kina åter härskade över all världens mongolstammar. Torguterna tilldelades nya betesmarker och fick ny boskap, nya livsmedel och nya tält.

Dessutom deklarerade Qianlong att det mäktiga lamabuddistiska klosterpalatset Lilla Potala som just hade uppförts utanför staden Chengde, skulle vara ett minnesmärke över torguternas återkomst till Kina. Chengde ligger i bergen 25 mil nordost om Peking och var de kinesiska kejsarnas sommarhuvudstad.

153 år senare, i november 1923, bilade Sven Hedin från Peking norrut mot Sibirien där han tänkte ta Transsibiriska järnvägen till Moskva. Det blev en strapatsrik 150-milafärd genom tjocka snödrivor på Yttre Mongoliets väglösa öknar, stäpper och tajga.

Vid gränskontrollen utanför Yttre Mongoliets huvudstad Ulan Bator blev Hedin visiterad och bilen noga genomskökt. Det var Hedins första möte med den stora omvandling som Yttre Mongoliet höll på att genomgå. Lenin och bolsjevikerna höll på att sprida revolutionen österut. Mongoliet var i snabb takt på väg att bli Sovjetunionens första satellitstat.

I spåren följde en stor kulturell omvandling, konstaterade Hedin. Den traditionella lamabuddistiska kulturen med sina tempel och kringvandrande munkar höll obevekligt på att ersättas av bolsjevikernas gudsförnekande ideologi. Tempelen plundrades, vandaliserades och fick förfalla. Ett månghundraårigt kulturarv höll på att förskingras och gå förlorat. Något borde göras för att hindra att det lamabuddistiska arvet helt gick förlorat, tänkte Hedin.

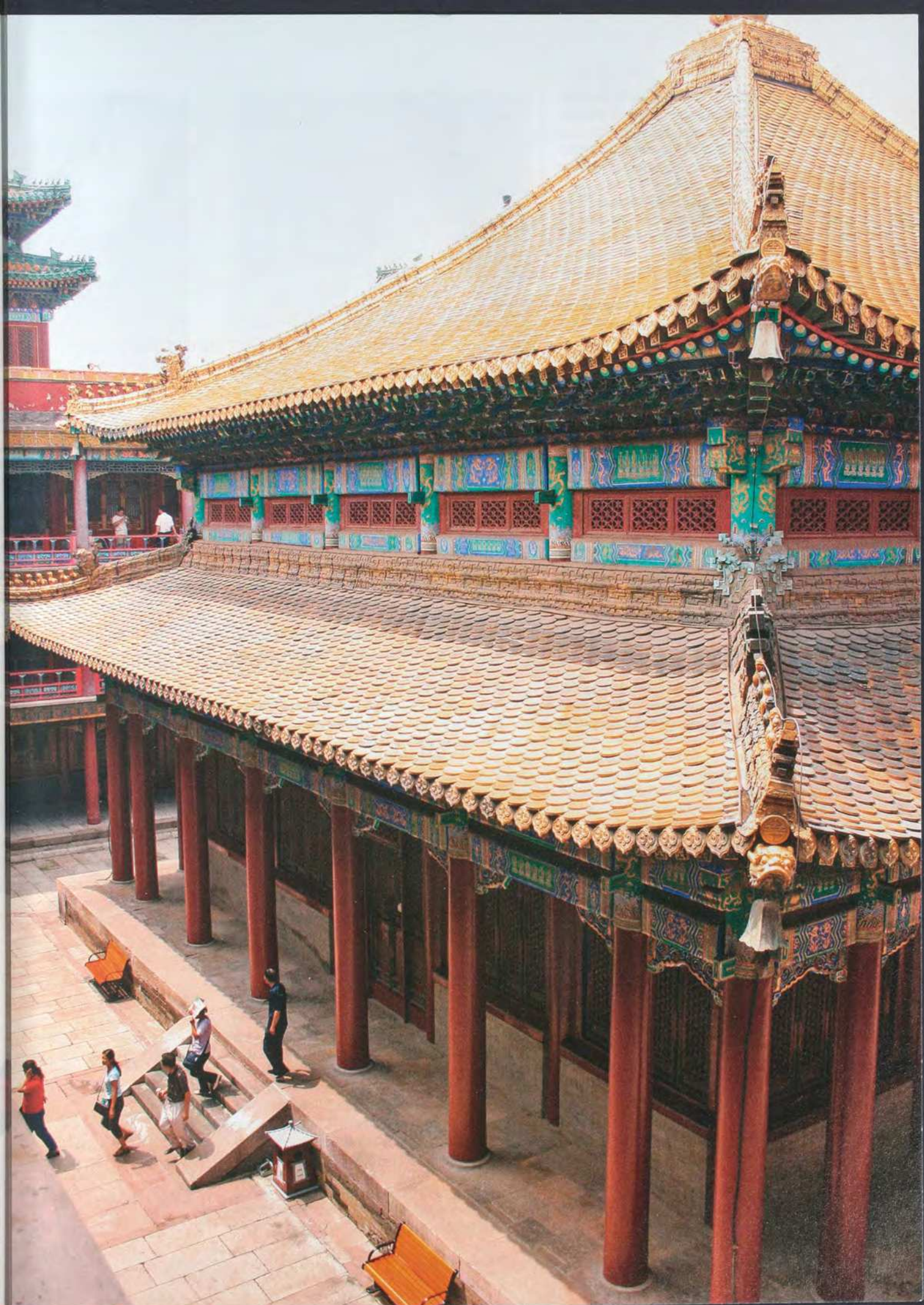
Mer än en tanke blev det inte just då, men Hedin

Det gyllene templet Wanfagui i Chengde, som det ser ut idag.

FOTO: AXEL ODELBORG

1

Axel Odelberg är författare och journalist. Hans senaste bok är *Äventyr på riktigt. Berättelsen om upptäckaren Sven Hedin*.

släppte den inte och fem år senare kunde han börja omsätta den i handling. Det var på våren 1928. Han var ute på sin fjärde och sista expedition. Efter en lång mödosam kamelfärd genom Gobi till Sinkiangs huvudstad Urumchi tog han uppsaken med sin karavanledare Hertig Larson.

Hedin ville att Larson skulle fara till Mongoliet, leta rätt på ett lämpligt tempel och köpa det med hela dess inredning av tangkas, målningar, buddastatyer och andra ceremoniella föremål. Allt skulle fraktas till Stockholm där templet skulle resas på någon lämplig plats.

Själv for Hedin till Stockholm för att ordna finansiering. Han sökte upp statsminister CG Ekman och bad om sammanlagt 750 000 kronor i anslag, motsvarande drygt 18 miljoner kronor idag. Därav var 250 000 avsedda för tempelinköpet. När regeringen så småningom fattade sitt beslut blev anslaget dock bara en tredjedel av vad Hedin hade begärt. Pengarna räckte inte för att förverkliga tempelplanerna.

Projektet hade dessutom drabbats av en annan motgång. Hertig Larson hade nekats visum till Yttre Mongoliet. Larson hade i årtionden haft nära kontakt med Yttre Mongoliets ledande män men hans siste vän i Mongoliets regering hade nyligen dött och bolsjevikerna ville inte släppa in Larson. Projektet förblev orealiserat ännu en tid. Men inte så länge.

Aret därpå, 1929, for Hedin till Amerika för att operera bort en misstänkt tumör på ryggraden. Tumören visade sig dessbättre inte vara någon tumör. Uppmuntrad av detta besked tänkte han att han istället skulle utnyttja USA-besöket till att få rika svenskamerikaner att låta lite på plånboken och bidra till expeditionen bort till Kina.

Han for till Chicago där den svenske kulturattachén Tage Palm presenterade honom för en man som hette Vincent Bendix. Bendix var son till svenska immigranter och hade seglat upp som en av Amerikas rikaste män. Med utgångspunkt från egna uppfinningar hade han byggt upp ett stort fabriksimperium som levererade delar till bil- och flygindustrin. Till det Bendix har upfunnit hör det så kallade bendixdrevet som gjorde den elektriska startmotorn möjlig och än idag sitter i alla bilars startmotorer.

Hedin berättade för Bendix om sin stora expedition och nämnde att svenske kungen bidragit med pengar (egentligen var det ju svenska staten men i Hedins jargong var stat och kung samma sak). Han beskrev tempelprojektet och frågade om Bendix ville bidra till expeditionen så att Hedin kunde anställa en etnograf och köpa in tempelföremål till Etnografiska museet i Stockholm. Så tillade han:

– Om ni vill kan jag göra inköp även för er räkning, mr Bendix.

– Hur mycket har kungen bidragit med, undrade Bendix.

– En halv miljon.

– That's no money. Ni får lika mycket av mig. Förresten, var det kronor eller dollar?

– Kronor, kom det från Hedin. För snabbt. Han

kunde ha bitit tungan av sig. Varför hade han inte sagt dollar? För den stenrike Bendix hade det inte spelat någon roll.

Av pengarna som Bendix lovade var 250 000 avsedda att finansiera ett tempel för Stockholm. Den andra hälften skulle användas till ett tempel som Hedin fått Bendix uppdrag att skaffa till Chicago och den stora världsutställningen 1933.

Nu kunde Hedin anställa en etnolog som expert i tempeljakt. Han hette Gösta Montell och blev senare chef för Etnografiska museet i Stockholm. Eftersom Yttre Mongoliet hade stängt sina gränser för tempeljägarna fick de begränsa sitt sökande till Inre Mongoliet som hade förblivit en del av Kina när Yttre Mongoliet bröt sig loss.

Hösten 1929 tillbringade Hedin tillsammans med Hertig Larson, Gösta Montell och sin expeditionsläkare David Hummel med tempeljakt i Inre Mongoliet. I en nyinköpt Ford, med missionären Joel Eriksson som vägvisare, for de 110 mil kors och tvärs över stäppen och skärskådade tempel och inventarier. Men framgången var begränsad. I motsats till Yttre Mongoliet var den lamabuddistiska kulturen i Inre Mongoliet inte hotad. Där fanns många vackra tempel men de var inte till salu.

När de inte fann vad de sökte på stäppen vände de istället blickarna mot manchukejsarnas övergivna gamla sommarhuvudstad Chengde 25 mil nordost om Peking. Där visste de att det fanns hela komplex av tempel i olika stadier av förfall. De for dit i början av december. Fast nu var Hedin själv inte med. Han hade installerat sig i Hertig Larsons hem i Kalgan/Zhangjiakou för att författa. Medan han satt och skrev for Larson, Montell och Hummel till Chengde.

Där fann de ett stort tempelkomplex klättrande upp för dalsidan. Längst upp tronade Dahontai, en stram fästningsliknande byggnad med tydliga drag av Dalai lamas klosterpalats Potala i Lhasa. Den likheten var ingen slump. När Chengde gjordes till kejsarmaktens sommarhuvudstad i början av 1700-talet ville man att sändebuden från imperiets minoritetsfolk i Tibet och Mongoliet skulle känna sig sedda och hemma. Därför lät man bygga flera lamabuddistiska helgedomar i tibetansk och mongolisk stil. Och det var därför som Hedins tempeljägare for just till Chengde.

Och nu fick de napp. Bakom Dahontais strama fästningsliknande murar fann de en förfallen men graciöstempelpaviljong i trä och tegel som de omedelbart föll för. Tempeljägarna återvände till Hedin i Kalgan med entusiastiska rapporter.

I januari 1930 började Hedin förhandla med kineserna om att få köpa templet och frakta det till Chicago. Men frågan var ytterligt känslig. Kina befann sig mitt i en nationell renässans. I årtionden hade främmande djävlar oförhindrat kånkat iväg med Kinas kulturarv till museer i Europa och Amerika. Nu fick det vara slut med det.

Hedin provade olika modeller för att få kineserna med på noterna. Ett av hans förslag gick ut på att Kina skulle donera templet till Chicago medan Bendix i gengäld finansierade renoveringen av ett tempel i Kina. Men förhandlingarna gick trögt. Till slut bestämde sig Hedin för att låta tillverka en kopia av templet istället för att köpa originalet.

”

– That's no money. Ni får lika mycket av mig. Förresten, var det kronor eller dollar?

– Kronor, kom det från Hedin. För snabbt. Han kunde ha bitit tungan av sig. Varför hade han inte sagt dollar?

Pressen följde Hedins äventyr.

Via en tysk arkitekt som ritat Pekings nya nationalbibliotek engagerade Hedin en kinesisk arkitekt med uppgift att administrera i kopiebygget. Han hette W. H. Liang. Han satte igång på våren 1930; tog mått på allt, kolonner, bjälkar, ornamentering, fönster, kapital, dörrar och friser. Han gjorde skisser och memorerade allt så att han, när och var som helst, skulle kunna bygga upp en trogen kopia av originalet. Han hade hjälp av en kinesisk målarmästare som noggrant kopierade alla mönster och färger.

Allt skulle tillverkas i Kina utom de största och tyngsta detaljerna som stenterrassen, kolonnerna, tegelmuren, de grövsta bjälkarna och koppartaket. De skulle fabriceras i Amerika. Det skulle bli billigare. Den första tempelkopian skulle gå till Chicago. Arbetet med templet för Stockholm, som skulle se annorlunda ut, fick anstå tills vidare.

Hedin hade ännu inte sett originalet annat än på bild då han beordrade tillverkningen av kopian. Inte förrän den 28 juni 1930 kunde han med egna ögon beskåda den tempelpaviljong som Larson, Hummel och Montell hade valt ut ett halvår tidigare. Den hette Wanfagui, vilket betyder "det heligaste av det heliga".

Den var kvadratisk, vilade på en meterhög stenterrass, hade 20 meters sida och var cirka 23 meter hög. Taket hade hörnen typiskt uppåtsvängda och var belagt med fjäll av förgylld kopparplåt. Runt hela templet löpte en pelargång vars tak bars upp av 28 rödlackerade kolonner. Tempelsalen var rikt utsirad med en färgskala dominerad av guld och rött.

Takbeläggningen fick ge namn åt Hedins kopia: Gyllene paviljongen. Hedin, som aldrig väjde för en superlativ, kallade paviljongen för det vackraste lamatemplet i hela Kina, ett mästerverk av kinesisk byggnadskonst. Och han glädde sig åt tanken att när den redan förfallna byggnaden Wanfagui en gång multnat sönder så skulle det i västerlandet finnas en trogen avbild bevarad.

Kopian skulle dessutom komma mer till sin rätt än originalet eftersom kopian skulle stå fritt och synligt i en park i Chicago medan det var omöjligt att få någon riktig överblick över originalet, som stod inklämt och osynligt bakom Dahongtais massiva tegelmurar. På håll kunde man bara skönja spi-

ran och övre delen av taket. Gyllene paviljongen var som en dold juvel i Lilla Potalas pampiga krona. Och det var meningen. Den var det heligaste av det heliga, använd av kejsar Qianlong som mottagningshall och rum för religiösa studier.

Hedin tillbringade 10 dagar i Chengde med sitt skissblock i högsta hugg. Sedan återvände han till Peking. Bygget av tempelkopian gick vidare liksom Gösta Montells insamlande av tempelinventarier. Mot slutet av 1931 var allt klart och tempeldelarna och inventarierna på plats i Chicago.

Bendix skickade att telegram och bad Hedin och Montell att komma till Chicago för konsultationer om tempeluppförandet. De kom dit i början av mars 1932. Sveriges konsul i Chicago mötte dem på stationen. Han berättade att Ivar Kreuger just hade skjutit sig i Paris.

Depressionen fortsatte alltså att skörda offer. Börsfallen och en extravagant livsstil hade även fått en stor del av Bendix tillgångar att förflyktigas. Han var nu långt ifrån lika rik som tre år tidigare då han generöst hade lovat pengar till Hedin. Bara under de senaste två veckorna hade värdet på aktierna i Bendixverken rasat från 17,5 dollar till 10,5. En gång hade de stått i 105 dollar.

Montell började packa upp alla de etnografiska föremål som skulle bli inventarier i tempelkopian. De ställdes upp i Vincent Bendix konstgalleri. Bendix blev eld och lågor när han fick se samlingen. Han var väldigt stolt då han visade upp den.

Hans entusiasm för tempelprojektet steg men inte hans önskan att betala för monteringen av tempelbyggsatsen som bestod av 28 000 olika delar.

Ingen annan ville heller betala men efter sex veckor av förhandlingar mellan Bendix och världsutställningens arrangörer tog arrangörerna på sig utgiften på villkor att templet sattes upp på själva mässområdet.

I början av maj startade tempelbygget med pålningsarbeten. Fem månader senare låg taket av 25 000 förgyllda kopparfjäll på plats. De hade tillverkats vid Bendix egna fabriker i Chicago. Tempel målades av två kinesiska konstnärer från Peking.

När världsutställningen slog upp portarna den 27 maj 1933 blev Gyllene templet en av de stora attraktionerna. Det guldglänsande taket, den graciösa kinesiska arkitekturen och de lackröda kolonnerna gjorde att templet verkligen stack ut i den modernistiska omgivningen. Det numera avsmalnade bilmärket Nash använde templet som fond i sin reklam.

Sex år senare 1939, när New York anordnade världsutställning i Flushing Meadows monterades templet upp där. Men i motsats till i Chicago där det innehöll autentiska lamabuddhistiska religiösa föremål, användes det i New York som scen för en dansshow med lättklädda unga damer.

När New York-utställningen led mot sitt slut på hösten 1940, kom besked från Bendix att han var villig att donera templet till Sverige men Hedin fick ordna med frakten över Atlanten och återuppbyggandet i Stockholm. Bendix själv hade gått i konkurs och hade inte längre råd med den sor-

Bendix entusiasm för tempelprojektet steg men inte hans önskan att betala för monteringen av tempelbyggsatsen som bestod av 28 000 olika delar.

Templet som det såg ut på Hedins tid.

tens storslagna gester. Hedin ställde sitt hopp till finansfurstarerna Axel Wenner-Gren och Axel Johnson. De hade sponsrat honom förr. Men nu rådde det krig i världen och finansiell osäkerhet. Ingen var särskilt intresserad av att ösa pengar över olönsamma goodwill-projekt.

Veckor blev till månader och månader blev till år utan att något hände i tempelfrågan. Men i slutet av januari 1944 fick Hedin ett brev från USA med ett tidningsklipp som berättade att Bendix hade donerat templet till ett universitet i Ohio, Oberlin College, som hade en kinesisk fakultet.

Hedin blev djupt upprörd. Han såg donationen som ett svek, att Bendix först hade lovat honom templet men nu backat från sitt löfte. "Detta är äkta amerikanska fasoner", skrev han i sin dagbok. Ett år senare dog Bendix och Hedin tappade allt hopp om att få templet till Sverige. "Hans död avskär för alltid våra förhoppningar om att få hit templet", skrev han i dagboken.

Templet blev kvar i Ohio, nedpackat i sina lårar i väntan på bättre tider. Meningen var att det skulle resas igen på Oberlinuniversitetets campus men i oktober 1949 hissade Mao Zedong den röda flaggan över Himmelska fridens torg i Peking och utropade Folkrepubliken Kina.

Det var en nyhet som Hedin framför radion hemma på Norr Mälarstrand, med sin speciella politiska *fingerspitzgefühl*, kommenterade med orden:

– Mao är det lyckligaste som har hänt Kina på tusentals år!

För Gyllene templet i Ohio var det dock en utomordentligt olycklig utveckling eftersom det följde en kvartssekel lång iskyla i de amerikansk-kinesiska relationerna. Intresset för kinesisk arkitektur i USA störtade. Det gyllene templet fick ligga kvar ouppackat i sina lårar och försvann i glömska. Där förblev det till slutet av 1970-talet då den svenske arkitekten Max Woeler ryktesvis fick höra talas om

det. Först visste han inte ens om det alltså existerade men efter något år hade han fått templet existens bekräftad och kunnat lokalisera det till Oberlin. När han inspekterade det kunde han konstatera att det fortfarande var i användbart skick men att takets 25 000 förgyllda kopparfjäll och en del andra delar hade sålts någon gång under de årtionden som templet legat nerpackat och var borta.

Woeler bestämde sig för att försöka få över templet till Sverige. Efter många turor lyckades han. Oberlin förklarade sig villigt att överlåta templet, och rederiet ACL tog på sig frakten och halva fraktkostnaden. Andra halvan tog Woeler lån för att täcka. I mitten av 1980-talet hade alla formaliteter och praktiska detaljer ordnats och templet anlände till Sverige.

Meningen var att det skulle resas i Frösundavik vid Brunnsviken norr om Stockholm. Solna kommun hade avdelat mark och gett byggnadslov. Fastighetsbolaget Fabege skulle finansiera bygget. Men så intervenerade ännu en gång oförutsedda och försvarande yttre omständigheter. 1990 vek världskonjunkturen, fastighetsbubblan sprack och Fabege gick på öronen. Det gyllene templet förblev i byggsats.

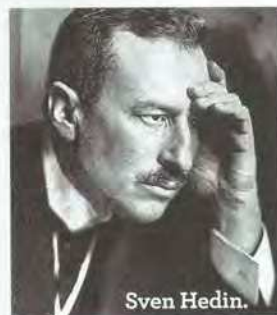
Sedan dess har det funnits orealiserade planer på att sätta upp det i anslutning till Etnografiska museet på Djurgården. Andra intressenter har varit nöjesfältet Liseberg i Göteborg och Chicago. 1997 begärde de tidigare amerikanska ägarna att få templet i retur eftersom tanken med att donera det till Woeler var att det skulle resas, vilket inte hade skett.

Den senaste, och alltså aktuella, planen för Hedins tempelkopia, är att resa den vid Sigtunahöjdens konferensanläggning utanför Sigtuna. Drivande kraft är anläggningens ägare Mats Liljefors, stödd av Max Woeler. Planerna har dock hittills stupat på en del juridiska och ekonomiska tvistigheter och utgången ter sig oviss. Inte minst med tanke på att vi åter befinner oss i ett ekonomiskt konjunkturläge som gör tänkbara sponsorer av den här sortens företag mindre benägna att öppna plånboken.

Det är ett problem som har förföljt Gyllene templet alltsedan börskraschen på Wall Street 1929 som fick Vincent Bendix gigantiska förmögenhet att smälta samman.

Detta förhållande hade varit riktigt trist om framtiden hade utformat sig så som Hedin föreställde sig då han första gången såg de förfallna resterna av Gyllene templet för nära 80 år sedan. Då trodde han att tempelområdet i Chengde skulle förvandlas till ruiner medan hans tempelkopia skulle rädda minnet av denna döende kultur åt eftervärlden.

Men så har det inte blivit. Vi kan inte, ännu i varje fall, se Hedins kopia men det är däremot fullt möjligt att beskåda originalet Wanfagui i Chengde där det står renoverat och vackert och i samma glänsande skick som då torguterna återvände från Ryssland 1771 och kejsar Qianlong förklarade det ett minnesmärke över denna tilldragelse. Och originalet finns förstås på Unescos världsarvslista. ✽

Sven Hedin.

Vi befinner oss åter i ett ekonomiskt konjunkturläge som gör tänkbara sponsorer av den här sortens företag mindre benägna att öppna plånboken. Det är ett problem som har förföljt Gyllene templet alltsedan börskraschen på Wall Street 1929.

Av Jonas Nordin

2

Jonas Nordin är fil dr i historia. Han är aktuell med boken *Frihetstidens monarki*.

Kvantitetshysterin hotar humaniora

Antalet omnämnanden i vetenskapliga tidskrifter är ett mått som alltmer har använts för att värdera vetenskaplig kvalitet. För humanister kan detta sätt att mäta vara förödande.

Har ni någon gång undrat vem som är världens genom tiderna bästa konstnär? Rätt svar: Andy Warhol. Det får nu anses vetenskapligt fastslaget. Han toppar nämligen den ranking som nätsidan Artfacts.net gör av mer än 130 000 konstnärer. Klassningen baseras på auktionspriser och antal utställningar. Detta visar knappast hur bra konst de producerat, kanske någon invänder, men inom forskarvärlden används just efterfrågan som ett kvalitetsmått. Bibliometri kallas det då.

Kvantitativa mått framställs allt oftare som en föregivet objektiv och rationell indikator på forskningskvalitet. För att ta det viktigaste först: någon exakt metod för att värdera vetenskaplig kvalitet och forskningens genomslag existerar inte! Bibliometri är ett instrument för administratörer, inte för forskare. Metoden bryter mot professionens etos och bör därför utmönstras som generellt redskap i forskningspolitiken.

Bibliometri är en beteckning för olika fenomen. Den började utvecklas på 1920-talet för att mäta forskningens tillväxt och kommunikationsvägar. Syftet var vetenskapssociologiskt – man ville se hur forskning utvecklades och resultat brukades. Mätningarna underlättades väsentligt med datorernas intåg, men i takt med teknikutvecklingen har bibliometri alltmer blivit ett administrativt verktyg för att värdera vetenskap.

Inom medicin, teknik och naturvetenskap har bibliometri länge använts i sådant syfte. Bibliometrin saknar inte kritiker heller inom dessa fält, men över flera forskargenerationer har man förtrats att leva med den och anpassat sina publiceringsstrategier.

Inom humaniora har bibliometrin däremot saknat legitimitet och aldrig vunnit insteg. Nu anser flera instanser att kvantitativa värderingsinstrument måste börja tillämpas även här. Detta ter sig foljdriktigt givet den informella hierarki som råder mellan olika vetenskapliga discipliner. Jag vågar inte ha någon åsikt om bibliometrins användbarhet inom andra vetenskapsfält, men det finns starka skäl att bekämpa dess utbredning över humanvetenskaperna.

De brokiga bibliometriska tillämpningarna i

dagens forskningsadministration kan inte enkelt sammanfattas. Strängt taget diskuteras dock två, delvis motstridiga metoder. Dels har vi en värdering som kan verka objektiv i teorin men där otillräckliga mätverktyg ger slumpartade utfall. Dels har vi mätverktyg som vill vara kompletta men där i gengäld mätvärdena är alltigenom godtyckliga.

Den första metoden utgår från så kallad citeringsanalys. Premissen är att den bästa forskningen är den som oftast citeras av andra forskare. Antagandet har mött berättigade invändningar, men låt oss för argumentationens skull utgå från att det inte är helt orimligt. Hur mäts då detta? Analytikern kan omöjligen studera fotnoterna i varje relevant publikation utan tvingas förlita sig på så kallade citeringsdatabaser. Mest nyttjad är den USA-baserade Web of Science, som i den senaste forskningspropositionen föreslagits ligga till grund för fördelningen av forskningsmedel till svenska högskolor. Det finns därför skäl att ge en närmare beskrivning.

Web of Science förestås av Thomson Reuters, ett amerikanskt vinstdrivande företag som agerar utan öppenhet i sin verksamhet. De indexerar närmare 16 000 vetenskapliga tidskrifter från hela världen. Humaniora och samhällsvetenskap förtecknas i varsin databas och tidskrifterna genomgår provningar för att upptas i dessa. Thomson Reuters granskar innehållet i tre på varandra följande nummer och gör en egen värdering av kvaliteten. Någon insyn i bedömningsgrunderna finns inte, någon kommunikation med tidskrifternas redaktioner sker inte och några motiveringar lämnas inte vid vare sig ett positivt eller ett negativt beslut. Möjlighet att överklaga saknas. Man ställer inga inre krav, blott yttre som avser teknikaliteter: kontaktpuppgifter till författarna, bibliografisk information på engelska, regelbunden utgivningstakt. Några angivna kvalitetskrav, exempelvis rörande redaktionella rutiner, finns inte och en snabb kontroll visar att flera indexerade tidskrifter redan bryter mot de formella kraven.

Om en tidskrift godtas i denna slutna process bedöms den i bibliometriska sammanhang som ett högkvalitativt och inflytelserikt vetenskapligt organ. Databasens täckningsgrad är omöjlig att beräkna. Thomson Reuters uppger att de accepterar »

10–12 procent av de omkring 2 000 tidskrifter som årligen prövas. Av betydelse är att bara vetenskapliga tidskrifter indexerar. För många vetenskapsområden är detta försvarbart, men särskilt inom humaniora är monografin fortfarande viktig. Följaktligen missar Web of Science mycket av den mest betydande humanistiska forskningen.

Varje enskild fotnotsreferens indexerar av Thomson Reuters medarbetare. Detta kräver stora insatser och felkällorna är legio. För att finna alla relevanta poster måste brukaren därför applicera en mängd olika söktermer, men en materialfångst kan bara bli fullständig vid mycket avgränsade sökningar. Flera författare kan ha samma namn eller samma författare anges med olika adresser och namn. Ofta kan olika publiceringskanaler inte särskiljas eftersom man sammanblandat tidskrifter med likalydande namn. Skrivfelen är oräkneliga.

Det tar bara några minuter att uppdaga brister av detta slag. Var för sig kan de tyckas obetydliga, men ingen analytiker har möjlighet att gå in och kontrollera varje enskild post. Felkällorna kan därför multipliceras nästan utan gräns.

Detta är inte okända förhållanden för brukarna. Bibliometriska analyser inleds gärna med omfattande metodiska reservationer, men när allt kommer omkring måste resultat presenteras. Därför tenderar man att bortse från invändningarna eller göra olika antaganden som ska släta över nyckelheterna.

Det senare kallas fältnormalisering och kan vara rimligt inom avgränsade områden. I forskningspropositionen föreslås dock "områdesjusterad vetenskaplig produktion och fältnormaliserade citeringar av publikationer i databasen Web of Science" som en generell metod att värdera all högskoleforskning. Äpplen, tror man, ska då kunna jämföras med päron. Men inte ens inom samma disciplin är citeringsfrekvensen alltid jämförbar. Oavsett kvalitet slår forskning om Förintelsen överlag ut forskning om folkvandringstiden om citeringar mäts i historieämnet.

I valet av metod förlitar sig regeringen på den tidigare resursutredningen, RUT 2 (SOU 2007:81). Enligt förslaget ska man endast mäta vetenskaplig produktion på engelska som publicerats i tidskrifter indexerade av Web of Science. Utredarna väljer aktivt bort monografier och alla andra språk, inte för att det är vetenskapligt motiverat utan för att metoden annars skulle bli obrukbar. Metoden har alltså primat och kartan får styra verkligheten.

Allt nog, alla är inte tillfreds med att ett privat amerikanskt företag utövar betydande inflytande över andra länders forskningspolitik. På olika håll prövas därför en annan metod, tänkt att överbygga de kända bristerna med Web of Science.

European Science Foundation, samarbetsorganisationen för europeiska forskningsråd, ansåg att Web of Science inte gav en representativ bild av europeisk humanistisk forskning och har som motvikt därför lanserat European Reference Index for the Humanities, ERIH. Försöket är minst lika dubiöst fast av andra skäl.

ERIH indexerar inga referenser utan är bara en

förteckning över tidskrifter som bedömts hålla hög vetenskaplig klass. I förlängningen ska även monografier ingå, sägs det. Urvalet har också skett i ett någotsånär öppet förfarande av särskilda ämnesexperter. Det är alltså ett till synes mindre diskriminerande verktyg. Men problemet med ERIH är att det inte ens teoretiskt ger underlag för kvalitativ analys. Det är bara en lista över publiceringskanaler.

För att ERIH trots allt skall framstå som mer än en katalog har man laborerat med en tredelad kategorisering av tidskrifterna. Efter massiva protester från vetenskapligt håll har de nyligen slopat. "Vi har upprepat tills vi blivit blåa i ansiktet att indelningen inte handlar om hierarkier utan om kategoriskillnader", säger Michal Worton från ERIH:s styrgrupp i Times Higher Education. Efter förändringen "kommer allting att bli mycket tydligare". Det lär behövas för skillnaden mellan hierarki och kategori har inte varit klar för någon, allra minst för Vetenskapsrådet (VR).

VR har ställt indexering i ERIH eller annan godkänd bas som villkor för ekonomiskt stöd till vetenskapliga tidskrifter. Maria Ågren, ordförande i VR:s publiceringsutskott, motiverar detta på följande sätt:

Tanken bakom ERIH - att klassa tidskrifter och i förlängningen också förlag - i tre olika kategorier - bygger på att man inte ska göra så mycket dubbelarbete inom akademien. Om man vet att förlaget x eller tidskriften y har en rigorös kvalitetskontroll i form av refereeförfarande, borde man kunna lita på att artiklar och monografier som publiceras där håller hög kvalitet och att man därför inte behöver göra egna kvalitetskontroller.

Det är alltså en fullständig kapitulation för administrativa hänsyn i bedömningen av forskning. En av resursskäl föreslås ett aprioriskt urvalsinstrument för att skilja föregivet god forskning från mindre god. Med denna modell är det tidskriften som adlar forskningen hellre än forskningen som adlar tidskriften. Hur man nu ska göra, då kategoriindelningen slopas, återstår att se. Under senåren ska VR presentera den förfinade "bibliometri-indikator" som regeringen beslutat om för att fördela forskningsresurser till högskolorna.

Ett sådant system finns redan i Norge och metoden därifrån tillämpas även på vissa svenska universitet. På olika vägar upprättas listor över förlag och tidskrifter; godkända publiceringskanaler anvisas ett poängtal. I Norge tilldelas en monografi noll, 3 eller 8 poäng beroende på förlag medan en tidskriftsartikel får noll, 1 eller 3 poäng. Även andra publiceringsformer kategoriseras på detta sätt. Genom att addera dessa tal värdesätts enskilda forskares, hela forskargrupper eller högskolors publiceringar. Men eftersom grundvärdena är godtyckligt satta inser alla som tillägnat sig mellanstadiet matematik att slutsumman går alltmer överstyr ju fler termer som adderas. Detta måste karakteriseras som bibliometrins mest urartade stadium.

Är medicinsk forskning viktigare än konstvetenskaplig? Konstvetenskap viktigare än litteraturvetenskap? Forskare A bättre än forskare B? Sådana frågor har inga matematiska svar.

Men, lär någon anmärka, är det verkligen så dumt att använda kvantitativa mått vid sidan av kvalitativa? Svaret är att det alltid har gjorts och försiktigt brukat kan det visst ha ett värde. Det som skrämmer nu är att man söker en universell metod för att mäta forskningens kvalitet. Men oavsett om man använder Web of Science, ERIH eller Google Scholar, som också har föreslagits, kvarstår faktum: några allmängiltiga metoder för att mäta forskningens kvalitet existerar inte.

Alla värderingssystem, även kvalitativa, innebär villkorade uppskattningar, men kvantifieringar ger gärna ett förförande exakt intryck. Om en forskare tilldelas 12 poäng och en annan 19 är det svårt att bortse från, även om beräkningen vilar på bräckligt underlag. Sanningen är att det inte finns några enkla kvantitativa samband i bedömningen av forskningskvalitet, och det räcker inte att väga och mäta meritförteckningar.

Kvantitativa värderingsinstrument tillgrips inte som den bästa tillgängliga metoden, utan för att de är kostnadseffektiva. Med enkla medel kan man producera eleganta sifferkolumner som underlag för jämförelser. Detta är principiellt tvivelaktigt, och problemen tilltar när mätningarna omfattar ojämförbara storheter och abstrakta värden. Är medicinsk forskning viktigare än konstvetenskaplig? Konstvetenskap viktigare än litteraturvetenskap? Forskare A bättre än forskare B? Sådana frågor har inga matematiska svar.

Vad mer är: bibliometri mäter en variabel som forskaren inte rör över, nämligen efterfrågan. Du kan sträva efter att optimera kvaliteten på din forskning, men aldrig förutse hur den emottas. I någon mån kan forskningen stimulera efterfrågan genom att visa följsamhet mot trender, men då beträder den ett sluttande plan. Forskarens fria kunskaps sökande har länge setts som en grundbult inom vetenskapen. Med bibliometrisk resultatstyrning blir forskarens strategiska fråga "Kommer detta att efterfrågas?" snarare än "Är detta god forskning?" När vissa publiceringskanaler föreskrivs av administrativa skäl underkänns också forskarens personliga bedömning av hur de egna undersökningarna kan få bästa spridning.

Vad ska vi då ha istället? För det första måste frågan ställas om vi alls behöver någonting. De problem man säger sig vilja lösa med kvantitativa mätmetoder är i hög grad konstruerade, vill jag påstå. Svensk offentlig förvaltning är numera resultatstyrd. Universiteten har blivit resultatenheter vars verksamhet ska mätas utifrån prestation och effekt. Modellen bygger på regelbunden avstämning, vilket kräver verktyg som visar klara förändringar. Företrädesvis sker rapporteringen i kvantitativ form eftersom prestationer är lättare att redovisa än effekter. En högskola kan enkelt rapportera prestationer i antalet examinerade studenter. Effekten, exempelvis studenternas bildningsnivå, kan endast bedömas långsiktigt och går inte att

uttrycka i bestämda mått. Denna givna reflektion har omsider uppmärksamats när det gäller den grundläggande universitetsundervisningen. "Högre utbildning", heter det i RUT 2, "bör fortsättningsvis undantas från det årliga kravet på produktivitetssökning som gäller för statliga myndigheter."

Samma utredning föreslår dock mer resultatstyrning inom forskningen. Skälet är att svensk forskning påstås tappa mark internationellt. Problembeskrivningen beror på att den resultatstyrda förvaltningen bara frågar efter relativa tal. Men oavsett vilka satsningar som görs innebär en globalt ökad kunskapsstillväxt med nödvändighet att Sveriges relativa andel av världens forskning minskar. Jag ser inte detta som ett problem så länge svensk forskning inte blir sämre, och det finns inget som tyder på det.

Ett annat motiv är att skattebetalarna vill veta att deras pengar går till den bästa forskningen. Detta är ett konstruerat argument, särskilt i fråga om humanvetenskaperna. I återkommande undersökningar hamnar universiteten i förtroendetopp bland offentliga institutioner. Om allmänhetens intressen fick styra torde vi snarare få se mer av okomplicerad handbokskunskap skriven på lätt svenska än avancerade internvetenskapliga diskussioner på främmande språk i utländska specialiserade tidskrifter.

Men även utan resultatstyrning kan det vara ett rimligt mål att öka svenska humanisters internationella engagemang. Vad ska man då erbjuda för att uppnå detta? Först av allt ökade resurser och bättre villkor för forskning. Detta naiva önskemål grundas i det triviala konstaterandet att man får vad man betalar för. Svenska forskare syns mindre än sina nordiska kolleger, heter det ofta. Sanningen är att forsknings- och undervisningsvillkoren är väsentligt bättre liksom resurserna för konferensresor, översättning och språkgranskning är mer lättåtkomliga än i Sverige. Per forskad timme och satsad krona är jag däremot tveksam till om svenska forskare är mindre produktiva än sina kolleger i grannländerna.

För att nå ut bättre vore ett system med tydlig målstyrning och en motsvarande resursanalys att föredra. Konkret kan det innebära att VR belönar varje slutrapporterat projekt med en därtill avpassad summa pengar för att bekosta översättning av delstudier eller sammanfattande rapporter till större språk. Ett sådant system skulle innebära att man uppmuntrade hellre än tvingade till internationell kommunikation.

Internationellt genomslag kan under inga omständigheter vara det enda måttet på svensk humanioras kvalitet. En vetenskap som studerar mänskliga erfarenheter och samhällsfrågor måste också verka utanför akademien och berika kulturliv och allmän debatt. Sådant tillämpad humaniora kan inte heller mätas med vedertagna bibliometriska metoder.

Med bibliometrisk resultatstyrning blir forskarens strategiska fråga: "kommer detta att efterfrågas?" snarare än: "är detta god forskning?"

Auktoritets-
åberopande är
en vanskelig me-
tod. Naturligtvis
kan vi behöva ta
till det när det
är för svårt eller
tidsödande att
samla informa-
tion själv, men
det medför alltid
en stor risk att
vårt perspektiv
blir snedvridet.

Bo Rothsteins måste förstå att även den amerikanska staten bär ett ansvar för finanskrisen, skriver Johan Norberg. Bo Rothstein svarar att marknader som inte styrs politiskt blir självdestruktiva.

Nobelpristagare bekräftar inget

Av Johan Norberg

I Axess 2/2009 avfärdar Bo Rothstein alla oss som menar att amerikanska myndigheter i hög grad bidrog till den nu pågående finanskrisen. Rothstein begränsar denna hypotes till föreställningen att krisen förbereddes av de demokratiska och republikanska administrationer som pressade fram bostadslån till hushåll utan tillräcklig betalningsförmåga.

I själva verket syftar de flesta som talar om statens ansvar även på andra faktorer, som att centralbankens för låga räntor 2001–2004 pumpade upp bubblan, att finansregleringar kanaliserade pengarna till bostadsoptioner i en icke-transparent skuggsektor och att nya bokföringsregler förstärkte både upp- och nedgång.

Rothstein avfärdar hypotesen med argumentet att han inte hittar några Nobelpris-

tagare i ekonomi som stödjer den. Han exemplifierar med Joseph Stiglitz och Paul Krugman till vänster och Gary Becker till höger, som alla menar att avreglerade finansmarknader var en större bov i dramat.

Auktoritetsåberopande är en vanskelig metod. Vi kan behöva ta till det när det är för svårt eller tidsödande att samla information själv, men det medför alltid en risk att vårt perspektiv blir snedvridet. Låt mig ge tre exempel på varför med var och en av de tre nämnda Nobelpristagarna:

1) Auktoriteten kan själv vara inblandad och ha intresse av att tona ned en viss förklaring. Fannie Mae och Freddie Mac var två gigantiska statssponsrade bolåneinstitut som luckrade upp krav på kreditvärdighet och pumpade ut lån utan kreditprövning. År 2002 betalade Fannie Mae ingen mindre

Paul Krugman.

Joseph Stiglitz.

Bo Rothstein svarar

Johan Norberg har naturligtvis rätt när det gäller hur man skall se på auktoriteter som nobelpristagarna Gary Becker, Joseph Stiglitz och Paul Krugman när det gäller förklaringar till den ekonomiska krisen. De kan göra misstag, de kan ha egna intressen i sakfrågan och det är möjligt att misstolka dem. Vad gäller Becker är det dock så att han numera faktiskt förespråkar mera offentlig reglering av finansmarknaderna. På den bloggpost som Norberg hänvisar till skriver han att, "i ljuset av djupet

i den finansiella krisen är kraftigare regleringar av de finansiella institutionerna motiverade" (30/3 2008). När det gäller vilka risker som de semi-statliga amerikanska bolåneinstituten tog så visar inträngande analyser i *New York Times* (10/5 2008) att de var pressade både av politiker och av konkurrens från de privata investeringsbankerna till detta. Om man går djupare i frågan så bygger de idéer som jag kritiserar på att nästan alla försök att på politisk väg styra och reglera marknader är av ondo efter-

än Joseph Stiglitz för att göra en auktoritativ studie som argumenterade för att det var "extremt låg sannolikhet" att de båda bolagen skulle hamna på obestånd och att risken att staten skulle drabbas ekonomiskt var "i praktiken noll".

2) Auktoriteten kanske inte är auktoritet på det område som avhandlas. Så sent som i juli 2008, bara två månader innan Fannie Mae och Freddie Mac föll i skattebetalarnas famn, försäkrade Paul Krugman i en *New York Times*-kolumn att de båda bolagen inte alls hade lånat ut till hushåll som var "subprime" – som hade låg kreditvärdighet.

Det är ett obegripligt oinsatt påstående, som motsägs av bolagens egna företrädare och av de hundratals miljarder dollar av subprimelån som finns i bolagens portföljer.

3) De citat som Rothstein tillskriver Gary Becker kommer inte från honom, utan från Richard Posner, som Becker har en blogg tillsammans med. Beckers egen tolkning är mycket annorlunda. Han nämner bl a centralbankens låga räntor och bostadspolitiken, inte minst statens makt över Fannie Mae och Freddie Mac, som "på ett betydelsefullt sätt bidrog till bostadskrisen genom att uppmuntra dessa institutioner att göra mängder av värdelösa suprimelån".

MED ANDRA ORD ÄR Gary Becker anhängare av den hypotes som Bo Rothstein avskriver för att han inte tror att någon Nobelpristagare delar den. Det är inte tillräckligt för att tro på hypotesen, men det borde vara tillräckligt för att ta den på allvar och pröva den i sak. ✨

Gary Becker.

direkt

som marknader i huvudsak är självreglerande. Min bild är den rakt motsatta, nämligen att om man lämnar marknader åt sig själv så har de en stark tendens att till att bli självdestruktiva. Om man som jag, är en tämligen entusiastisk förespråkare för marknadslösningar i många sammanhang, så leder detta till en rakt motsatt idé, nämligen att marknader bara kan fungera om de är omgärdade av ett tämligen komplext nät av regleringar och institutioner.

Bo Rothstein

Begreppet kvalitet saknas helt i Kulturutredningen. Utredarna vill i första hand att kulturen ska anpassa sig till samtiden.

Kulturutredningen slätar ut kvalitetsbegreppet

Av Lisbeth Lindeborg

På sidan 46 i första delen av den 800-sidor långgrandiga Kulturutredningen (SOU 2009:16) avskaffar utredarna "konstnärlig kvalitet" som målsättning. På en halv sida avfärdar de konstens "specifika kvaliteter, vilka de nu än kan vara". Utredarnas uppenbara oförmåga att resonera kring begreppet kvalitet kan väl bäst förklaras med att det inte passar in i rapportens djungel av kategorier plus underkategorier plus under-underkategorier.

Men även om vi inte kan lägga fast alla kriterier på konstnärlig kvalitet så finns och syns den. En kvalitetsbedömning behövs inte preciseras i detalj; delvis bygger den på en intuitiv "kunska" hos dem som kan konst. Men omoderna begrepp som intuition, fantasi, ande, själ, immateriella värden etcetera finns inte plats för i denna glädjelösa Kulturutredning som i första hand vill anpassa sig till tiden vi lever i!

I en tidsanda och ett samhällsklimat som gärna ersätter kvalitet med sensationseffekter och prominens är dock denna uttalade målsättning problematisk. Just i vår tid hade det varit viktigt att inte "avrätta" begreppet kvalitet i utredningen. Det är en av kulturens stora uppgifter att inte bara hålla med, att inte vara en av alla andra lemmingar utan att agera enligt motströmsprincipen, att vara en avantgarde.

Dessutom vet vi att om ett begrepp försvinner ur en vokabulär så försvinner det även som företeelse. Ty begrepp innehåller en konceptionell komponent av idéer, föreställningar och erfarenheter och symboliserar vissa sammanhang; det har ofta till uppgift att hålla upp en hel filosofi. Enligt begrepps- och språkfilosofen Quentin Skinner existerar en växelverkan mellan begrepp och koncept, mellan begrepp och realitet. Samtidigt som ett begrepp är en spegelbild av realiteten inverkar realiteten på och (ny)danar och vidareutvecklar ett begrepp.

Vidare i utredningen avskaffas begreppet "kommersialiseringens negativa verkningar", eftersom "kultur och marknad numera uppfattas på ett annat sätt". Även här visar utredarna att de inte har en aning om vad som är orsak och verkan i ett viktigt kausalt sammanhang. Ty faktum är (och detta tog jag upp i min rapport "Kul-

tur som lokaliseringsfaktor" (Ds 1991:22), att en kultur som får utvecklas enligt sitt egenvärde samtidigt har en inneboende ekonomisk potential och ett gynnsamt inflytande på många områden i samhället.

Däremot har kommersiella initiativ där det ekonomiska tänkandet bildar utgångspunkt för kulturella satsningar mycket ofta negativa verkningar. Därför hade det varit viktigt att också resonera kring detta tema. Men i sin jakt på nytt åsidosätter utredarna viktiga erfarenheter.

Istället presenterar de sina "sfärer" som något särskilt attraktivt. Tyvärr är denna absurditet kultur- och konstnärsfientlig. Vad som undgått utredarna är den stora mängden av enskilda konstnärer vilka arbetar småskaligt. För dem är det viktigt att kunna vända sig till sitt förbund, sin egen lilla myndighet, där de känner att de kan få stöd i form av ett eller annat beslut. Nu ska de berövas dessa andningshål.

Ty i byråkratisk iver vill nu utredarna slå ihop dessa mindre enheter till tre sfärer: för bibliotek, arkiv och språk; för samtid, historia, livsmiljö; för de sköna konsterna. Men kaos är förprogrammerat: Till vilken sfär ska exempelvis en översättare vända sig som översätter en teaterpjäs som utspelas i nuet – är det språk enligt sfär 1 eller är det teater enligt sfär 3 eller är det rent av sfär 2 för samtid. Vad är för övrigt samtid som sfär – utom nonsens?

Likå saknas ett resonemang kring kulturens kritiska förmåga. På ett ställe heter det med en svammel-fras: "det är troligen inte bra att allt är politiskt enigt". Så förordar utredarna indirekt det som är slätstruket, det som inte är störande, och därmed urholkar de möjligheten att vidareutveckla kulturpolitiken.

Ett positivt inslag finns dock: en "portföljmodell för samspel mellan stat, kommuner och landsting" med större finansiella möjligheter för regioner och kommuner att gestalta kulturen. Detta pläderar jag för i en stor mängd föredrag under 1990-talet. I en tidstypisk kommentar från Kulturhusets dåvarande chef Beate Sydhoff hette det då: "Vågar du verkligen tala om detta...?" 15 år senare finns förslaget i officiellt tryck. Alltid något. ✨

Seaside i Florida lade grunden för vad som skulle bli New Urbanism.

FOTO: ISTOCK PHOTO

TEMA

ARKITEKTUR FÖR VÅR TID

Till de mindre smickrande sidorna av det modernistiska arvet hör de miljonprogramsområden som nu i land efter land framstår som tickande bomber. Vi har bett några skribenter att fundera över den arkitektoniska ideologi som har lett fram till vår tids slumområden samt reflektera över hur vi bör utforma vårt boende i framtiden.

Modernitet utan modernism

I motsättning till en föråldrad modernism som fastnat i storskaligt byggande, har det skapats klassiska stadsplaner där man tar hänsyn till de lokala förutsättningarna och traditionerna.

Av Peter Elmlund

När det gäller ambitionen att ligga rätt i tiden finns det nog ingen yrkeskår som kan mäta sig med arkitekter. En byggnad som representerar ett sant uttryck för sin tid åtnjuter den högsta status en byggnad kan uppnå inom arkitekturskrået. Det spelar ingen roll om denna byggnad är ful eller vacker, om den är älskad av folket eller inte; det som spelar roll är kopplingen mellan en förment samtidsanda och byggnaden. Eftersom samhället hela tiden ändras, måste byggnadernas arkitektur ändras, ja helst ska de ligga i tidens framkant och så att säga föregå det nya.

Så kan det komma sig att ett nybyggt och tämligen ointressant hus som pressats in i ett kvarter med gamla hus, beskrivs på följande sätt av journalisten Anders Frelin (DN 17/4 -09):

Direkt efter bron från Hornstull till Liljeholmen ligger ett nybyggt hus som får en att haka till. Med sina former följer det de omgivande äldre husen. Men med sin svarta fasad och sina stora glaspartier är huset en tydlig representant för vår tid.

– Det måste vara sol när vi fotograferar, annars ser det ut som öststatsarkitektur.

Den som säger det är arkitekten själv, Stefan Sjöberg på Kjellander Sjöberg arkitektkontor, som på Liljeholmen i Stockholm ritat ett hus inkilat mellan två äldre byggnader.

Öststatsarkitektur eller inte, när remisserna från bygglovstiden samlades in klagade de omgivande bostadsrättsföreningarna på att huset såg för modernt ut. Stadsbyggnadskontoret däremot skrev att 'husets utformning med fördel kan ges ett modernt uttryck för att inte konkurrera med intilliggande bebyggelse'.

Det har också varit arkitekternas idé från början: att få huset att passa in men ändå ge det ett formspråk från vår tid.

Citatet åskådliggör hur djupt cementerad denna idé om arkitektur som representant för tiden är. Det är en självklarhet för journalisten, arkitekten och för folket på stadsbyggnadskontoret.

Inom vissa yrkeskåror är idén om tidsuttrycket så djupt förankrad, att den kan beskrivas som axiomatisk, en naturlig förutsätt-

ning som inte behöver bevisas eller förklaras. Därför är det svårt att föra en diskussion om hur orimligt, motsägelsefullt och löjväckande detta anspråk på representation av en tidsanda är.

Det aktuella huset på Liljeholmen kan rimligen inte beskrivas som ett sant arkitektoniskt uttryck för vår tid. Det är ett ganska traditionellt hus inom den modernistiska traditionen, som ju har så där en 90 år på nacken. Modernism (inom arkitektur och stadsplanering) är inte samma sak som modern. Det senare är det som är aktuellt just nu, det förra är en arkitektonisk tradition som var som mest aktuell i början av 1900-talet, då den andra industriella revolutionen stod i världens fokus. Det som möjligen är nytt här, och som väl lockar journalisten att skriva, är stilkontrasterna mellan de befintliga husen och det nya. I Stockholm har vi inte haft för vana att tillåta allt för stora kontraster inom kvarteret.

Jag har inget emot blandningen i sig, vad jag vänder mig emot är att journalisten, arkitekten och stadsbyggnadskontoret beskriver huset som "modernt" i bemärkelsen "en representant för vår tid", och därmed döljer diskussionen om hur det egentligen ser ut. Det är nämligen ett ganska med iokert hus med många antiurbana drag. Porten, som i en stad ska vara vänd mot gatan, är lagd mot gården. Dessutom har huset »

loftgångsentréer, vilka enligt många preferensundersökningar uppfattas som mycket oattraktiva. I bottenplanet är huset indraget i förhållande till de övriga husen, vilket minskar exponeringen av butiks-fönstren. Dessutom är utformningen av dessa gjord så att de ska synas så lite som möjligt (man kan nästan tala om stealth-arkitektur). Tanken med skyltfönster är ju annars att de ska locka kunder och ge gatan en behaglig atmosfär. Denna arkitektur hör närmast hemma i 60-talstraditionen, möjligen kan de övermarkerade horisontella linjerna tillskrivas 70-talet (eller 30-talet). Det enda som skiljer sig från den tiden är de stora fönstren.

Denna brist på känsla för det stadsmässiga är inte det minsta moderna, den har varit ett signum för den modernistiska traditionen under hela 1900-talet.

Huset vid Liljeholmen gör sig säkert bra på bild om det fotograferas under kvällstid när fönstren lyser, men på fotgängarhåll under dagtid är det direkt oattraktivt. Inom den modernistiska traditionen har arkitekterna alltid haft fågelperspektiv på arkitekturen och faktum är att många av våra mest kritiserade miljonprogramsområden kan se ganska häftiga ut på långt avstånd en solig dag. Modernismen är fotogen och genom sin önskan att chockera extremt medianpassad. Däremot visar den mycket lite respekt för den vanliga människans behov.

Hur har vi hamnat här? Hur har arkitektkåren trots sin iver att ligga i tiden fullständigt tappat kontakten med den? Varför är arkitekter så rädda för att rita hus som är behagfulla, lockande och harmoniska? Varför är de så rädda för att diskutera de psykologiska, sociala och ekonomiska konsekvenserna av arkitektur och stadsplanering? Varför är det så rädda att upprepa recept som fungerar väl?

Det är en lång men inte särskilt komplicerad historia. Den säger ganska mycket om 1900-talet eftersom stadsplanerare och arkitekter utgjorde en viktig del av det progressiva och storskaliga samhällsbygget.

Vetenskapshistorikern Thomas P. Hughes brukar tala om "the second discovery of America". Den första gjordes under 1400-talet och den andra under 1900-talet, då Europa blev varse att USA:s nya produktionsteknik kring det löpande bandet var fullständigt överlägsen den befintliga produktionsordningen. Denna andra industriella revolution slog världen med häpnad. Det kulturella Europa såg fortfarande med djup skepsis på USA som nation, men man omfamnade den nya tekniken, och försökte tillämpa fordismen och taylorismen på alla möjliga områden.

Den snabba urbaniseringen och behovet att bygga om våra städer kom att ge arkitekter och sociologer stort inflytande, och de, liksom många andra, hämtade sina idéer från den nya produktionstekniken inom framförallt bilindustrin. Bilen och bilindustrins organisation blev nyckeln till den nya staden. Bilen överbryggade avstånd. Staden skulle inte längre vara tät och blandad utan kunde spridas ut i specialiserade enheter: till exempel bostadsområden, handelsområden och industriområden.

Arkitekter som Le Corbusier, Walter Gropius och Mies van der Rohe kom att se sig själva som industrialister mer än arkitekter. Walter Gropius och Le Corbusier myntade uttrycket "wohlford" (en våningens motsvarighet till T-Forden) för att tydliggöra vad de var ute efter: löpande band-produktion av hus.

Hur arkitekter runt om i världen kom att hämta sin estetiska inspiration från industrin, finns systematiskt skildrat i Mauro F Guiliéns bok *The Taylorized Beauty of the Mechanical*. Han skriver i inledningen:

"Modernistisk arkitektur är ett barn av industri och ingenjörskonst. Dess födelse under tidigt 1920-tal sammanfaller med utbred-

ningen av scientific management, som är en av historiens mest kontroversiella och inflytelserika organisationsmodeller".

1900-talsmodernismen inom arkitekturen blev helt enkelt en del av det industriella projektet, vars huvudbudskap var storskalighet, ordning, system, kontroll och vars ledande figurer var experter. Det var när arkitekterna tog på sig expertrollen, som de utvecklade ovanan att bortse från vanliga människors smak.

I stor skala såg vi resultatet av denna idéutveckling när miljonprogrammet rullades ut. Då var arkitekten en hjälte, en samhällsbyggare som skulle förändra världen. När miljonprogrammen och det samhällsbygge de representerade så småningom kraschade, behövde arkitekterna snabbt omvärdera sin roll. Så kom kåren att ta avstånd från arkitekturens samhällsbyggande roll. Det enda som blev kvar var estetiken. Arkitekterna som en gång stod för "det nya samhället", stod nu bara för "det nya". Alltsedan 60-talet, då denna ompositionering skedde, har kåren successivt minskat sitt intresse för arkitekturens samhällspåverkande roll och istället odlat en sorts nyhetskult.

Arkitektur har blivit nyheter.

Definitionen av vad som är nytt är emellertid sträng. Det är endast sådant som hör hemma i industriestetiken, alltså modernismen, som definieras som nytt. Denna estetik har varit symbol för framtiden så länge att vi har svårt att hitta andra symboler. När vi tittar på science fiction-filmer eller ser exempel på framtidsmiljöer så är det alltid samma gamla Star Trek-design som används. Bilden av framtiden är ytterligt konservativ.

Det är alltså nya varianter av den gamla industriestetiken som arkitekterna serverar till medierna – som är den egentliga målgruppen. Huskropparna ska fortfarande vara så stora eller så höga som möjligt.

Som motiv för denna storskalighet anges nu ofta behovet av tätet och urbanitet, vilket är ganska komiskt. I modernismens barndom var motivet till storskaligheten produktionsekonomisk effektivitet och viljan att ordna upp de småskaliga och gyttriga städerna, modernismen var från början ideologiskt antiurban. Nu påstås samma storskalighet skapa urbanitet.

Men det som skapar levande offentliga miljöer är sammanhängande gatunät, funktionsblandning, multifunktionella hus och finmaskig fastighetsindelning. I den klassiska staden finns det många individuella hus per kvarter, oavsett om det handlar om trevåningshus i London eller höghus i New York. Det skapar en nödvändig komplexitet (många olika ägare ger många olika strategier).

London, Paris och Rom är goda exempel på att urbanitet inte kräver en skog av höghus. Man kan ha olika åsikter om värdet av höghus, men argumentet om urbanitet och täthet håller inte. Det finns urbana och mycket täta städer utan höghus. Det finns städer med massor av höghus som inte är urbana. Sveriges tätaste stadsdel heter för övrigt Gamla stan. Om målet är urbanitet, det vill säga ett komplext gatuliv så är frågan om höghus närmast en stilfråga. Man kan ha dem och man kan vara utan.

Just nu är höghusen inne, som nygamal symbol för fortskridande. Tyvärr är vi så förblindade av modernismens monopol på nyheter inom arkitekturen, att vi inte ser de verkliga förändringsprocesserna.

Seaside är en liten småstad i Nordvästra Florida byggd i traditionell arkitektur, som kommit att förändra amerikansk stadsplanering i grunden. Det är utan tvekan ett av de mest framgångsrika byggprojekten i USA under efterkrigstiden och också ett av de mest utskälda. Modernistiska arkitekter brukar inte hålla igen på nedsättande omdömen när det gäller Seaside: nostalgi, pastisch, kuliss, Disneyland etcetera. Seaside börja-

ARKITEKTUR FÖR VÅR TID

de byggas 1982 på initiativ av markägaren Robert Davies. Hans idéer om att bygga en klassisk småstad hade utvecklats under 70-talet då alternativrörelsen (eller *counter culture* som man säger i USA) hade sin första blomstring. I Sverige uppfattar vi ofta alternativrörelsen som någon sorts grön fundamentalism, men internationellt sett var den mycket mer än så.

Counter culture var en reaktion mot det storskaliga samhället, mot det militärindustriella komplexet, mot stora, svårstyrda organisationer som närmast lever sitt eget liv. Det idéklimat som denna motrörelse odlade – som gick ut på att leva oberoende av de stora företagen – bidrog till att utveckla sådant som vindkraft, persondatorer, alternativmedicin, lokal produktion, organisk och icke-industriell odling. Allt det är idag högsta mode.

I enlighet med detta tänkande ville Robert Davies föra vidare idéerna från den klassiska småstaden. Han var djupt kritisk till det byggande som pågick i Florida vid denna tid, där det antingen byggdes enstaka villor eller höghus vid stranden.

Robert Davies hade ärvt mark på fel sida om landsvägen (landsidan) och den ansågs omöjlig att exploatera. Där ville han bygga sin småstad. Han fick tag på två arkitekter – de nu världsberömda Andres Duany och Elizabeth Plater-Zyberk – och bad dem om hjälp. De hade ingen aning om hur man byggde småstäder, men tog kontakt med Léon Krier i Europa, som hjälpte till med analys av hur klassiska stadsmönster ser ut. De reste sedan runt i amerikanska mellanhavet och studerade hur anrika småstäder såg ut i den amerikanska versionen.

Resultatet blev en klassisk stadsplan med ett öppet och sammanhängande gatunät som sträckte sig ned till landsvägen, som därmed tämjdes och blev en sorts storgata. Arkitekturen hämtades från den lokala byggnadsstil som utvecklats i Floridas före modernismen. Det är en stil som tar hänsyn till det lokala klimatet, som bygger på beprövad kunskap. Husen utnyttjar vindar för nedkylning och har visat sig stå emot orkanvindar fantastiskt bra.

För att testa marknaden byggde Robert tre ganska enkla provhus och visade med en broschyr hur staden skulle se ut. Till hans förvåning fick han lika mycket betalt för dessa hus, som andra fick för en samma hus vid stranden. Marknaden förstod uppenbarligen värdet av den lokala gemenskap som en småstad kan erbjuda.

Den traditionella stilen fick stora delar av arkitektkåren att rasa. Många av de nya husen som senare byggdes hamnade på specialtidningarnas framsidor och skälldes ut. Seaside blev därmed mer och mer känt och köparna strömmade till. Vanliga medborgare i USA älskar traditionella arkitekturer.

Det märkliga med Seaside är att relativt enkla trähus betingar ett så högt värde. Hus kan här kosta 15 miljoner kronor. Det man betalar för är emellertid inte bara huset utan också tillgången till den fantastiska plats Seaside blivit tack vare en genomtänkt stadsplanering.

Seaside omskapade byggbranschen och fick mängder av efterföljare. Så småningom ledde detta till utvecklingen av New Urbanism, en stadsbygganderörelse som har den klassiska europeiska blandstaden som förebild och som blivit oerhört inflytelserik. Det bör påpekas att New Urbanism inte handlar om stil utan om stadsstruktur, men stilen som användes för Seaside är ändå intressant. Den är ju ett sant uttryck för sin tid, nämligen för 70-talets alternativrörelse.

Som uttryck för en samhällsrörelse är Seasides arkitektur mycket mer sann än huset på Liljeholmen. Min poäng här är inte att traditionell, lokal arkitektur skulle representera det nya, utan att modernismens anspråk på att i ensamt majestät representera samtiden är orimligt. Vad vi har framför oss är en betydligt komplexare situation

där många uttryck, många stilar kommer att leva sida vid sida.

Varför är det så svårt för vår tids kulturskapare, journalister, politiker, arkitekter och andra, att förstå att 1900-talets industriella epok med sina krav på enhetlighet är över?

Vi talar inte längre om tre samhällsklasser, vi talar om livsstilar, 42 eller 64 stycken enligt till exempel Mosaic-systemet. Inom andra kulturella yttringar där marknaden har större inflytande, som film, litteratur och musik finns en myriad av stilar och uttryck som speglar marknadens och samhällets komplexitet.

Det är bara inom genrer där marknadsmekanismerna har svårt att göra sig gällande, som poesi (styrs av stipendienämnder och recensenter), arkitektur (styrs av byggbolagen) och konst (styrs av institutioner) som 1900-talets estetik fortfarande utövar sitt herravälde.

Det skall i ärlighetens namn sägas att det finns ganska många arkitekter och stadsplanerare, som har en öppen attityd, som tänker i psykologiska, sociala och ekonomiska termer, som länge sett staden som en helhet och som försöker visa vilka effekter stadsmönster och arkitektur har, till exempel Aleksander Wolodarski, Eva Sjölin, Kjell Forshed och Klas Tham.

Men dessa är inte i majoritet, och den andra sidan, ledda av våra mest kända arkitekter, har fått ett olyckligt övertag i Stockholm och många andra städer. Utan någon som helst genomtänkt argumentering tjuvar nu dessa arkitekter och efterföljande politiker om höghus i Stockholm, som om dessa skulle göra Stockholm till ett nytt Manhattan.

Det ritas också planer över nya stadsdelar, till exempel i Årsta, som beskrivs som urbana, men som inte är så mycket annat än det gamla miljonprogrammet utsmyckat med glas. Stadsbyggnadskontoret, som tidigare hade mycket kunskap, har efter politiska manövrar reducerats till ett processkontor.

Så har nu moderaterna fångat ytterligare en socialdemokratisk stafettpinne och omfamnar nu den gamla idén om att 1900-talsmodernismen sitter inne med framtidens symboler. Med höghus och en tidsenlig arkitektur går nu moderaterna till kommande val.

Så här begåvat uttalar sig moderaternas gatuborgarråd i Stockholm, Kristina Alvendal, i *Dagens Nyheter* (20/4-09):

”Västra City ska bli en modern stadsdel, vilket bland annat innebär mer modern arkitektur. Vi vill se en högre silhuett än i resten av Stockholm. Det finns bland annat planer på att bygga ett enstaka hus som ska bli mellan 70 och 80 meter högt.”

Vad som glöms bort är att Sverige är ett mycket mer komplext land idag än för 50 år sedan. Vi har inte bara livsstilar att räkna med utan också andra kulturer.

Vem verkar för att våra invandrades estetiska preferenser kommer till uttryck? Och vad ska vi göra med våra miljonprogramsområdens strukturer som hämmar lokal ekonomi och som isolerar segregerade grupper från resten av befolkningen? Vad skall vi göra åt den uppenbara stadsbrist som råder och som driver upp priserna på alla stadsmässiga stadsdelar?

Till detta kommer den stora frågan om varumärkesbyggande. Stockholms innerstad är en unik, väl sammanhängande och subtilt varierad stad med en tilltalande låg skyline, vilken uppskattas av besökare. Det är i denna egenskap som Stockholm avviker från de flesta andra huvudstäder.

Vad är poängen med att bygga om Stockholm så att staden ser ut som alla andra? Har vi inte för länge sedan lärt oss att varumärkesbyggande handlar om att bevara och utveckla det unika?

Peter Elmlund förestår det nyurbanistiska projektet Urban City Research.

Den inhumane Le Corbusier

Le Corbusier har haft stort inflytande över 1900-talets arkitektur, inte minst i Sverige. Theodore Dalrymple menar emellertid att han snarare hör hemma i kriminalhistorien än i arkitekturhistorien.

Theodore Dalrymple

Om det inte vore för Lenin, Hitler, Stalin, Mao och Pol Pot, skulle Le Corbusier räknas till 1900-talets stora monster. Utan tvivel gjorde han mer för att ödelägga det brittiska stadslandskapet än Luftwaffe någonsin gjorde; och Sverige, som helt slapp undan kriget, undslapp förvisso inte den världsomspännande effekten av detta destruktiva storhetsvansinne. Tar man en titt på vilken som helst av Europas myriader av ödelagda stadslandskap – ödelagda, det vill säga, av arkitekter och stadsplanerare snarare än av bomber och närstrider – så ser man ödeläggelsens flinande skyddsande, Le Corbusier, svävande över dem.

Ingen människa kunde naturligtvis ha åstadkommit så mycket förödelse på egen hand: Le Corbusier skulle ha haft föga inverkan om inte hans idéer funnit genklang i tidsandan. Förhållandet mellan en tidsanda och dem som förverkligar den är alltid dialektiskt: ingen epok klarar sig utan sina stora män, men inga stora män klarar sig utan sin epok. Man bör alltid komma ihåg att Le Corbusier gjorde sig ett namn i efterdyningarna av första världskriget, en historisk katastrof som naturligt nog fick alla tänkande människor att ställa frågan om värdet av den civilisation som lett fram till detta, och fick dem att tänka denna den farligaste av alla tankar: att man måste börja om från början, som om världen vore bara en *tabula rasa* där man kunde skriva in de vackraste tecken.

Le Corbusier var för arkitekturen vad Rwandas interahamwe var för socialarbetet. Det fanns inga stadsmiljöer och inga landskap så vackra att han inte kunde tänka sig att ödelägga dem fullständigt, en gång för alla, med sina kalla och hjärtlösa konstruktioner. Om jag vore tvungen att mynta en term för arkitektur i hans stil skulle jag ha

svårt att välja mellan Röda khmererna-stil och folkmordsstil. Båda termerna har något som talar för sig, och något som talar emot. Det som är säkert är att Le Corbusier var totalitär ut i fingerspetsarna, och en av de stora kulturella katastroferna i vår tid – både som symptom och som orsak – är att han fortfarande är en vördad snarare än avskydd gestalt i Europas arkitekturskolor.

Här gissar jag att vissa kanske tror att jag överdriver. Men det gör jag inte; ta till exempel känslotonen i följande citat från hans bok *La ville radieuse* ("Den nya staden"), där han beskrev sin plan för omvandling av hela Paris centrum:

"Hur många av dessa fem miljoner [invånare i Paris som flyttat in från landsbygden] är bara dödvikt för staden, ett hinder, en svart klump av misär, av misslyckande, av mänskligt avfall?"

Redan genom att ställa frågan antyder Le Corbusier att en stor del, kanske alla, i denna befolkning (som i sig utgjorde en åttondel av hela landets befolkning) hörde hemma i kategorin "mänskligt avfall", en kategori som jag misstänker inte lär främja omtänksam hänsyn till dessa fem miljoners välfärd och känslor, än mindre deras önskningar. Det kommer därför inte som någon överraskning att Pol Pot studerade i Paris under Le Corbusiers glansdagar; och i Phnom Penh såg Pol Pot verkligen precis det som Le Corbusier såg i Paris (Paris!), det vill säga ingenting annat än korruption, misär, förvirring, förfall, oreda, mörker, ineffektivitet och, framför allt, avsaknaden av en "rationell" plan för styrning av staden.

Svaret på detta var naturligtvis att börja om från början, att radera allt och bygga nytt, men denna gång "rationellt", enligt en påförhand given idé om vad livet går ut på. Återigen kan några citat från Le Corbusier ge en antydning om hans koppling till Pol Pots "tänkande":

ARKITEKTUR FÖR VÅR TID

Le Corbusier beundrar betongen.

FOTO: INGEMAR BERLING/SCANPIX

"Vi måste bygga platser där mänskligheten kan födas på nytt."

"Varje människa ska leva i en ordnad relation till helheten."

"Despoten är inte en människa. Den är Planen. Den korrekta, realistiska, exakta planen, som kommer att ge er lösningen så snart problemet blivit klart formulerat, i sin helhet, i sin oeftergivliga harmoni."

"[Planen] har inte tagit hänsyn till något annat än mänskliga sanningar. Den har bortsett från alla nuvarande regelverk, alla rådande bruk och kanaler. Den har inte tagit hänsyn till om den skulle kunna genomföras under den nu gällande konstitutionen."

"Finns det något ömkligare än en odisciplinerad massa?"

"Stadsplanering överallt, universell stadsplanering, total stadsplanering."

"Vi måste våga ta minsta hänsyn till status quo: till den röra vi nu befinner oss i. Här står ingen lösning att finna."

Le Corbusier och Pol Pot drog förstås motsatta slutsatser om vad som borde göras åt "problemet [som] blivit klart formulerat". Pol Pot kom fram till att städer inte borde existera överhuvudtaget; medan Le Corbusier kom fram till att svaret var en stad vars invånare "accepterar den så att de fungerar som en koloni av arbetsbin: ordning, regelbundenhet, punktlighet, rättvisa och förmyndarskap". Om det någonsin funnits ett exempel på en av den dialektiska materialismens förmenta lagar, nämligen motsatsernas enhet, så har man det här.

Le Corbusier hade, oavsett om han visste om det eller inte, en annan stor lärjunge, den rumänske kommunistdiktatorn Nicolae Ceaușescu. Han omsatte Le Corbusiers begrepp om "agrovilles" i praktiken. Ceaușescu var just det slags beskyddare som Le Corbusier hela sitt liv drömde om: en man som inte var rädd för, utan till och med ivrig att låta bulldozrar köra över hela det röriga gyttret av 1600-, 1700- och 1800-talsbyggnader och ersätta det med en totalplanerad miljö, med andra ord utan minsta hänsyn till status quo. Allt som kunde sägas om röran i städerna kunde naturligtvis också sägas om röran på landsbygden, där de irrationella bönderna envisades med att bo i sina små hus med sina idiotiska träsniderier och fönsterluckor smyckade med ineffektiva, tidsödande blommor. Systematiseringen kom även dem till del; de föstes samman i just det slags hyreshus som Le Corbusier ritat (naturligtvis konstruerade med ett inbyggt förfall).

Vad Ceaușescu gjorde mot Rumänien, ville Le Corbusier göra mot hela världen. Han var den drivande kraften bakom Congrès International d'Architecture Moderne (CIAM), vars mål var att föreskriva arkitektur- och byggnadsnormer världen över. Rapporten från organisationens andra sammankomst 1929, skriven av Le Corbusier själv, inleddes med följande ord:

"Den traditionella teknikens armod, dess otillräcklighet, har läm-

nat efter sig en hopblandning av olika krafter, en konstlad sammanflätning av funktioner ... Vi måste finna och tillämpa nya metoder som naturligt låter sig standardiseras och industrialiseras. Om vi framhårdar i nuvarande metoder kommer vi att förbli fastlåsta i denna orörlighet."

När världens arkitekter ser en sådan man som en modell att efterlikna, snarare än som ett monster att dräpa, är det knappast förvånande att man i Stockholms centrum kan se samma gräslika byggnader som i centrum av London, Sofia, Dar es-Salaam eller var som helst. Men här uppkommer den naturliga frågan hur det kom sig att en människa – och dessutom en människa som bodde mitt i Paris – inte kunde se något värt att bevara i det förflutnas arkitektur, ingenting som motiverade en anpassning av de nya byggnadernas stil för att skapa en harmonisk mångfald av det slag man tidigare kunde se i vilken liten engelsk landsortsstad som helst. Hur kunde Le Corbusier säga att den gotiska arkitekturen, liksom arkitekturen från Ludvigs XIV:s, XV:s och XVI:s tid, bara var som fjädrar i en kvinnas hår?

Här är det värt att citera uppfattningen bland den stora skocken av Le Corbusier-apologetiker. De hävdar att arkitekturen under Le Corbusiers uppväxttid – han var född 1887 – hade uttömt sina krafter, att arkitekterna saknade idéer, att allt de gjorde var osjälvständiga pastischer och så vidare. Detta är den sorts bildade okunnighet som är typisk för mycket av vår tids intellektuella liv.

En promenad i exempelvis Vincennes, den behagliga förstaden till Paris, borde räcka för att övertyga vem som helst om att vad apologetikerna säger är nonsens. Byggnader uppförda mellan 1900 och 1910 är utan vidare möjliga att skilja, även för mitt oskolade öga, från byggnader uppförda låt oss säga 1880–1890. Det rör sig förvisso inte om stor arkitektur; snarare representerar dessa byggnader något som är mycket viktigare för att skapa en stad där människor kan leva. De är anspråkslösa bidrag till en helhet; de är behagliga för ögat; de har mänskliga dimensioner; de väcker sympati; de är det slags byggnader i vilka människor kan och vill bo. De överväldigar inte människan genom att få henne att känna sin egen obetydlighet; de är byggda för däggdjur, inte för reptiler. Le Corbusier byggde som om människor vore ormar eller ödlor.

Det är sant att dessa byggnader i Vincennes inte är särskilt originella, men originalitet i sig är ingen dygd, såvida den inte kombineras med andra, långt viktigare dygder. Man glömmer ofta att ingenting är lättare än att vara originell; det är lika lätt som att vara sämre. Som vanligt sammanfattades det hela av Dr Johnson, när han till en författare sa att "er bok är både bra och originell, men de delar som är bra är inte originella, och de delar som är originella är inte bra".

Den goda arkitekturen i Vincennes är i grunden anspråkslös; den vittnar om insikten att arkitektur framför allt är en social konst, och att medan det inte spelar någon större roll om en konstnär misslyckas med en målning – ingen är ju tvungen att titta på den – så är dålig arkitektur omöjlig att undvika och har en skadlig inverkan på alla människor. (En snabb överblick visar att varje byggnad som följer Le Corbusiers principer snart lär täckas av graffiti, som de föraktade byggnaderna från 1900–1910 har mycket större chans att undkomma. Underklassen är bättre arkitekturkritiker än dem som har examen i arkitektur.)

Ytterst handlar problemet om postreligiös egocentrism; vilket jag säger utan att själv vara troende. Le Corbusiers vanvettiga stadsplaner, i vilka han skisserade totala omvandlingar av Stockholm, Moskva, Paris, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Alger och Barcelona utan hänsyn till deras föraktade lokala traditioner och seder, så att varje stadsplan blev utbytbar mot varje annan, härrörde ytterst från hans övertygelse att hans eget liv var hans enda och allomfattande intresse,

Trädgård? Det liknar en trädgård konstruerad av någon med Aspergers syndrom, som råkar ha en fixering vid betong istället för bussbiljetter eller glödlampor.

ARKITEKTUR FÖR VÅR TID

Har du verkligen gjort den där alldeles själv?

FOTO: IBL BILDBYRÅ

och att hans enda möjlighet till överlevnad i någon som helst form var att förstöra det som föregått honom och se till att en gång för alla sätta sin prägel på världen. Alla som är intresserade av Le Corbusiers psykologi borde läsa det storartade dramat *Kungen dör* av Eugene Ionesco (en mycket större och bättre Parisbo under Le Corbusiers glansdagar), där kungen, Berenger I, får veta att han snart ska dö. Då befaller han, som Le Corbusier skulle ha gjort, att ingen efter hans död ska tala om något annat än honom, att böcker ska handla enbart om honom, alla statyer föreställa honom, historien handla helt och hållet om honom och alla kallas Berenger till hans ära – och så vidare i all oändlighet.

Le Corbusiers Ville radieuse, liksom allt annat han gjorde, var i själva verket ingenting annat än ett krav på att alla för alltid skulle tänka på Le Corbusier. Hans motto: Före mig, ingenting; efter mig, allting. En människa kan förstås vara uppfylld av löjliga, rentav förskräckliga idéer och ändå vara en stor konstnär. En militant ateist som Richard Dawkins, som inte kan finna ord låga nog om religion eller föraktfulla nog om religiös tro, rörs likväl djupt av Bachs *Matteuspassion*. Han erkänner att en del av den vackraste prosan på engelskt språk är religiöst inspirerad. Att beundra det sublimala i islamisk arkitektur och kalligrafi är inte att säga att det finns bara en Gud och att Muhammed är hans profet.

Nu var Le Corbusier dessvärre ett monster i såväl stort som smått. Det är sant att han hade en viss konstnärlig begåvning, att han förhöll sig till Picasso som låt oss säga Terborch till Vermeer. Men i sina byggnader, även de mindre, och i byggnadernas detaljer, var han sin omänsklig trogen. (Konsekvens är inte en dygd i sig.)

När man läser de apologetiker som försvarar Le Corbusiers förmenta geni blir man full i skratt. Här citerar jag från en hagiografisk liten bok för en allmän läsekrets publicerad 1974, av Stephen Gardner, en brittisk arkitekturlärare: "Ta till exempel Villa Savoye: en enastående skapelse... Solterrassen, med sitt nydanande frukostbord i betong och sina ramper, var unik – i sin rymlighet och sitt oväntade framträdande är de enormt njutbara."

Han njuter av ett frukostbord i betong! Har denne man någonsin sett betong, känt på den? I det fångelse där jag arbetade som läkare fanns förvisso inredning av betong, men det var inte för att ge fångarna njutning, utan för att hindra dem att flytta på inredningen eller använda den för att angripa varandra.

Vem kan betrakta takträdgården i Le Corbusiers berömda hyreshus i Marseille utan att brista ut i skratt? Trädgård? Det liknar en trädgård konstruerad av någon med Aspergers syndrom, som råkar ha en fixering vid betong istället för bussbiljetter eller glödlampor. För Le Corbusier var huvudsyftet med en trädgård uppenbarligen att skrapa upp barns knän.

Le Corbusier talade om sin "kära, trogna betong". Vilket slags

Jovisst, se så fint det blev.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

människa är det som finner kärlek och lojalitet i betong, av allt här i världen? Det måste vara en människa så djupt ideologiserad att han inte hade tid eller psykisk energi att reagera på världen på annat sätt. Av samma skäl avskydde han ornament och utsmyckningar: de tenderade ju att uttrycka icke-ideologisk ömhet. All kitsch är naturligtvis utsmyckningar; Le Corbusier, som den typiska 1900-talsmänniska han var – en intellektuell utan intellekt – drog slutsatsen att alla utsmyckningar är kitsch.

Det är intressant att spekulera i vad Le Corbusier skulle ha gjort om han bestämt sig för att bli kock istället för arkitekt. Han skulle förmodligen ha sagt sig att hela syftet med en måltid är näringsintag, i den mest grundläggande fysiologiska bemärkelsen; och om han övertygat sig om att den fulländade dieten var kokt haj med råa rovor, skulle han ha försökt påtvinga världen denna kost tills ingen längre någonsin åt något annat. Han skulle inte ha frågat sig om det kanske, när allt kom omkring, var vissa av hans premisser som var felaktiga.

Hans anda lever tyvärr vidare. På tal om det faktum att Paris har lika stor befolkning som London men bara hälften så stor yta, kommenterade stadens borgmästare att den enda lösningen (byråkrater och deras förkärlek för unika lösningar!) är att bygga uppåt – och därmed förstöra stadens unika silhuett.

Hans slutsats välkomnades av Frankrikes för närvarande mest kände arkitekt, Jean Nouvel. Nouvel saknar förvisso inte talang: han lyckades med något jag skulle ha trott var omöjligt, nämligen att bygga ett museum i Paris som är ännu fulare än Centre Pompidou – Musée du quai Branly.

Ja, sa han, Paris måste byggas uppåt, annars är det bara vad han kallade en museistad. Här finner man samma förakt för livet och levnet bland de miljontals vanliga människor som faktiskt gör Paris, än idag, till en av världens rikaste och ekonomiskt mest avancerade städer, och allt detta utan att förvandla Sainte Chapelle till en bilparkering. Nouvel anser emellertid att det är viktigare att han själv för alltid får lämna sitt avtryck på staden, så att när människor när de betraktar den för all framtid kommer att mumla: "Jean Nouvel."

Hans utseende stämmer perfekt med hans ställning som lärjunge till Le Corbusier. Att han är ful råar han förstås inte för, men han gör sig ännu fulare genom att raka huvudet, och åtminstone på ett färgfoto i *Le Monde* klär han sig helt i svart, starkt påminnande om en gangster. Detta är på sätt och vis lämpligt, för historien om Le Corbusier hör snarare till kriminalhistorien än till arkitekturhistorien, liksom historien om många andra europeiska arkitekter det senaste trekvartssekle.

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare.

Hans senaste bok, *Not With a Bang But a Whimper*, kom ut i höstas.

Översättning: Jim Jakobsson

Höghus bryter sönder sociala band

Det går inte att bortse från sambanden mellan upploppen i de franska förorterna och de modernister som ville skapa nya satellitstäder med monolitiska höghus istället för traditionellt uppbyggda och socialt blandade stadsdelar.

Asle Toje

Den 16 april 2008, klockan 19:05. I ett hörn av Avenue de Stalingrad, tio minuter från rådhuset i La Courneuve. Jag tänker stiga ur bilen, men taxichauffören vänder sig snabbt om och tar tag i min axel:
– Är du inte riktigt klok, människa? Du ser väl att något är på gång?

Senaste gången jag var ute i förorterna var i november 2005. Då luktade Paris bränd plast. Folk var tvungna att stänga fönstren om kvällarna för att hålla stanken av bränd bilinredning borta. Lukten kom från de underprivilegierade förorter som omger Frankrikes storstäder. Dessa så kallade *banlieues* är hem för många av landets invandrare och fransmän med invandrarbakgrund. Upploppen startade i Seine-Saint-Denis och spred sig till kommuner i andra län, och vidare till satellitstäder i andra delar av landet. Inom loppet av några veckor åstadkoms skador för uppskattningsvis tre hundra miljoner euro. Den största posten i räkningen? Nästan 9 000 utbrända fordon.

Upploppen fyllde tv-skärmarna världen över. Man fick intrycket att Frankrike var ett samhälle i kris, på gränsen till anarki. Oroligheterna blev starkt politiserade.

Det jag såg när jag besökte Clichy-sous-Bois, upploppens epicentrum, var ett gäng 15-åringar med huvtröjor som lekte katt och råta med polisen, lika upphetsade som ungar ute på äppelpallning – och med ungefär lika stort politiskt engagemang. Det mest slående den gången var att brännandet av bilar – i en förstad utan tunnel-

baneanknytning – framstod som symboliskt, ungefär som att bränna broarna.

Tre helger i april tog olika guider med mig till några av de förmodat värsta förorterna till Paris. Detta är fattiga kvarter som de flesta Parisbor aldrig kommer i kontakt med, de får sina bilder genom medierna. Inget middagssällskap är komplett utan en historia om vad som hänt i Les Cités. Chauffören Stéphane Delory småskrattade.

– De flesta parisare tror att det här är en förgård till helvetet, säger han och pekar på en rondell fylld av nyplanterade vårblommor vid infarten till Les Tarterêts.

Les Tarterêts kom i mediernas strålkastarljus 2005, när ett gäng ungdomar körde en bil genom entrédörren till McDonalds och tände på. Vissa minns kanske bilden av det utbrända skalet med en oskadd reklamskylt på taket, med budskapet: "Detta hade du inte väntat dig av McDonalds". Det låter roligare nu. En man står och tvättar bilen och två äldre kvinnor med shoppingvagnar vilar sig på en bänk. Bortsett från frånvaron av vita människor verkar allt normalt. Mer svenska Rosengård än Baltimore.

Jane Jacobs ger modernisterna skulden. De mest problemfyllda förorterna byggdes när urbanisten Le Corbusier var på modet. Han menade att människans själva natur kunde förändras genom manipulation av hennes boendeförhållanden. Klasar av elementbyggda hyreshus utan butiker, kaféer eller nöjesutbud. I boken *The Death* »

ARKITEKTUR FÖR VÅR TID

Skrytbygge i Paris förorter.

FOTO: BERTRAND GUAY/SCANPIX

and Life of Great American Cities visar Jacobs hur dessa bostadsprojekt har isolerat fattiga delar av samhället i monolitiska höghus som bryter de sociala band som är livsnerven i ett lokalsamhälle. De franska förstääderna är avskräddade från landsbygden genom motorvägar. Sett från luften framstår vissa av dessa *banlieues* som fästningar, omgärdade av fyrfiliga vallgravar.

François Mohrt arbetar vid stadsbyggnadskontoret i Paris. Han förklarar hur man ursprungligen ville ha socialt blandade stadsdelar i Paris. Tidigare konstruerades stadens hus ofta för att kunna hysa storborgare, småborgare och arbetare under samma tak. Efter kriget ledde stor bostadsbrist till att man började bygga satelliter utanför Paris. Klungor av höghus ute på vischan. Delar av Paris har genomgått en dramatisk befolkningsförskjutning de senaste decennierna. I *banlieues* där över hälften tidigare var vita är idag 80–90 procent av afro-arabiskt ursprung. En tredjedel av dem som bor i Saint-Denis är under 25. Mer än hälften lever på en eller annan form av bidrag. Detta är en trend man ser i många städer i västvärlden. Vissa kallar det "bountyficering" – en godismetäfor för en vit kärna med färgad utsida.

Processen skildras av en tillfällig gäst i ett middagssällskap. Medan han anvjuter vitlöksmarinerat lamm och korsikanskt vin berättar han hur familjen flyttade från de multietniska kvarter i Toulouse där han föddes. De flyttade eftersom de vita barnen utsattes för rasistiskt våld och på grund av stölder, nedskräpning, förfall. Familjen "röstade med fötterna" och flyttade till en "vit" stadsdel. Han menar att detta är en historia som har upprepats i tusentals fall. Han insisterade på att det inte har något med en moraliskt skum hållning att göra, bara föräldrarnas förståeliga önskan att skydda sina barn. Han skakar på huvudet åt politiker som försökt omyndigförklara dem som upplever det multikulturella samhället in på bara kroppen genom att stämpla dem som rasister.

Efter upplöppet 2005 har regeringen plöjt ner pengar i förstääderna, 12 miljarder euro om man håller sina löften. Resultaten är uppenbara. De franska förstääderna ser ut att vara i bättre skick än de svenska. Man har rivit några av de höghus som drar till sig asociala element, men arbetet med att ersätta dem med lägre bebyggelse går trögt. De flesta kommuner är skeptiska till den utvidgning av förorterna som det skulle innebära. Myndigheterna försöker också reducera antalet socialbostäder och öka andelen bostadsrätter, i förhoppning om att invånarna ska få en starkare känsla av ägande i sin lokala miljö. Även denna process går långsamt. Om folk hade haft råd att äga sin bostad, skulle de hur som helst inte ha bott på ett sådant ställe.

Ännu en förort. La Grande Borne blev känt 2006 när ett gäng tonåringar stoppade en buss, beordrade passagerarna att stiga av och tänkte på den. Vi kör vilse mellan tornen. En fråga om vägen leder till en pratstund med en man som enligt namnskylten heter Mahmoud, en franskafrikan med väktaruniform från Leaderprice, det franska Lidl. Om han minns upplöppet? Jo, det är klart. Han skrattar – det var ju den stora nyheten i medierna. Det han minns bäst var hukande journalister i inbördeskrigsstämning. Han blir allvarlig och undrar om vi tänker skriva något? I så fall har han inget att säga. Han slår ut med armen mot ett kvarter där en ny fasad håller på att lyftas på plats:

– Det har blivit bättre, men det viktigaste saknas fortfarande, menar han: arbete för de unga. Ungdomsarbetslösheten i Frankrike ligger på 25 procent, i de hårdast drabbade förorterna är nästan hälften utan jobb.

Man kan inte besöka förstääderna utan att gripas av en överväldigande känsla av leda. Tiden står stilla bland dessa betonghus uppkallade efter franska författare. På baksidan av "Émile Zola" ligger det

som skulle ha varit en gemensam gräsplan, full av skräp och avfall som hyresgästerna helt enkelt kastat ut genom fönstret istället för i containern. På anslagstavlan i entrén handlar nästan allt om olika typer av kampsport. Rapgrupper som NTM och 93 Hardcore är tydligt inspirerade av det amerikanska bildspråket och går aktivt in för att framställa Frankrikes *banlieues* som en spegelbild av USA:s ghetton. Vapenfetischism är ett centralt element i detta. På en bänk vid Rue des Enclos leker ett gäng grabbar i tonåren med naturtroga plastpistoler. Handrörelserna och utropen innan de på lek avrättar varandra visar att gangstarap är inspirationen.

I boken The Death and Life of Great American Cities visar Jacobs hur dessa bostadsprojekt har isolerat fattiga delar av samhället i monolitiska höghus som bryter de sociala band som är livsnerven i ett lokalsamhälle.

Khalid el Bahji är en rappare och författare från 93 Seine-Saint-Denis utanför Paris. Han berättar om den frustration han upplever bland sina jämnåriga, som med låg social kompetens och ännu lägre utbildning ska ut i ett samhälle som värdesätter motsatsen. Han sammanfattar stämningen i förorterna med "Everything is impossible!", en omformulering av en populär reklamslogan. Ungdomar i förorterna känner sig förföljda av *les keufs* (polisen), som de uppfattar som rasistiska och onödigt hårdhänta. Detta är problematiskt, eftersom social solidaritet är kittet i välfärdsstaten. Förorterna saknar ett språkrör i det offentliga samtalet och har blivit föremål för vänsterns förmyndarmentalitet eller utpekats som folkfiender av högern, som gått till val på att återupprätta lag och ordning.

För ungdomar som är arbetslösa eller har kastats ut ur skolan finns verkligen *rien à faire* – inget att göra. Mycket av tiden går åt till att stå och hänga, se på videosnuttar på mobilen och köra omkring på moped som ofta är stulna. Det förekommer mycket narkotika, mest hasch. Kriminaliteten är hög: över 20 procent av ungdomarna i La Grande Borne finns i polisens register. Frankrike behärskades länge av intellektuella som var mer intresserade av att bortförklara brottsligheten än av att klara upp den. Snällismen har gått hårdast ut över förorterna, där brottsstatistiken stigit snabbare än på andra håll. Först nyligen satte regeringen upp målet att få bort allvarliga lagöverträdare, bland annat genom en ny lag som införde tuffare straff för vaneförbrytare. Men detta har liten effekt så länge andelen uppklara-de brott förblir liten.

Les violences urbaines – förortsvåldet – är inte en social konstruktion. Från 1997 till 2001 ökade antalet våldsbrott med 16 procent. Man måste bege sig ända till Norge för att finna en liknande explosionsartad ökning. År 2000 anmäldes ett lagbrott för var sjätte invånare i Paris, sedan dess har det totala antalet lagbrott ökat med upp till tio procent om året. Detta är inte bara fråga om struntsaker, som en snabb sökning i franska tidningars onlinearkiv avslöjar. Våld mot kvinnor är ett genomgående tema. Gruppvåldtäkter – så kallade *tournantes* – återkommer. Det finns flera fall av stening. En historia i *Le Figaro* berättar om Jamal Derrar som "straffade" Sohane Benziane för att hon trotsat hans förbud mot att visa sig på "hans område". Han hällde bensin över flickan och drev henne till tårar genom att

ARKITEKTUR FÖR VÅR TID

vifta med en tändare framför ansiktet på henne. Sen tände han på.

Föreningen *Ni Putes, Ni Soumises* (Varken hora eller kuvad) grundades i kölvattnet efter detta mord. Jag talar med en telefonvakt som bara vill uppge sitt förnamn, Abir. Hon berättar att gruppen har som mål att hjälpa flickor att motstå pressen att hoppa av skolan, klä sig i *hijab* och ingå tvångsäktenskap. Gruppen har kritiserats starkt av den etablerade kvinnorörelsen för att inte vara tillräcklig vänster-vriden. Abir fnysar över vad hon kallar "elitfeminister" som reducerar kvinnokampen till en bricka i privilegierade kvinnors statusjakt.

– Våld mot minoritetskvinnor är ett besvärligt tema för den franska medelklassen, som anser sig vara mycket tolerant och upplyst, säger hon.

– De är rädda för att framstå som rasistiska och intoleranta. Därför riktar de sitt sociala engagemang och sin solidaritet mot sig själva. Resultatet är två olika Frankrike som existerar parallellt. Ett som är en socialdemokrati för medelklassen – och ett annat som är fattigt, marginaliserat och brutalt.

Bilden av dessa "två Frankrike" tydliggjordes i mars 2006 när franska universitetsstudenter strejkade mot regeringens universitetsreform. Det som verkade vara tänkt som ett lite konstlat återuppförande av studentupproret i maj 1968, komplett med en "ockupation" av Sorbonne, infiltrerades av gäng av förortsungdomar i huvtröjor som rånade och klädde upp studenterna. Studentledarnas socialistiska retorik fick en ihållig klang. Upplevelsen har troligen bidragit till att det sedan dess varit svårt att få ut studenterna på gatorna i protest mot president Nicolas Sarkozys reformer. Frédéric Bozo, som undervisar i historia vid Sorbonne, skrattar uppgivet:

– Det är en gammal historia, men den är alltid ny: de förtryckta är lättast att älska på avstånd och klasskampen är inte så rolig när den riktas mot dig själv.

Jean-Luc Marret är en av Frankrikes ledande experter på muslimsk extremism. Han förnekar att förorterna är grogrund för muslimsk fundamentalism, som vissa kommentatorer har hävdat. De flesta av de muslimska ungdomarna har inte ens grundläggande kunskaper i sin egen tro. Marret kommer med en oväntad reflektion:

– Har du sett franska filmer från 50-talet? Där framställs folk ur arbetarklassen som grovhuggna, visst, men hårt arbetande och ärliga. Som bra människor. Sedan dess har den vita arbetarklassen i stor utsträckning bytts ut mot en ny underklass – människor som skildras på ett annat sätt i medierna och underhållningsindustrin. Deras liv och miljö svartmålas. Man fokuserar på asociala drag. Gärna med hänvisning till att man vill "förstå", men med ett krasst inslag av socialpornografi. Det kan tyckas som om man är ute efter att bekräfta medelklassens fördomar.

Mohamed Razane har skrivit boken *Leva, överleva*. Boken, som

rymmer ekon av J. D. Salingers berömda ungdomsroman *Räddaren i nöden*, handlar om en av dessa förortsungdomar. Razane föreslår att vi ska träffas i Pernety, en multietnisk och välintegrerad stadsdel. Bakom tunga ögonlock plirar vakna ögon. Razane menar att det destruktiva beteende som präglar förorterna är ett utslag av hopp-löshet och frustration, av att bli behandlad som en andra klassens medborgare.

– Trots alla sina vackra ord har det etablerade Frankrike ändå inte förstått att även vi är fransmän, de betraktar oss som främlingar. Han inbjuder mig att vara med nästa dag när en grupp unga författare från förorterna möts på kafé Zorba i tjugonde distriktet, där de träffas regelbundet. Konstnärskollektivet har bildats för vad man kallar en "demokratisk kamp för erkännande".

Jean-Eric Boulou, författare till den kritikerrosade boken *Supplément au Roman National* ("Tillägg till nationalromanen"), menar att det är uppenbart att det behövs en nyanserad lösning. Det måste kort sagt bli mindre lukrativt att vara kriminell och det måste bli lättare att nå upp till den första pinnen på den franska samhällsstegen. Förutsättningarna finns. Frankrike är redan ett multietniskt samhälle där människor av alla färger umgås på ett helt självklart sätt. En del av hemligheten, enligt Boulou, är att Frankrike inte har anammat multikulturalismen. Frankrike är monokulturellt, men den franska identiteten är uppnåelig även för människor som har sina rötter på annat håll. Boulou menar att problemet med förorterna inte är primärt etniskt eller kulturellt – det är socialt. Fransmännens allmänt stora tolerans för nykomlingar har undergrävts av en dålig ekonomisk politik som skapat en självrekryterande bidragskast. Om man inte integrerar denna grupp, hävdar Boulou, så kommer faktorer som etnicitet och religion att kunna bli viktigare.

Tillbaka i bilen. Villiers-le-Bel hamnade på kartan i februari i år när 1 000 poliser slog till mot tio hyreshus och arresterade 33 "gängledare", efter en våldsam demonstration där skott avlossades mot polisen. Budskapet var enligt arbetsminister Xavier Bertrand "att det inte finns några laglösa zoner i vår republik". Vägglotter förklarar att polisen kan dra åt helvete. På ett litet torg mellan två höghus pågår en liten loppmarknad.

Yvette är en fransyska i 40-årsåldern som säljer underkläder och damkläder. Hon suckar. Hade hon sålt detta på marknaden i Porte de Clignancourt så kunde hon ha tagit dubbelt så mycket för varorna. Hon berättar en sorglig historia om hur hon på grund av vacklande ekonomi var tvungen att flytta från Paris och ut till förorten. Även om hennes beteende visar tecken som brukar förknippas med drogmissbruk, så viker hon ihop kläderna noga och lägger dem i högar alltefter pris – en euro, tre euro och åtta euro. Hon berättar stolt att hennes pappa arbetade inom konfektionsindustrin, innan fabriken flyttade till Kina.

Det börjar skymma när bilen kommer fram till La Courneuve. Inte många människor syns till. Ljudet av rapmusik ekar mellan vägarna från en dold anläggning högt ovanför. Taxin uppmärksammas av en grupp unga män. De stirrar. Jag tar tag i dörrhandtaget för att gå ut och ta en bild av husen, när chauffören griper tag i min axel. Plötsligt hör vi ljudet av springande steg. Chauffören trycker på gasen och Renaulten kastar sig framåt med en fart man inte skulle ha tilltrött en sådan rishög. I bakrutan kan jag se tre, kanske fyra gestalter komma springande efter bilen, en av dem lyfter armen som om han kastar något. Jag väntar på en smäll, men ingenting träffar bilen. Strax därefter rundar vi ett hörn och gestalterna är borta.

Asle Toje är fil dr, utrikespolitisk forskare och författare. Hans senaste bok är *America, the EU and Strategic Culture*.

Översättning: Jim Jakobsson

*Tiden står stilla
bland dessa be-
tonghus uppkallade
efter franska förfat-
tare. På baksidan av
"Émile Zola" ligger
det som skulle ha
varit en gemensam
gräsplan, full av
skräp och avfall som
hyresgästerna helt
enkelt kastat ut ge-
nom fönstret istället
för i containern.*

Smak vittnar om en hel livssyn

Många avfärdar design och arkitektur som något trivialt. Men i själva verket säger vår smak inom dessa områden något viktigt om vår personlighet.

Av Alain de Botton

Är det seriöst att intressera sig för design och arkitektur? Att tänka noga kring formen på badrumskranar, färgen på sängöverkast och fönsterkarmars dimensioner? En lång intellektuell tradition gör gällande att det inte är helt seriöst. Ämnet har en anstrykning av trivialitet och njutningslystnad, som något som bör överlämnas till övervallande programledare i eftermiddagsteve. Det är tänkvärt att så många av världens intelligentaste människor alltid föraktat allt intresse för byggnaders utseende, och istället förlagt den sanna tillfredsställelsen till okroppsliga och osynliga ämnen. Stoikern Epiktetos, en av det antika Greklands filosofer, sägs ha ställt följande fråga till en tröstlös vän vars hus brunnit ner till grunden: "Om du verkligen förstår vad som styr universum, hur kan du då längta efter stenblock och vackra klippstycken?" (Det är oviss om de förblev vänner efter detta.)

Men samtidigt som designen nedvärderas försöker många att utforma den materiella världen på tilltalande sätt. Människor har ansträngt sina ryggar för att snida blommor i takbjälkar och sina ögon för att brodera djurgestalter på bordsdukar. De har offrat helger på att dölja fula sladdar bakom lister. De har funderat noga på hur arbetsytor i köket bör se ut. De har fantiserat om att leva i ouppnåeligt dyra hus som avbildas i tidskrifter och sedan känt sig nedslagna, som

man gör när man passerar en attraktiv främling i gatuvimlet.

Vi tycks vara kluvna mellan en tendens att sätta oss över våra sinnen och blunda för hur hus ser ut och en motsatt impuls att erkänna i hur höggrad vår identitet är oupplösligt sammanflätad med de platser där vi befinner oss, och förändras med dem. Personligen ansluter jag mig till uppfattningen att det verkligen (tyvärr, eftersom det är kostsamt) spelar roll hur saker och ting ser ut. Ett fult rum kan ge oss vaga aningar om livets ofullkomlighet medan ett solbelyst rum beklätt med honungsfärgade kalkstensplattor kan väcka liv i våra innersta förhoppningar. Uppfattningen att arkitektur har betydelse vilar på tanken att vi, på gott och ont, är olika människor på olika platser – och på övertygelsen att det är arkitekturens uppgift att levandegöra vilka vi idealt sett skulle kunna vara.

Vår sensibilitet inför våra omgivningar kan spåras tillbaka till ett oroande drag i människans psykologi: detta att vi inom oss hyser flera olika jag, vilka inte alla i samma utsträckning känns som "oss själva", så att vi i vissa sinnesstämningar rentav klagat över att vi glidit bort från vad vi anser vara vårt sanna jag.

Det jag vi saknar i sådana ögonblick, denna gäckande autentiska, kreativa och spontana sida av vår karaktär, är dessvärre inte nå-

ARKITEKTUR FÖR VÅR TID

got vi kan framkalla efter behag. Vår tillgång till detta jag bestäms, i förödmjukande utsträckning, av vilka platser vi råkar befinna oss på, av tegelstenarnas färg, takhöjden och gatunätets utformning. I ett hus som stryps av tre motorvägar eller i ett ödeland av slitna höghus lär vår optimism och känsla av mål och mening rinna bort, som vatten från en punkterad behållare. Vi kanske börjar glömma att vi någonsin haft ambitioner eller skäl att känna oss upprymda och hoppfulla.

Vi är beroende av omgivningar som indirekt kan förkroppsliga de sinnesstämningar och idéer vi respekterar, och sedan påminna oss om dem. Vi förväntar oss att våra byggnader ska omge oss med en stödjande självbild, som ett slags psykologisk gjutform. Runt omkring oss arrangerar vi materiella former som säger oss vad vi behöver – men hela tiden riskerar glömma att vi behöver – inombords. Vi tar hjälp av tapeter, bänkar, målningar och gator för att hindra vårt sanna jag från att försvinna.

De platser vars perspektiv motsvarar och legitimerar vårt eget tenderar vi i gengäld att hedra med beteckningen "hem". Våra hem måste inte erbjuda oss permanent vistelse eller hysa våra kläder för att förtjäna sitt namn. Att tala om en byggnad som vårt hem är helt enkelt att erkänna dess harmoni med vår egen inre sång, som vi värderar så högt. Som den franske författaren Stendhal formulerade det: "Det vi finner vackert är löftet om lycka."

Kanske är det världens stora religioner som har ägnat störst uppmärksamhet åt den roll omgivningen spelar när det gäller att bestämma vår identitet, och som därmed – även om de sällan byggt platser där vi kan lägga oss att sova – har visat störst sympati för vårt behov av ett hem. Själva principen för religiös arkitektur har sitt ursprung i tanken att var vi befinner oss på ett avgörande sätt bestämmer vad vi förmår tro på. Enligt den religiösa arkitekturens försvarare spelar det ingen roll hur intellektuellt övertygade vi är om vår lojalitet mot en viss tro: för att vi ska förbli trofasta måste tron kontinuerligt bekräftas av de byggnader som omger oss. Vi kan vara närmare eller längre bort från Gud beroende på om vi befinner oss i en kyrka, en moské – eller på en stormarknad. Vi förmår inte vara goda, trogna människor var som helst.

Vanlig, världslig arkitektur kan sägas ha precis lika mycket inflytande över vår karaktär som religiösa byggnader. Det vi kallar ett vackert hus är ett hus som låter vår förvridna natur återfinna balansen och uppmuntrar känslor som vi riskerar att förlora ur sikte. Så kan till exempel en ängslig person beröras djupt av ett vitt, tomt minimalistiskt hus. Eller en affärskvinna som tillbringar sitt liv med att pendla mellan flygplatser och konferenscenter av stål och glas kan

känna sig intensivt tilltalad av ett enkelt lantligt hus – som kan sätta henne i kontakt med sidor av sin personlighet som hon förvägras i sin vanliga pressade vardag. Vi säger att något är vackert närhelst vi upptäcker att det i koncentrerad form rymmer de kvaliteter som vi personligen, eller våra samhällen mer generellt, lider brist på. Vi respekterar en stil som kan leda oss bort från det vi fruktar och närma oss till det vi längtar efter: en stil som bär på rätt dos av de dygder vi saknar.

Det anses ibland överdrivet att döma människor utifrån deras smak i fråga om design. Det framstår knappast som rimligt att bedöma någon på grundval av personens val av tapeter. Men ju mer seriöst vi ser på arkitektur, desto mer kan vi komma att hävda att det i själva verket är logiskt att grunda sin sympati för en person på hans eller hennes visuella smak. Visuellt smak är nämligen aldrig bara en fråga om det visuella. Den vittnar om en hel livssyn. Varje designföremål ger oss ett intryck av vissa psykologiska och moraliska attityder som det främjar. Så kan vi till exempel känna att två olika föreställningar om livsuppfyllelse utgår från osmycket porslin å ena sidan och en utsirad, blomsterpydd servis å den andra – i det förra fallet tilltalas en demokratisk, graciös sensibilitet, i det senare en mer nostalgisk, lantligt orienterad läggning.

Vad arbeten inom design och arkitektur säger oss handlar väsentligen om vilket slags liv som skulle ha lättast att utvecklas inom och omkring dem. De berättar om vissa sinnesstämningar som de försöker frammana och bevara hos sina invånare och användare. Medan de håller oss varma och hjälper oss med olika mekaniska funktioner manar de oss samtidigt att vara en viss sorts människor. De talar om särskilda uppfattningar om vad som är lycka.

Att karaktärisera en byggnad som vacker vittnar därför om något mer än bara estetiskt gillande; det visar på en attraktion till den särskilda livsstil som denna byggnad främjar genom sitt tak, sin inredning, sina dörrhandtag, fönsterkarmar och trappor. En känsla av skönhet är ett tecken på att vi har funnit ett materiellt uttryck för vissa av våra idéer om ett gott liv. På samma sätt finner vi byggnader stötande inte för att de kränker en privat eller mysteriös visuell preferens, utan för att de strider mot vår uppfattning om livets egentliga mening. Det är alltså inte att undra på att våra debatter om arkitektur och design har en tendens att vara så heta. Diskussioner om vad som är vackert är i grund och botten diskussioner om de värden vi vill leva i enlighet med – snarare än bara tvister om hur vi vill att saker och ting ska se ut.

Alain de Botton är författare. Hans senaste bok är *Lyckans arkitektur* (2006).

Översättning: Jim Jakobsson

Akademisk frihet har aldrig handlat om yttrandefrihet. Om lärare hade rätt att säga precis vad de vill i klassrummet så skulle astronomilärare kunna lära ut astrologi och geografilärare kunna lära ut att jorden är platt.

På sextiotalet var **David Horowitz** med och grundade "den nya vänstern". Idag bekämpar han vänsterns inflytande över universiteten, som han menar hotar den akademiska friheten.

Av Erik W Larsson

»De förstörde universiteten«

Det var till sin son, en nybliven revolutionär, som den franske politikern Georges Clemençeau yttrade de nu bevingade orden: "Den som inte är socialist vid tjugo har inget hjärta, menden som fortfarande är socialist vid trettio har ingen hjärna". Clemençeau ville förstås bara jåklas, men han tycks ändå ha haft rätt i det att många av oss, i vår syn på oss själva, våra likar och möjligheterna till radikala politiska lösningar till tusenåriga problem är dömda att uppleva en dragning i en mer uppgiven och konservativ riktning. Denna process – att "rånas av verkligheten", som Irving Kristol uttryckte det – förefaller ofta både omedveten och ofrivillig; som om det djupt inuti vår cellmassa satt ett stycke DNA märkt "desillusion" på lur och bara väntade på att aktiveras.

En som fötts med sagda gen i dubbel upplaga är den amerikanske författaren David Horowitz. Som enda barnet i ett judiskt, vänsterintellektuellt hem skolades Horowitz tidigt i Marx och Lenins teorier. Under sextiotalet var han med och grundade "den nya vänstern" och utmärkte sig som en kraftfull talare inom San Franciscos radikala avantgarde. Därutöver författade han en rad inflytelserika, marxistiskt färgade tegelstenar med titlar som *Imperialism och revolution* och *Från Jalta till Vietnam – amerikansk utrikespolitik under det kalla kriget*. Allt detta rasade dock samman under sjuttioalet då en av Horowitz nära vänner mördades, sannolikt av radikala kolleger inom de Svarta pantrarna. I självbiografin *Radical Son* beskriver Horowitz sin smärtsamma desillusion inför radikala idéer, och hur han senare svor att bekämpa en rörelse som han i sin ungdom hjälpt till att grunda. Sedan dess har han försökt lansera sig själv som en Cassandra i modern tappning; en avfalling som skådat den radikala vänsterns sjuka innandöme och desperat försöker varna oss andra för dess destruktiva potential.

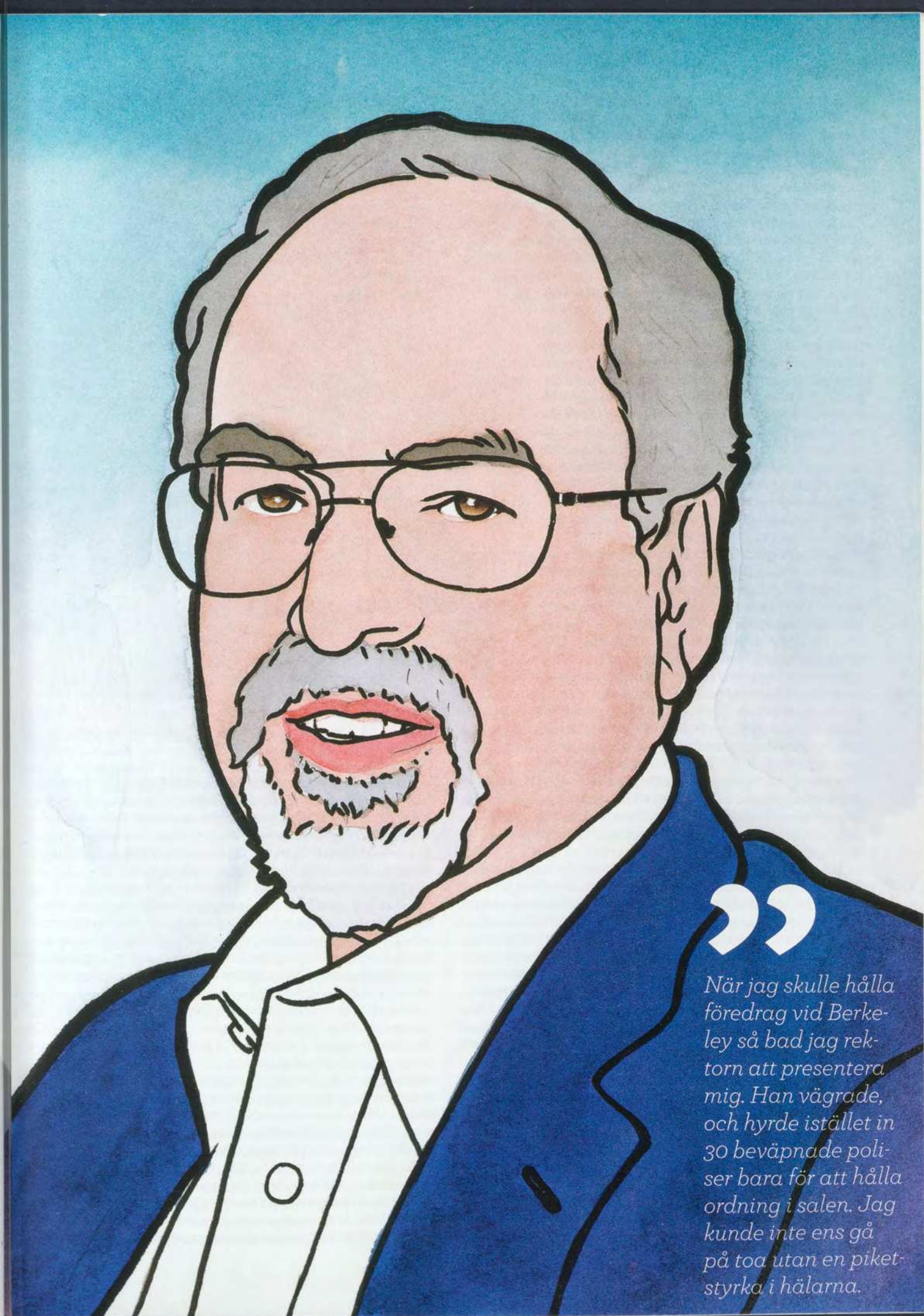
Jag stämmer möte med Horowitz i frukostrummet på ett tjusigt hotell i Washington D.C. Strax före utsatt tid blir jag meddelad av en ung man i kostym att herr Horowitz under gårdagskvällen brutit ett revben i samband med en badrumsolycka och tillbringat hela natten i ett väntrum på akuten. Det-

ta bådär inte gott. Mitt researcharbete inför intervjun har övertygat mig om att Horowitz varit mer eller mindre skitförbannad sedan början av åttiotalet. Den adderade effekten av ett brutet revben och dålig nattsömn är mer än jag vill tänka mig.

Mitt skäl för att intervju David Horowitz är en uppmärksamkampanj för "akademisk frihet" som han fört vid amerikanska universitet. Den grundläggande premissen för kampanjen är följande: Dagens universitet, åtminstone de delar som har att göra med humaniora, har tagits över av vänsterradikaler i syfte att etablera ett slags kulturell hegemoni av Antonio Gramscis modell. I en serie böcker beskriver Horowitz hur lärare och elever med konservativa åsikter diskrimineras och trasseras inom det moderna universitetet av dem som vill förvandla det till ett ideologiskt verktyg.

Denna typ av kritik är förstås inget nytt inom den amerikanska akademien. Den konservativa ikonen William F. Buckley inledde trenden med sin banbrytande *God and Man at Yale*, i vilken han beskyllde det amerikanska elituniversitetet för att pracka på nationens ungdom ett religionsfientligt och amoraliskt budskap. Trettio år senare gick filosofen Allan Bloom till attack mot slapp kulturrelativism och intellektuell förflackning i boken *The Closing of the American Mind*, med sin berömda första rad: "Det finns en sak som en lärare kan vara absolut säker på; nästan varje student som börjar läsa vid universitetet tror, eller säger sig tro, att sanningen är relativ."

Anhängare av den kulturkonservativa rörelsen tenderar att tillhöra den politiska högeren, men viktiga undantag finns. Litteraturprofessorn Harold Bloom, kanske vår samtids mest framstående kritiker av akademisk vänsterism, bryter mot trenden i det att han själv är en livslång socialist. När jag träffade honom i somras jämrade han sig över att attackeras från alla håll; från vänstern för sin kulturkonservatism och från högern för sin hållning att klassisk konst ej bör utnyttjas i syfte att föreviga traditionella dogmer om skönhet och dygd. Vad som för Harold Bloom är en självklarhet är för andra en paradox, och det fak-

”

När jag skulle hålla föredrag vid Berkeley så bad jag rektorn att presentera mig. Han vägrade, och hyrde istället in 30 beväpnade poliser bara för att hålla ordning i salen. Jag kunde inte ens gå på toa utan en piketstyrka i hälarna.

tum att han heter Bloom i efternamn gör inte saken mindre komplicerad.

En dryg halvtimme efter utsatt tid kommer David Horowitz stapplandes fram till bordet, med ena handen mot bröstet och den andra knuten runt en burk med Ibuprofen. Han ser verkligen ut att ha ont. Jag frågar om han möjligen vill skjuta upp intervjun, men han avböjer. Efter ett par artighetsfraser, och några spefulla kommentarer om Sverige, så börjar Horowitz sin utläggning om den amerikanska akademien. Han är inte svårstartad.

– Vänstern har förstört det moderna universitetet. När jag gick på college under McCarthy-eran så skrev jag uppsatser som var renodlat marxistiska, för att inte säga kommunistiska. Jag kan inte minnas att en lärare någonsin hade några invändningar, eller gjorde några politiska uttalanden över huvud taget. Vi diskuterade heller aldrig aktuella händelser i klassrummet, eftersom man ansåg att det inte gick att ha en saklig diskussion om sin egen samtid. Det finns idag hela fakulteter vars enda syfte är att indoktrinera studenter i anti-amerikanism och vänsterradikalism. Min kampanj för akademisk frihet är i grunden väldigt liberal; det enda jag begär är att lärare ska lära ut bägge sidor av kontroversiella frågor, och låta eleverna tänka själva.

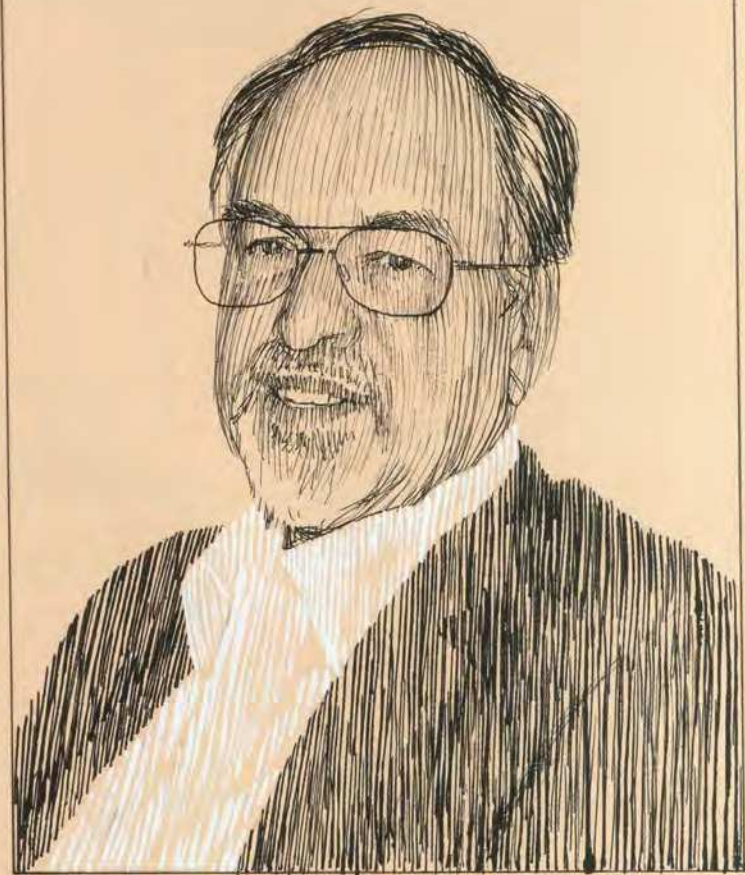
Vid första anblick kan Horowitz kampanj verka ganska oförarglig; i ett dokument rubricerat *The Academic Bill of Rights* manar han landets akademiker att avstå från indoktrinering och att alltid förse elever med läsmaterial som behandlar politiska tvistefrågor ur mer än ett perspektiv. Detta är dock inte helt okomplicerat; många av Horowitz kritiker menar att hans kampanj främst gynnar förespråkare för pseudovetenskapliga teorier såsom "intelligent design".

– Det regelverk som jag föreslagit ger inget stöd för lärare att lära ut "intelligent design", eftersom det är en teori som saknar vetenskapligt stöd. Jag har klargjort detta flera gånger för dem som förespråkar sådana teorier. Inom naturvetenskapliga ämnen är det förhållandevis enkelt att avgöra vad som är giltigt eller ej. Det är betydligt svårare inom humaniora, där det ofta är fritt fram för lärare att använda sin makt som betygsättare för att påtvinga elever sina egna åsikter.

Att vänstern dominerar det moderna universitetet är svårt att förneka. Enligt en gemensam studie från George Mason University och Stockholms universitet placerar sig cirka 95 procent av akademiska sociologer och antropologer till vänster om den politiska mittfåran. Ekonomen och nobelpristagaren Paul Krugman menar att en dylik självselektering är oundviklig, då människor som definierar sig som vänstersinnade tycks vara mer intresserade av akademiskt arbete än sina motparter högerut. Lingvistikprofessorn och aktivisten George Lakoff går ett steg längre och hävdar att obalansen härrör ur det faktum att progressiva "till skillnad från konservativa, tycker att det är viktigt att arbeta för det goda och främja social rättvisa".

– Visst föreligger det självselektering, erkänner Horowitz. Men det är också ett faktum att vänstern kontrollerar nästan alla anställningskommittéer, och att de bara är intresserade av att anställa liktänkande. Man får också se det ur studentens perspektiv; om du är intresserad av en karriär inom sociologi och alla dina lärare säger att republikaner är onda så kommer du förr eller senare att bli tvungen att ställa in dig i ledet.

Kontroversen kring Horowitz kampanj hettade till på allvar under våren 2006. När rektorn för ett universitet i Pennsylvania vägrade ta Horowitz klagomål på allvar gick den senare till den lokala se-

naten, som kort därpå genomdrev en resolution för akademisk frihet. Detta förargade det amerikanska lärarförbundet, som såg senatens inblandning i frågan som ett hot mot yttrandefriheten och universitetets integritet. Horowitz hävdar själv att han endast blandade in senaten i syfte att få lärarkårens uppmärksamhet, och principiellt är emot politisk inblandning i akademiska frågor.

– Mina motståndare har länge försökt undvika ämnet genom att sudda ut linjen mellan yttrandefrihet och akademisk frihet. Akademisk frihet har aldrig handlat om yttrandefrihet. Om lärare hade rätt att säga precis vad de ville i klassrummet så skulle astronomilärare kunna lära ut astrologi och geografilärare kunde lära ut att jorden är platt. En lärares uppgift är att lära unga människor hur de ska tänka, inte vad de ska tänka.

Men vilka är då dessa lärare som Horowitz talar om? Hans kontroversiella "lista", publicerad under titeln "The Professors – The 101 Most Dangerous Academics in America", ger en bra översikt. Horowitz är särskilt kritisk mot intellektuella "stjärnor" som Noam Chomsky och Paul Ehrlich, alltså akademiker som lämnat sin egentliga expertis för att skriva sensationella böcker inom helt andra områden. Lärare inom postmodernt influerade nymodigheter såsom genusvetenskap och etniska studier fördöms också av Horowitz.

– Jag har studerat genusvetenskapliga program över hela landet och i princip alla utgår från att skillnader mellan könen är socialt konstruerade. De lär ut detta som om det vore Guds sanning, trots att det finns mycket starka neurovetenskapliga och evolutionspsykologiska bevis som indikerar det motsatta. Det amerikanska lärarförbundet har övergett en hundraårig tradition av intellektuell fri-

het och hävdar nu att om en akademisk disciplin hävdar att något är sant så är det sant – punkt slut.

Flerårtal av dagens mest omtvistade akademiska discipliner härstammar ur det sextiotalet som Horowitz själv hjälpte till att definiera. I takt med att republikanerna började dominera den nationella politiken såg många amerikanska radikaler klassrummet som en ny och mer fruktbar arena för social förändring. Under paroller som vithetsstudier, queerteori och antirasistisk matematik söker dagens akademiska vänster undergräva en kultur som alltför länge har dominerats av "döda vita män". Bakom dessa förhållandevis harmlösa paroller vädrar dock Horowitz något betydligt mörkare och farligare.

– Vänstern är väldigt smart. Mina föräldrar kallade aldrig sig själva för kommunister, utan "progressiva". Senare kallade sig vänstern plötsligt "liberal". Nu är alla plötsligt "progressiva" igen. Namnen ändras, men om man ser till vad dessa människor lär ut och hur de ser på USA så skiljer det sig inte ett dugg från böckerna i min fars lilla Lenin-bibliotek eller vad man kunde läsa i *Daily Worker* på 30-talet.

Horowitz frikostighet med ord som "stalinist" och "kommunist" har gjort honom själv till en tacksam måltavla för dem som vill utmåla hans kampanj som en häxjakt å la Joe McCarthy. Horowitz spårar själv sin kompromisslösa stil till sina tidigare erfarenheter.

– När jag lämnade vänstern, så lovade jag mig själv att jag skulle tilltala den på samma sätt den tilltalar andra. När vi marscherade under sextiotalet brukade vi kalla Lyndon Johnson för "barnamördare". Efter mitt avfall ville jag att mina forna kamrater i vänstern skulle känna hur det kändes.

Det är inte bara Lenin-pipskägget som avslöjar Horowitz förkärlek för politik som kontaktsport. Hans tidigare produktion inkluderar boken *The Art of Political War*, i vilken Horowitz råder republikanerna att anamma vissa av vänsterns mer aggressiva politiska metoder. Är han kanske rentav lite nostalgisk för sin tid som revolutionär?

– Absolut inte. Jo förresten, jag saknar den organisatoriska förmågan. Vänstern är väl organiserad för kampen. De har inga principer, ingen aning om hur de ska bygga en bättre värld, men de är väldigt duktiga på politik. När jag tillhörde vänstern så fick jag också mina böcker recenserade i *New York Times*, muttrar Horowitz.

– Tja, nu får du väl dem recenserade i [den konservativa tidskriften] *Weekly Standard*, påpekar jag muntert.

– Icke, svarar Horowitz. *Weekly Standard* recenserar inte mina böcker. [Redaktören] Bill Kristol är en god vän till mig, men han recenserar inte mina böcker. Jag har aldrig blivit fullt accepterad inom det konservativa etablissemangen. Mycket gott stöd, men aldrig fullt accepterande.

– Är det kanske för att du är gammal kommunist?

– Jag tror det gör vissa en aning skeptiska. Men huvudsakligen tror jag att de ogillar mig för att jag alltid är i konflikt. Det gör dem obekväma.

Här har Horowitz en poäng. I takt med att amerikanska universitet dragit åt vänster så har det blivit naturligt för konservativa tänkare att söka tillflykt i mysiga, privata tankesmedjor såsom The American Enterprise Institute och The Heritage Foundation. Inte Horowitz inte. Som om han vore driven av något slags masochistiskt tvångsbegär så har han ägnat de senaste tio åren åt att turnera mellan landets mest radikala fakulteter och föra våldsamt impopulära kampanjer under allehanda kontroversiella banér. Reaktionen har inte sällan varit våldsam.

– När jag skulle hålla ett föredrag vid Berkeley så bad jag rektorn att presentera mig. Han vägrade, och hyrde istället in 30 beväpnade poliser bara för att hålla ordning i salen. Jag kunde inte ens gå på toa utan en piketstyrka i hälsarna. Det är en skandal. Konservativa tänkare trakasseras både verbalt och fysiskt när de talar till en universitetspublik, och rektorerna låtsas som ingenting.

När jag lyssnar på Horowitz klagan kan jag inte låta bli att und-

ra hur sjutton han orkar. Som framgångsrik författare och journalist har han alla möjligheter att leva ut sin ålderdom i bekvämlighet och överflöd. Istället för han en existens som föraktat högerspöke och levande måltavla åt tomatkastande tonåringar. Än sen då om ett gäng övervintrade hippies tvingar ungdomar att läsa Chomsky istället för Hayek? Varför bry sig?

– Vänstern mördade hundra miljoner människor under förra århundradet, säger Horowitz kort. Och det inkluderar inte de fem miljoner afrikanska barn som dog till följd av förbudet av DDT, på initiativ av miljövästern.

Under loppet av vårt samtal har Horowitz varit tämligen generös med gliringar på Sveriges bekostnad. Detta kan tyckas naturligt för en ilsken ex-socialist, men jag bli ändå nyfiken på vad han egentligen har för erfarenheter av Sverige.

– Nja, egentligen gillar jag Sverige. Ni har vacker natur och så. Jag har alltid gillat Bergmans filmer. Men jag hade en upplevelse där i början av 60-talet som störde mig. Jag blev inbjuden av min vän Sven [Hamrell] på valborgsfirande någonstans omkring Mälaren. Det var bland det mest tragiska jag sett i hela mitt liv; ett gäng fulla svenskar runt ett bord som kämpade för att vara lyckliga. De var liksom inte naturligt fulla och glada, utan de försökte intensivt att vara, eller verka, fulla och glada. Men de misslyckades. Det var hemskt att se. Jag var och skulle länge förbli en trogen marxist, men jag kunde inte släppa tanken på att det kanske var socialismen som gjorde dem sådana.

Detta markerar slutet på vårt samtal. Under allmänt småprat samlar jag ihop mina pryttlar och håller i mig den sista slurken kaffe. Horowitz önskar mig lycka till med min artikel och jag reser mig för att gå.

– Utmåla mig inte som alltför knäpp, säger han med ett sardoniskt leende och skakar min hand.

Senare under eftermiddagen gästar jag det årliga konventet för collegerepublikaner, som detta år hålls på Sheraton Hotel i Arlington. Genom en skog av rödlätta och bredaxlade ynglingar i illa sittande kostymer skymtar jag återigen den kortväxte Horowitz, signerandes kopior av sin senaste bok. Bredvid mig ställer vänsteraktivisten och bloggaren Max Blumenthal till en smärre scen, och i virrvarret plockar jag på mig en fräsig bildekål med texten "Ted Kennedys bil har dödat fler människor än mitt gevär". Programmet för eftermiddagen inkluderar flera republikanska dignitärer såsom före detta kongressledamoten Tom DeLay och senatören Trent Lott, med Horowitz sist på schemat som *keynote speaker*.

DeLay slår an en ganska lättsam ton och peppar sina yngre kollegor att gaska upp sig och ta nya tag efter den besvikelse som var 2006 års kongressval. Lott är också ganska ljum och ospecifik i sina kommentarer, vilket dock är förståeligt; en skandal från 2001, då han hördes uttrycka nostalgi för rasbaserad segregering lärde honom att vakta sin tunga i närheten av videokameror. Horowitz är schemalagd att tala direkt efter Lott, men denne drar över tiden med nästan en halvtimme. Efter en utdragen applåd och fotosession drar sig Lott tillbaka, åtföljd av DeLay och övriga kolleger från kongressen. Bland publikens äldre medlemmar uppstår ett slags artificiellt sammelsurium; högljutt småprat, tittande på klockan, klirrande med glas och gäspande fördröjer ytterligare Horowitz entré.

Vid det laget han når podiet har medelåldern i salen så gott som halverats. Konventets unga och idealistiska deltagare har samlats i en ring runt Horowitz, vars eldfångda utläggning om yttrandefrihet och motstånd mot etablissemangen får deras ögon att lysa. Den äldre generationen, i den mån den över huvud taget finns representerad, står längst bak i salen och vrider sig generat. Dessa distingerade herrar har sedan länge gett upp kriget, och har för mycket investerat i status quo för att intressera sig för omstörtaren Horowitz. För dem är revolutionen över, men för David Horowitz är det alltid San Francisco 1968; med nya horisonter att erövra och en ny värld att vinna. Man kan undra vad Clemenceau hade tänkt. ☘

Jakob E:son Söderbaum är jur kand och redaktör för den konservativa debattsajten Tradition & Fason.

Det bortglömda arvet

Linnélärjungen Peter Forsskål är idag tämligen bortglömd som politisk tänkare. Men borgerligt sinnade personer har anledning att hämta inspiration hos honom.

Av Jakob E:son Söderbaum

Finlandssvensken Peter Forsskål (1732–63) är framför allt känd som en av Carl von Linnés resande lärjungar och för sina betydelsefulla bidrag till botaniken.

Redan som student för Linné utmärkte sig Forsskål som ovanligt receptiv, uppslagsrik och energisk. Carsten Niebuhr, som följde Forsskål på dennes sista forskningsresa, skrev följande om sin kamrat efter dennes alltför tidiga frånfälle:

Forsskål var den lärdaste mannen i hela sällskapet, och hade han kommit tillbaka levande skulle han kanske ha varit den lärdaste i hela Europa. Han var arbetsam, han föraktade alla faror, besvärligheter och försakelser. Hans fel var hans diskussionslust, hans självrådighet och hans hetsighet.

Under sina resor till Orienten lärde sig Forsskål arabiska på flera dialekter samt gjorde betydelsefulla insamlingar av olika fröer, växter och fiskar (som han torkade och samlade i ett herbarium). Trots hårda förhållanden i fält författade han under två och ett halvt år ett jättelikt dagboksmaterial där han beskrev växter och djur, muslimska seder och bruk, uttalet av arabiska ord, koptisk religion, spetälska, Jemens äldre historia, priser på varor och myntslag i olika länder. Därtill kommer två förkomna avhandlingar. Under sin korta livstid hann han ändå ge ut tre pionjärverk inom botanik samt två politisk-filosofiska skrifter.

År 1759 utkom den kanske viktigaste av de sistnämnda: *De Libertate Civile*, på svenska *Tankar om borgerliga friheten*. I efterordet till nyutgåvan från 1984 skriver Teddy Brunius att skriften är framstående som politiskt filosofiskt verk också internationellt sett. Likväl finns det standardverk om svensk filohistoria som inte ens nämner Peter Forsskål.

Kanske är det på grund av dess ringa omfång, som Forsskåls bidrag till den politiska idébildningen hamnat i skuggan av både andra politiska idéskrifter och hans egen övriga vetenskapliga produktion? Eller är det för att skriften mottogs påfallande negativt i frihetstidens Sverige? Eller för

att den inte var någon regelrätt liberal skrift? Den nämns förvisso i Johan Norbergs *Den svenska liberalismens historia* (1998) men bara i förbifarten – som del av det idépolitiska skede som föregick ”den svenska liberalismens fader” Anders Chydenius (1729–1803). Men faktum är att Forsskåls namn och idéer väckte stor genklang på tyska universitet under 1700-talets andra hälft.

När Forsskåls bidrag till idépolitiken verkligen har behandlats i Sverige, har han kommit att ses som en av våra få upplysningsfilosofer. Det är inte speciellt förvånande att den som politisk debattör länge bortglömd Linnélärjungen blivit ofrivilligt förknippad med den tidiga svenska liberalismen, eftersom konservatismen har saknats i samhällsdebatten under de senaste 50 åren.

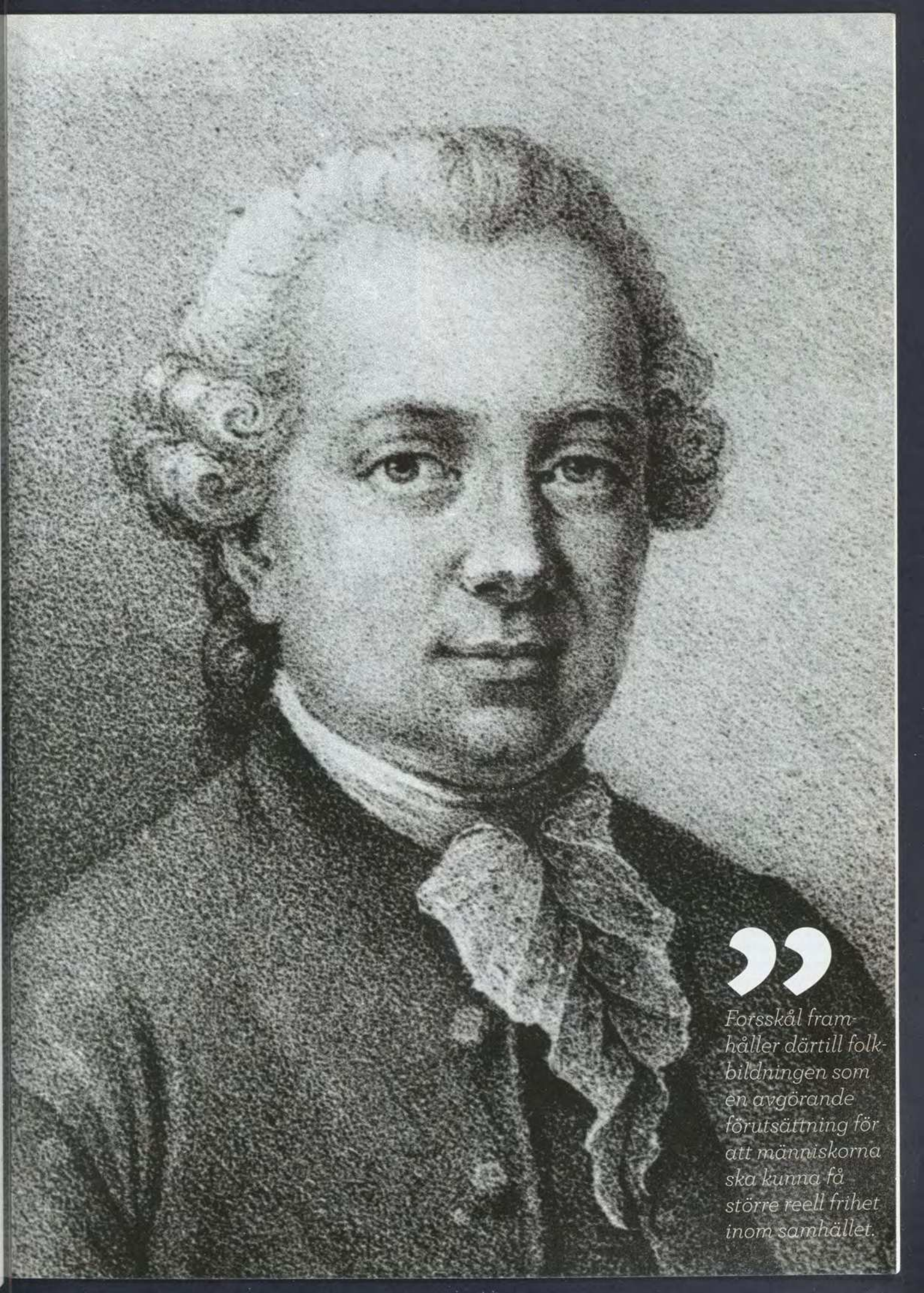
Det är naturligtvis rätt att framhålla Forsskåls betydelse för frihetligt tänkande i Sverige. Han var ju en frihetligt sinnad, borgerlig demokrat. Men man bör inte bortse ifrån att hans skrift i själva verket var ett debattinlägg ägnat att nyansera det liberala perspektivet på frihetsbegreppet.

Faktum är att hans tankegångar i mångt och mycket går igen hos Edmund Burke (1729–1797), och han påstås rentav ha influerat Immanuel Kant (1724–1804) som mycket väl kan ha läst Forsskåls på latin författade och i Tyskland spridda skrift. Både dessa världsberömda filosofer har haft betydelse för liberalismens idéutveckling – men också för konservatismen. Burke anses ju vara konservatismens lärofader. Kants kategoriska imperativ (att man ska agera endast så som man vill att alla andra ska göra) och det praktiska imperativet (att man alltid ska se människan som ett ändamål och inte bara som ett medel) ingår som bekant också i konservatismens tankegod.

Peter Forsskål föddes 1732 i den östra rikshalvans Helsingfors, men flyttade som nio-åring 1741 till Tegelsmora prästgård i Uppland i samband med att fadern fick tjänst där som kyrkoherde. Där hade den unge Forsskål sitt hem fram till 1751. Under denna tid, Frihetstiden, hade det svenska stormaktsväldet börjat knaka i fogar-

Peter Forsskål – Sveriges förste konservativa tänkare?

FOTO: IBL BILDBYRÅ

”

*Forsskål fram-
håller därtill folk-
bildningen som
en avgörande
förutsättning för
att människorna
ska kunna få
större reell frihet
inom samhället.*

na. Sveriges förbindelser med universitet på kontinenten var icke desto mindre goda, särskilt i de områden som senare skulle bli Tyskland. Detta skulle komma att betyda mycket för Forsskål.

Efter publiceringen 1759 av *Tankar om borgerliga friheten* blev Forsskål korresponderande ledamot av Kungliga vetenskaps societeten vid universitetet i Göttingen. Där hade han bedrivit studier sedan 1753 och disputerat på avhandlingen *Trivel rörande den nya filosofiens principer* (1756). Vål att märka riktade Forsskål i denna sin doktorsavhandling skarp kritik mot Christian Wolff (1679–1754), Tysklands främste företrädare för upplysningens rationalism. Forsskål var alltså en man av upplysningen, men inte vad vi idag skulle beteckna som upplysningsman.

Intressant nog spirade det i Göttingen vid denna tid ett tänkande där man gick in för att förena traditionalism med anti-radikalism, som också väckte internationell uppmärksamhet. Man ställde sig inte minst kritisk till Frankrikes radikala upplysning. Rimligen var denna idéströmning bekant för Edmund Burke, i synnerhet som Göttingen låg i det dåvarande tyska kurfurstendömet Hannover som vid denna tid stod i förbund med Storbritannien.

Den konservatism som utvecklades efter franska revolutionen med Edmund Burke i spetsen förefaller överlag häfta mer i skuld till den tyska kultursfären än vad man hittills har velat erkänna. I denna idébildning gjorde Forsskåls skrift, enligt Brunius, ett betydande avtryck i debatten. Forsskål fick dock själv inte uppleva detta, eftersom han avled i malaria år 1763 under en forskningsresa i Sydarabien, blott 31 år gammal, fyra år efter publiceringen av *Tankar om borgerliga friheten*. Skriften utkom i en ny upplaga 1792, alltså vid tidpunkten för Burkes och konservatismens monumentalverk *Reflektioner om franska revolutionen* (1790).

Som redan har påpekats var Forsskål demokrat. Han identifierade sig således med sin tids radikala sida inom politiken, vilket inte är oviktigt i sammanhanget. Nu är förvisso demokratin som fenomen inte alls oförenlig med konservatismen. Tvärtom kan den ses som den överlägset bästa styrelseformen om man vill undvika okontrollerade folkresningar och revolutioner – alltså det som konservatismen generellt sett vill motverka. I själva verket är Forsskåls bevekelsegrund för att värna människornas frihet att man därigenom undviker uppror, vilka annars hade kunnat vara motiverade.

Dessa tankegångar ligger nära dem som Burke ger uttryck för i *Reflektioner om franska revolutionen*. Ett annat resonemang som är snarlikt Burkes välbekanta tal om att människor som saknar frihet är de bästa på att förintä andra, hittar man redan i inledningen av Forsskåls skrift: ståndpunkten att näst livet är ingenting människan mer kärt än friheten. Omedelbart efter detta slår Forsskål fast att frihetens viktigaste förutsättning är dygden.

Skriften genomsyras av ofullkomlighetstanken, att människor i sig själva är ofullkomliga, vilket är en konservativ grundprincip som inte går särskilt väl ihop med liberalismens individualism. I detta avseende tangerar han också konservatismens idé om människans behov av viss yttre kontroll för att kunna tillvarata friheten.

I själva verket innebär "den borgerliga friheten" enligt Forsskål att "ingen hindras ifrån det, som är anständigt och för det allmänna nyttigt, att var redlig får med trygghet leva, lyda ett rätt samvete, nyttja sin egendom och bidra till sitt samhälles väl". Skillnaden är stor gentemot liberalismens vision att det ska stå var och en fritt att arbeta för sitt eget välbefinnande och göra som man själv vill.

”
Enligt Forsskål be-
höver människorna
underkasta sig mo-
ralen för att kunna
leva i sann och
äkt frihet.

Edmund Burke.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

Vidare förespråkar Forsskål vikten av att de enskilda människorna har ett helhetsperspektiv på det samhälle där de lever. Att den enskildes individuella perspektiv inte är tillräckligt i sig återkommer han flera gånger till. Han framhåller därtill folkbildningen som en avgörande förutsättning för att människorna ska kunna få större reell frihet inom samhället.

Forsskål menar alltså att friheten förutsätter bildning och dygd. Detta kan jämföras med Burke: "Vad är frihet utan visdom och visdom utan dygd? Det är det värsta av all tänkbar ondska; för det är dumhet, synd och galenskap, utan handledning eller återhållsamhet." Givet dessa ramar och principer, som Forsskål alltså uppställer som villkor för den borgerliga friheten, "kunna allmänna rådslag alltid styras av sanning och kärlek till Fäderneslandet, på vilkets gemensamma väl alla enskildas beror". Och på det sättet avslutar han sin skrift.

Det står alltså klart att Forsskål inte var någon liberal demokrat. Enligt honom behöver människorna underkasta sig moralen för att kunna leva i sann och äkt frihet. Anständighet är ett ofta återkommande begrepp hos honom.

Också denna aspekt, att den hävdvunna moralen är en förutsättning för friheten, är en av konservatismens maximer. Burke skriver: "Samlevnaden kräver inte bara att individernas passioner hålls tillbaka, utan också, enskilt och samfällt, att människans böjelser ofta hejdas, viljan bemästras och hennes passioner underkuvas. Det-

ta kan enbart ske genom en makt utanför henne själv." Det är direkt slående att vad Forsskål förespråkar är "frihet under ansvar", en berömd konservativ paroll, myntad av Burke, där ansvaret i huvudsak anses bestå i moral och anständighet.

Forsskål menar vidare att det är viktigt med en tydlig uppdelning mellan enskilt och offentligt ägande. Detta alltså blott 41 år efter att det karolinska enväldet hade fallit i Sverige. Ståndpunkten tangerar Burkes kritik av den absoluta kungamakten i Frankrike som enligt honom inte oförmodat utmynnade i 1789 års revolution. Ägandets spridning har omhulats av konservativa i alla tider. Men förutom att tala om vikten av jordegendomarnas spridning och risken med ägandekonzentration, slår Forsskål vakt om den privata äganderätten som sådan och menar att varje medborgare ska ha sin beskärda del i det allmänna.

Nu kan man förvisso hävda att värnandet om äganderätten alltid har omhulats av borgerliga tänkare, både konservativa och liberala. Men Forsskåls utvecklade ståndpunkt är i sina detaljer betydligt mera konservativ än liberal. Burke för sin del menar att i det borgerliga samhället har den enskilde medborgaren rätt att företa sig vad som helst som inte går ut över någon annan, och "han har rätt till en rimlig andel av allt det som samhället med sin kombination av skicklighet och styrka kan ge honom". Likheter är lika slående som intressanta. I sammanhanget kan också nämnas att det ju faktiskt finns socialliberala strömningar som är helt emot äganderätten. Men för Forsskål var äganderätten helig.

Kritiken av bördsväldet placerar knappast Forsskål inom socialismen: "Hopp att tillträda samhällets tjänster och äreställen bör ock aldrig vara någon värdig betaget", skriver han. Meritokrati var helt klart en entydigt liberal idé i Forsskåls samtid. Likväl är han inte någon utpräglad meritokrat och därigenom emot adeln som sådan. Bördsväldet bär inom sig ett hot mot den borgerliga friheten, menar han, samtidigt som en social elit i sig är en förutsättning för den goda samhällsordningen.

Ofrälse borde enligt honom få större möjligheter att kvalificera sig genom kunskaper och förmågor, vilka adelsmän givetvis inte föds med. Adelskapet som sådant är en ärevördighet, och denna ära borde också vara lättare för vanligt folk att uppnå. Detta är inte heller liberalt, utan snarast konservativt och väl att märka alltså åsikten hos en inte särskilt väl bemedlad ofrälse. Vidare talar Forsskål sig varm för betydelsen av lagstyre och rättssäkerhet. Han framstår härigenom som en entydig försvarare av civilsamhället, också det en konservativ kärnfråga.

Ifråga om samhällsgemenskap framgår Forsskåls mer konservativa än nationalistiska inställning i hans syn på Karl XII, ursprungligen alltså publicerat 41 år efter kungens död 1718. Efter Karl XII:s utdragna krig var Sverige utarmat på folk, livsmedel och pengar. Denne krigarkung var förstås både en hjälte, storsvensk och imperialist – men hans militära insatser var på intet sätt konservativa. Forsskåls uppfattning torde ha varit provokativ i Sverige i hans samtid, men motsvarande tongångar återfinns som sagt i Burkes kritik av det kungliga enväldet och för den delen även i dennes kritik av det brittiska imperiets krampaktiga grepp om kolonier som man inte kunde behålla långsiktigt utan förtryck.

Liksom Burke försvarar Forsskål monarkin som sådan mot republiken. Han skriver: "I många republiker, vilka yvas av frihetens älskansvärda namn, äro likväl de mesta människor de förnämas trälar." I själva verket vänder sig Forsskål lika mycket mot republiken som mot kungligt envælde. En åsikt lika oförenlig med liberalismen som den är typisk för konservatismen.

Avavgörande betydelse för att kunna tala om ett regelrätt konservativt tänkande är att det också rymmer en viss grad av förnuftskritik. Forsskål vidkänns mycket riktigt förnuftets begränsningar och talar, som vi kunnat se, bland annat om behovet av bildning. Hans uppfattning är att kunskap byggs upp genom studier och erfarenheter. I det förnuftsbegrepp som Forsskål använder sig av inräknar

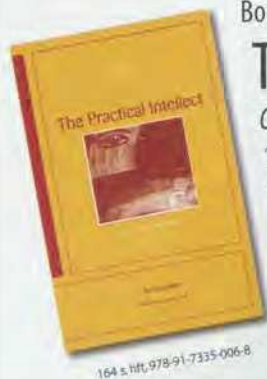
han också "vad andra människor erfar", det vill säga han hyser inte alls uppfattningen att den enskildes förnuft är tillräckligt i sig. För Forsskål är individen helt enkelt otillräcklig som politisk utgångspunkt, även om de många enskildas frihet anses vara det högsta värdet näst själva livet.

Viktig är även Forsskåls kritik av stadslivet. Han menar att på landet kan var och en vara sin egen herre. Medan människor "genom val av stadslevnaden skulle bliva ogifta, överdådiga, lättjefulla för att underhålla de rikas överflöd, omviga förnäma vagnar, döda tiden med sömn och liderlighet och vara till last för sig och för sitt fädernesland". I städerna frodas alltså synden och lättjan. Kritik mot urbanisering och proletarisering återfinns i stora delar av den konservativa idébildningen.

Är då Peter Forsskål att betrakta som en av konservatismens pionjärer, 32 år innan Edmund Burke lade grunden till det som skulle bli konservatismen? Utan tvekan är i alla fall *Tänkar om borgerliga friheten* den ur konservativ synpunkt enskilt viktigaste svenska politiska idéskriften under 1700-talet. Jag vill, som framgår av det ovanstående, mena att alla viktiga konservativa beståndsdelar finns där. I sin samtid stod Forsskål filosofiskt någonsans mellan David Hume (1711–1776) och *common sense*-filosofin, och han fick som sagt stöd bland dåtidens akademiker i Göttingen. Hume anses med sin filosofiska skepticism ha bidragit till konservatismens tidiga idéutveckling, och såväl *common sense*-filosoferna i Skottland som den traditionalism, antiradikalism och upplysningskritik som smälte samman till en någorlunda enhetlig idébildning i Göttingen måste ses som viktiga grundstenar för det som sedermera utvecklades till konservatismens idémässiga kärna.

Att Sveriges filosofihistoria med rätta har ansetts vara rätt torftig vid en internationell jämförelse, utesluter inte att där finns guldgrubbar att vara stolt över, också utifrån ett europeiskt perspektiv. ✱

STANDARDVERK I NY UPPLAGA!

Bo Göranson

The Practical Intellect

Computers and Skills

The epistemology of professional knowledge was a rather new field of research, when this book first was published. Plenty of knowledge has been added to the field since then, but this book holds a position as a standard work, and needs to be in print. This edition is slightly revised. Preface by Allan Janik.

229:-

ord. hemsidespris 269:-

Mejla din beställning till: info@santerus.se eller ring 08-30-34 62 och ange koden "ax0904gz" för att få del av erbjudandet. Vi behöver ditt namn, adress och telefonnummer. Vi skickar mot faktura 20 dagar. Moms ingår men frakt tillkommer. Detta erbjudande gäller t.o.m. den 30 juni 2009.

Du kan läsa mer om våra böcker på

www.santerus.se

Santérus
Academic Press
Sweden

Palestinsk deckare

54 Arne Lapidus om en palestinsk deckarserie

Språk ska med lag byggas

55 Lars Melin om behovet av att skydda svenska språket

Mannen som dödade västern

56 Fredrik Sandberg fördjupar sig i regissören Sergio Leone

Homer tvingas sälja villan

58 Kjell Häglund recenserar recessions-tv

Den bästa konsten listad

59 Therese Bohmans lista över de bästa målningarna i konsthistorien

Krönika

60 Tanja Bergkvist om gyllene snittet

Notiser

60 Övervärderat, undervärderat och mogen arkitektur

Historia

Capone vårdade

Kring 1930 blev gangstern Al Capone en av världens största kändisar. Samtidigt var hans tid i frihet på upphällning. Hans berömmelse blev hans fall. Och hans fall blev hans berömmelse.

Av Henrik Höjer

I ÅRSKULLE AL CAPONE ha fyllt 110 år. Det kanske inte är så mycket att fira, om det inte vore för att hans liv sa så mycket om det amerikanska samhället: "Al Capone är mer än en människa", konstaterade *Chicago Tribune* i en ledare 1931, "han är en legend. Han är resultatet av den amerikanska kulturen." Därefter har han fortsatt att vara en självklar referenspunkt i amerikansk populärkultur.

Han är till exempel den enda verkliga kändis som figurerat i något Tintinalbum – i *Tintin i Amerika* från 1931–32. Under dessa år var Capone en internationell megakändis av Michael Jackson-proportioner. Idag är hans namn mest känt som en amerikansk ikon, som urgangstern – som fängslades för skattebrott.

Under 1920-talet hade Al "Scarface" Capone (1899–1947) gjort en kriminell karriär i Chicago, dit han flyttat ungefär 1920 när alkoholförbudet inleddes i USA. År 1925 blev han ledare för en av stadens ligor som sålde illegal alkohol och under senare hälften av 1920-talet blev han alltmer namnkunnig. Samtidigt utkämpades ett våldsamt krig om herraväldet över Chicagos undre värld med hundratals dödsoffer.

Kring år 1930 började intresset för Capone att växa lavinartat. Han dömdes våren 1929 till ett års fängelse i Philadelphia för olaga vapeninnehav, och strax efter att han släpptes 1930 publicerade *Chicagojournalisten* Fred Pasley den första Caponebiografen. Boken var egentligen en utlöpare av den intensiva mediala bevakningen av stadens gangsterkrig som fyllde tidningarnas förstasidor. Capone var på *Time Magazines* förstasida den 24 mars 1930, och 1931 omnämndes han nästan 500 gånger i Chicagos största tidning, *Chicago Tribune*.

Pasleys bok följdes av ett jordskred av häften, magasin och korta böcker som *Al Capone on the Spot* (1931), *Life of Al Capone in Pictures* (1931) och *The Trial of Al Capone* (1933) och liknande som spred bilden av Capone som en brottsbaron i Chicago, som

en diamantprydd diktator över den undre världen. Magasinen utgavs oftast anonymt, datum och namn blandades ofta ihop, överdrifter, felaktigheter och tillspetsningar var vanliga. Capone själv läste någon av dessa skrifter och kommenterade den i en intervju 1931: "Jag läser en av alla dessa böcker som säljs nu och har väl inte funderat så mycket på den. Den är välskriven – så vitt jag kan bedöma efter de första tio sidorna – men den handlar om någon annan. Jag hör inte hemma i den här boken mer än i en bok av Horatio Alger." Citatet illustrerar i sig en del av förklaringen till hans berömmelse – han var aldrig stadens enda och ohotade gangsterkung, men han var ovanligt talför inför journalister. Capone själv skrev aldrig ned något om sitt liv, även om han våren 1931 erbjöds fantasisummar för att skriva sina memoarer: "Boken skulle nog dra in en massa pengar", konstaterade han.

TONEN I BERÄTTELSENA om hans liv är lika mycket moraliserande som insmickrande, och samma synsätt dominerar Pasleys Caponebiografi (som för övrigt översattes till svenska år 1931). I den framställdes han som den största gangster som någonsin levat.

De allra flesta människorna i USA träffade förstås aldrig Capone i verkligheten, utan fick sin bild av honom genom dessa storsäljande fotomagasin där han fick personifiera den växande brottsligheten i landet.

Man kan som historikern David E. Ruth i *Inventing the Public Enemy* (1996), se denna version av honom som en kulturell berättelse, en medial skapelse. Och Capone själv var allt annat än ovillig att kliva in i rollen som stjärna. Idag skulle man säga att han vårdade sitt varumärke väl. Han förnekade inte att han sysslade med olagligheter, men – som han ofta sa: "Det finns ingen som är hederlig." Hans erfarenheter av korrumpade poliser och skumma politiker gav visst fog för påståendet.

Berättelserna om honom var dramatis-

sitt varumärke väl

Mediebilden av Al Capones framgångar som brottsling förstärkte föreställningen om den amerikanska drömmen.

FOTO: SCANPIX

ka och handlade om ond bråd död, men deras syften var även att förklara den moderna staden och det moderna USA för den fascinerade publiken. Al Capone var en *self-made man* – det slogs till och med fast i under rubriken i Pasleys biografi. Capones liv var en urban framgångssaga, en klassresa från fattigdom och anonymitet till rikedom och internationellt kändisskap. Man kunde som läsare lära känna och leva sig in i livet som "Al" – han blev som en person man kände och som man då och då fick nyheter om. Som när *Time Magazine* rapporterade i en notis att hans tonsiller opererades bort när han satt i fängelse 1929. Eller som när tidningarna vid sportevenemang rutinmässigt noterade om han och hans livvakter var där.

HUVUDELEMENTET I Caponesagan – som man kan kalla denna kändishysteri omkring honom – var stadens ambivalenta karaktär, där ont och gott var svåra att skilja åt. Capone själv – såväl en mördare som en filantrop (han finansierade gratis soppkök i Chicago under depressionen), såväl brottsling som jetsetfigur – illustrerade denna ambivalens i staden, en miljö där sedan 1920 mer än halva USA:s befolkning levde.

I medierna flödade tonen av beundran

för Capone och hans gelikar, dessa moderna *outlaws* som utmanade lagen och alltid klarade sig undan den. Det var den dåtida motsvarigheten till de gangsters som idag romantiseras i gangstarap och maffiafilmer: människor som själva valt att leva sina liv i en oerhört riskfylld miljö, ständigt balanserande mellan liv och död.

Capone var en skarp affärsman som lämnade det smutsiga jobbet till sina underordnade, slog man fast i en artikel om honom. Han var den undre världens Rockefeller, sa det i en annan som prisade hans organisationsförmåga. I en intervju kallades han en "sann filosof" som uttalade sig "genom klara och koncisa resonemang" om landets problem samt jämfördes med författaren H. G. Wells. "Hur skulle Al Capone styra detta land?" var titeln på en annan artikel, där han lade fram sina tankar om hur han skulle råda bot på depressionen och till och med kriminaliteten i landet.

Han tillskrevs uttalanden om allt mellan himmel och jord. Citat om Napoleon ("världens främste gangster, men jag kunde nog ha lärt honom ett och annat"), den moderna kvinnan ("hemmet och barnen är hennes lycka"), alkoholförbudet ("man kan inte lösa törsten genom en lag"), världsläget ("Bolsjevismen knackar på vår dörr") lades

i hans mun, och det är i dag omöjligt att veta vad som är autentiskt och vad som är mindre nogräknade journalisters påhitt.

En folklig beundran följde Capone, och det är nog ingen tillfällighet att det kring 1930 gick rykten om att den verkliga Capone hade mördats, men att en av hans bröder hade genomgått plastikkirurgi för att likna sin döde bror (ungefär som det snart efter att Jesse James hade mördats år 1882 började gå rykten om att han verkligen levde). Capones egen kommentar var lakonisk: "Jag är inte död, men det är ok med mig om folk vill tro det."

AMERIKAS GRÄNSLÖSA fascination inför fenomenet Capone i början av 1930-talet inskränkte sig inte bara till gangstern. Även familjefadern Capone, den socialt kompetente värden för ändlösa fester, den generöse figuren i Chicagos nattliv och inte minst den hedonistiska konsumenten Capone gjordes till kulturella symboler för samtidens gränslöshet och den amerikanska drömmen. En av hans levnadstecknare kallade honom den största slösaren i USA:s historia, och man rapporterade utförligt om hans hundratals skraddarsydd kostymer, hans limousiner, hans dyra diamantringar och hans hus i Florida som sades ha kostat över en halv miljon dollar – en klar överdrift. Historien visade att alla, till och med ett fattigt invandrarbarn, kunde bli rika och köpa sig framgång och stil – den amerikanska drömmen i ett nötskal.

På lång sikt var dock publiciteten ödesdigert – när tidningarnas förstasidor fylldes av gangsterkrigens förvecklingar och brottslingarna blev kändisar, blev trycket på myndigheterna att göra någonting för stort. När Herbert Hoover blev president 1929 var en av hans första prioriteringar att få Capone i fängelse, vilket lyckades genom en fängelsedom för skattebrott. Nästa generation yrkesförbrytare insåg Capones misstag, och i och med att förbudstiden tog slut 1933 gick de kriminella under jorden.

Caponekulten handlade om att personifiera och konkretisera den brottsvåg som USA drabbades av under förbudstiden. Och även om han själv obestridligen hade ett stort ansvar för denna så förändrades inte mycket av att han fängslades hösten 1931.

Men en symbolisk seger för myndigheterna var det utan tvivel. ✱

Världens första palestinska deckare

Författaren Matt Rees skriver om palestinier utan att blanda in politik. Det är ett grepp som han är rätt ensam om – och hans deckarserie gör nu internationell succé.

Av Arne Lapidus

MED DECKAREN *Morden i Betlehem*, nu på svenska, introduceras Omar Yussef, den förste palestinske privatdetektiven, på världens kriminallitterära scen. Den medelålders historieläraren från Betlehem bekämpar våld och korruption i sin berömda hemstad.

Han är därmed troligen också den förste arabiske detektiv som löser brottsåttor i svensk språkdräkt. Möjligen med undantag för sin kände namne herr Omar, som ju dock bara var förbindlig sidekick till Ture Sventon.

Som korrespondent i Jerusalem för det stora amerikanska nyhetsmagasinet *Time* stod Matt Rees på toppen av sin journalistiska bana när han hoppade av för att skriva deckare på heltid. Efter mer än tio års intensivt rapportering från regionens kriser hårdar tyckte han att han bara skrapade på ytan.

JOURNALISTEN REES VILLE ge sina läsare djupare förståelse av Mellanöstern. Till den ändan skapade han Omar Yussef, 56, lärare i FN-skolan i flyktinglägret Dehaisha, med vars hjälp han försöker tränga bakom klichéerna och skildra det komplexa palestinska samhället.

– Jag vill visa palestinier som de verkligen är, inte de vanliga stereotyperna. De är inte bara terrorister. Och inte bara offer för Israel. De lever i en mångsidig och komplicerad verklighet, säger Rees.

– Deras verklighet påminner mycket om en kriminalroman. Särskilt under intifadan när lag och ordning bröt samman. Palestinska milismän uppträdde som gangsters och polisen lade sig inte i. Det var speciellt tydligt i Betlehem där kristna palestinier ofta blev offer.

Matt Rees.

Originellt nog i en bok som handlar om detta område är Israel nästan helt frånvarande. Israeliska soldater finns med som ett högst påtagligt hot i bakgrunden, men "konflikten" spelar ingen huvudroll i handlingen. Det är helt medvetet, säger Rees och förklarar att hans bok är "en humanistisk respons på situationen, inte en politisk".

– En bok om Betlehem kan tyckas vara politisk. Men jag använder den palestinska situationen till att förklara hur människor reagerar i extrema lägen som krig. Boken handlar om överlevnad, omtanke, hat och fruktan, om människor.

– Kriget har politiska orsaker, jag går inte in på dem. Jag skriver om grundläggande mänskliga frågor och känslor. Om hur människor som Omar Yussef klarar att leva vidare i en verklighet som domineras av krig och död, säger Rees.

– Jag försöker visa verkligheten utan filter, inte som folk anser att den borde vara. Det kanske kan göra några som hejar på ena

eller andra sidan besvikna. Men jag är inte uppbunden till någon part här.

Han fick idén till sin första roman när han stod i en kålodling i utkanten av Betlehem och talade med anhängare till en militant palestiniere som just hade skjutits ihjäl där av israeliska soldater. De intervjuade skrek ut sin sorg och sitt hat.

– Jag visste att den där scenen bara skulle bli några rader i en tidningsartikel där jag i tredje stycket alltid förväntas förklara vad detta betyder för fredsprocessen. Jag kände att jag som journalist inte kunde ge uttryck för den känslomässiga laddningen i situationen, inte kunde beskriva hur människor reagerar när de lever under så extrema förhållanden, förklarar Rees.

DÖDSSKJUTNINGEN UTLÖSTE en intensiv jakt på förrädare som skulle ha förrättat offret. Strax därefter avrättades en påstådd samarbetsman – men en högt uppsatt person i de palestinska säkerhetsstyrkorna berättade för Rees att den dödade var oskyldig och att man bara snabbt ville statuera ett exempel.

I *Morden i Betlehem* blir en av Omar Yussefs gamla elever, som hamnat i tvist med en lokal milisledare, anklagad för samarbete med Israel. Yussef försöker rädda honom genom att bevisa hans oskuld och dras in i en dramatisk härva av våld, mord och kriminalitet. Den anklagade eleven är kristen, vilket illustrerar kristna palestiniers utsatta ställning.

– De kristnas situation i Betlehem har försämrats i årtal, särskilt under intifadan för några år sedan när milismän som ofta var gangsters härjade som värst. Det är lättare att attackera kristna och pressa dem på pengar eftersom de till skillnad från muslimer inte tillhör klaner som kan ge dem beskydd. Men i grunden är det ett kriminellt problem, inte ett religiöst, säger Rees.

Han påpekar att de kriminella från martyrbbrigaderna och andra miliser var knutna till det dåvarande maktpartiet Fatah, inte till islamistiska Hamas som vann det senaste valet.

– Det var inte Hamas som skapade problem för kristna utan Fatah. Därför röstade också många kristna på Hamas. De ansåg att islamisterna stod för lag och ordning och mindre korruption.

– Omar Yussef är muslim, det är viktigt. Han är historielärare, han minns när relationerna var bättre. Liksom många palestinier, muslimer och kristna är han chockad över hur läget försämrades, hur krigssituationen ledde till gangsterstyre, säger Rees.

HANS HJÄLTE, OMAR Yussef, är ingen heroisk figur utan en desillusionerad man som bekymrar sig för barn och barnbarn. Men han har en grundläggande tro på integritet, tolerans och anständighet. När han konfronter-

ras med en skriande orättvisa väljer han att göra "det rätta", trots stora risker.

I boken klagar hans förre elev, den kristne antikhandlaren, över att gamla speglar inte längre går att sälja. Yusef svarar: "Spegel? Är du förvånad över att ingen är kapabel att se sig själv i ögonen numera? De leder oss djupare in i korruption och våld för varje dag, och ingen kan göra något åt det. Stan styrs av en stam lortiga, obildade skitstövlar som till och med polisen är rädd för."

Just behovet av att kunna se sig själv i ögonen styr läraren i hans självpåtagna uppgift som privatdetektiv när han uppfattar att traditionella värden som heder och moral hamnat på undantag i hans samhälle.

REES KRIMINALROMANER ROSAS av kritiker över hela världen. De har översatts till mer än 20 språk. Han berättar att författare som Dashiell Hammet och Graham Greene tillhör hans favoriter. Han har också läst Henning Mankell; som en liten hyllning bär en svensk FN-man i hans böcker namnet Wallander.

Betlehem-deckaren har följts av en bok om vapensmuggling och korruption i Gaza och en tredje nyutkommen som handlar om den lilla samaritanska folkgruppen i Nablus på Västbanken. En fjärde är på gång och utspelar sig bland palestinier i Brooklyn. En femte är i planeringsstadiet med brottsplats Beirut.

Matt Rees, 41, föddes i Wales och kom till Jerusalem 1996 efter att ha arbetat som ekonomijournalist i New York. Han gjorde snabbt karriär i internationella medier och blev platschef för *Time Magazine*. Idag lever han i Jerusalem med sin amerikanska hustru och deras lille son.

-Två av mina farbröder tjänstgjorde i brittiska armén här under första världskriget, i kamelrytteriet i Palestina 1916. En av dem fick ett skott i baken. Han brukade visa mig sitt sår. Jag växte upp med deras berättelser. De kände att de var här på kristet religiöst uppdrag, så jag förstår vad som får människor att slåss för det här landet.

Hans romaner har ännu inte översatts till arabiska, men han säger att han får positiva reaktioner från palestinier som läst dem på andra språk. Den första boken fick en bra recension i en palestinsk tidning, men skribenten ägnade en stor del av texten åt att förklara vad en deckare är.

-Det finns mycket få arabiska författare som skriver detektivromaner. Det är en demokratisk genre. En ensam kille som försöker ta reda på saker och utmanar mäktiga institutioner. Auktoritära samhällen gillar inte sånt, säger Matt Rees. ✽

Språk

Språk ska med lag byggas

Svenska är ett av världens största språk. Ändå anser myndigheterna att det behöver skyddas mot engelskan. Det riskerar att leda till smygande protektionism i medier.

Av Lars Melin

FÖR ETT PAR ÅR SEDAN gav riksdagen lagens skydd åt en handfull minoritetsspråk. Det var den första språklagen på hundra år. Men nu ökar tempot. Den 20 maj i år får också svenska språket lagens skydd som huvudspråket i landet. Det finns dock inte några sanktioner i lagen. So it is perfectly legal to write in English, even if it is against the law.

Med ungefär ett års försprång finns nu en myndighet, en bland 600 andra, som heter Institutet för språk och folkminnen. (Namnet antyder att man betraktar språk som ett Skanseninventarium som man ska skydda och ta inträde för.) Behövs det?

Nej, svenska språket intar rangplats 80 av drygt 6 000 språk, beräknat på antal modersmålstalare. Vi är jättesmå jämfört med mandarin, engelska, spanska och hindi, men vi är gigantiskt stora i jämförelse med de flesta av planetens språk. Vi svenskar utgör 1,5 promille av världens befolkning, men vi har ett av de 1,5 procent största språken.

Och vi är starka. Vi beräknas ligga bland de tio främsta när det gäller läskunnighet, språkliga institutioner, tidnings- och bokproduktion och nätnärvaro. Svenska har varit huvudspråk i Sverige i tusen år och kommer så att förbli i ytterligare tusen år, med eller utan lag.

MEN DRÄNKS VI INTE AV engelska? Nej, vårt centrala ordförråd, alltså de tio tusen vanligaste orden, består till cirka en tredjedel av ord som funnits i landet så länge det har pratats här, som far, mor, råg och stuga. Cirka en tredjedel har vi tagit in från tyskan under medeltidens slut (typ gå, stå, måste, bli och arbete) och cirka en tredjedel är klassisk grekiska och latin som vi lånar in hela tiden (typ plus, minus, form, finanskris och

bloggosfär). Engelska utgör ungefär en procent, men dessa ord märks rejält eftersom det handlar om high tech, high scores och highest fashion. Svenska språket har egentligen inte varit särskilt svenskt på länge.

Först kommer språklag och språkpolitik. Sedan är det fritt fram för språkbyråkratin. Nitiska tjänstemän på Institutet för språk och folkminnen sitter redan och mäter och väger tolkanvändning i EU, antal svenska företag som har engelskspråkiga hemsidor, akademiska avhandlingar med eller utan svensk sammanfattning etcetera. Institutet har starka resurser för detta men det kräver redan ännu mer.

VI VÄNTAR BARA PÅ ATT svenska låtskrivare ska kräva en undersökning av språkfördelningen i sångtexter i P3 och P4. Svenska filminstitutet vilja ha kvoter i filmkanalerna, bokförlagen kräva svenskspråkig kurslitteratur på universiteten och så vidare.

Med språkbyråkrati följer snart rättigheter, bidrag och detaljregleringar. Det kommer snart att vara viktigt om älvdalska är ett eget inhemskt språk (som ska ha bidrag) eller en dialekt (utan bidrag). Är lilla mienkäli med sina 5 000 talare ett mer bidragsberättigat språk (därför att det är inhemskt) än arabiska med kanske 100 000 talare (därför att vi fått det utifrån)? Och ska Utrikesdepartementet få ha adressen www.foreign-ministry.se?

Institutet för språk och folkminnen kommer att få händerna fulla, och Kulturdepartementet kommer att få administrera millimeterrättvisa bland vårt lands inemot 200 invandarspråk och smygande införa protektionism i media och på bibliotek.

Så den 20 maj flaggar vi blågult för svensk språkbyråkrati! ✽

Europén som dödade västern

I år är det 20 år sedan Sergio Leone dog och 40 år sedan hans banbrytande film *Once Upon a Time in the West* hade världspremiär. Han aktualiseras med en ny bok och nyutgåvor på blu-ray.

Av Fredrik Sandberg

NÄR REGISSÖREN SERGIO Leone dog för 20 år sedan tog han med sig en grandios filmidé i graven. I många år hade han turnerat runt bland filmproducenter och berättat en historia om tyskarnas belägring av Leningrad under andra världskriget. På sedvanligt manner hade han med påtaglig entusiasm målat upp sina visioner för producenterna och blivit lovad stora pengar för sitt projekt. Leone menade att inspelningen skulle kräva så stora resurser att det inte räckte med vanliga produktionsbolag: det skulle krävas en hel stat för att finansiera filmen. Eftersom den skulle spelas in i dåvarande Sovjetunionen hade partiledningen gått med på att bekosta delar av produktionen och ställa upp med de tusentals stridsvagnar som krävdes för den "mästerligaste öppningsscenen i filmhistorien".

Tyvärr hade Leone inte skrivit en rad. Hela filmen fanns i hans huvud, så med honom dog också visionen.

SERGIO LEONES FASCINATION för det visuellt grandiosa har ofta förklarats med hans bakgrund. Han växte upp i en äldre tids filmvärld: hans far var stumfilmsregissör och hans mor filmstjärna.

Från 20-årsåldern och tio år framåt arbetade han som regiassistent på otaliga av de pompöst pekoralistiska sandal och svärdfilmer som spelades in i Italien. Det var en tid då alla sydeuropeiska regissörer med självaktning skulle göra filmer om Herkules och andra gestalter ur den antika mytologin. När trenden ebbade ut hade filmproducenterna fått lov att låta Herkules börja slåss mot rymdvarelser – vilket är fallet i *Herkules och männen från månen* (1964).

Leones första alster som regissör var en sådan film: *Kolossen på Rhodos*, vilken ge-

nom sina ekonomiska framgångar gav Leone möjlighet att fortsätta som regissör. Själv kände han dock att det fanns anledning att tänka om. Han ansåg att det sorgliga tillstånd som europeisk och amerikansk film befann sig i berodde på att magin hade försvunnit. För att råda bot på detta gjorde Leone ett i europeiska sammanhang onekligen oväntat drag: han bestämde sig för att spela in en västernfilm i Spanien på basis av en japansk berättelse. Hans mål var att återskapa den känsla av storslaget äventyr som han själv hade upplevt i biosalongen som barn.

Projektet – som resulterade i filmen *För en handfull dollar* – visade sig vara ett genidrag. Det blev startskottet för Leones berättelse, som skulle komma att vila på det faktum att han utmanade, utvecklade men också enligt många lyckades ta död på en hel genre – den mesta amerikanska av dem alla: västernfilmen.

Leone var egentligen inte särskilt intresserad av frågan om hur den verkliga amerikanska västern engång hade erövrats. Genren lämpade sig däremot utmärkt som bakgrund för allt det som verkligen engagerade honom: eviga problem som kampen mellan individ och kollektiv, lag och rätt, moral och omoral. Den gav honom också möjlighet att utveckla och berätta en egen version om det goda samhällets framväxt, lag och ordning i en värld av kaos, kärnfamiljens trygghet garanterad av en lojal, självuppoftande, modig sheriff – västernhjälten som rider före in i laglöst land, och med sin inre moral bereder väg för ett samhälle som han sedan blir en del av.

På 60-talet var västern-genren körd i boten, men Leone lyckades blåsa nytt liv i den genom att följa två enkla regler: Han försåg

sina filmer med en yta av realism, inspirerad av den italienska neorealismens besatthet av detaljer. Under ytan placerade han det som mer än något annat blev hans signum: en berättelse inspirerad av de antika myterna. Leone hävdade alltid att Homeros var den främste författaren. Därtill kryddade han filmerna med sin djupa förtrogenhet med den amerikanska västernfilmens alla poser, berättarknep och stildrag. Resultatet blev filmhistoriska klassiker som *För en handfull dollar*, *För några få dollar mer* och *Den gode, den onde, den fule*. Robert C. Cum-bow påpekar mycket träffande i sin nyligen utkomna studie *The Films of Sergio Leone*:

Hjältarna, till skillnad från sina amerikanska motsvarigheter, befann sig i element av den förciviliserade världens konflikter mellan titaner. Samhället och människorna som bor inom dess begränsade område är svaga och beroende av lag och en ordningsmakt som kontrollerar, skyddar och ger dem trygghet ... Den starke, vars skydd av den svage i det förciviliserade samhällets gränser har inget behov av civil lag och dess gränser, de har ingen användning för den, och när samhället segrar måste de gå vidare. Denna nietzscheanska idé, inte helt lätt blandad med kristna värderingar av den godes beskydd över den oskyldige, är vad Sergio Leones västernfilmer är gjorda av.

NÄR LEONE GJORDE *För en handfull dollar* var hans budget så minimal att han inte fick någon av de skådespelare som han helst ville ha. Henry Fonda och Charles Bronson stod överst på hans önskelista, men pengarna räckte endast till den då okände skådespelaren Clint Eastwood, en lat 35-åring som ofta låg och sov under inspelningen. Leone förklarade valet av Eastwood på följande sätt:

När Michelangelo frågade vad han sett i ett speciellt marmorblick, som han valde bland hundratals, svarade han att han såg Moses. Jag kan svara likadant varför jag valde Clint Eastwood, fast tvärtom. När jag såg Clint Eastwood såg jag ett marmorblick. Och det var vad jag ville ha.

Leone fick nu tillgång till västernfilmens alla attribut, som han hade dyrkat från biofåtöljen under sin uppväxt: hölstren, skorna, sporrarna, blickarna, hästarna. Han dammsög amerikanska arkiv på foton av äkta pionjärer, och kunde konstatera att cowboys i verkligheten hade varit skitiga, skäggstubbiga, burit rockar som skydd för dammet, saknat tänder och haft dålig hy. Amerikanska västernhjältar hade däremot sett ut som de nyss stigit ut ur frisörsalongen.

Så inledde Leone skapandet av sitt eget

Sergio Leone med sina barn och Clint Eastwood under inspelningen av *Den onde, den gode, den fule*.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

mytologiska landskap: en cynisk värld där den kloke och hårde sheriffen – till skillnad från i amerikanska västernfilmer – inte var hjälten. Leone erfarenheter av andra världskriget hade fått honom att tappa tron på det goda samhället, och inför italiensk politik kände han enbart uppgivenhet. Hans hjältar var på jakt efter pengar, deras moral var tveksam.

DET MYTOLOGISKA ANSLAGET hos Leone framträder i iscensättningarna. Han hyste en stark ovilja mot att placera filmerna i en verklig social kontext och undvek likaså att låta karaktärerna utvecklas. Likt Odysseus stöter de på oförutsedda hinder i jakten på sina mål, men är alltid förberedda på dem och kan antingen hantera dem eller gå under – med stövlarna på.

Just denna förtrogenhet med det klassiska arvet – både när det gäller film- och litteraturhistoria – gör Leone till en av de mest berättartekniskt medvetna regissörerna i europeisk film. Han har också med fog kallats den första cineasten som gjorde filmer om filmer för en bredare publik. Detta kulminerade på slutet av 60-talet då den italienske regissören Bernardo Bertolucci ringde upp Leone och uttryckte sitt gillande över hur Leone filmade hästarnas bakdelar: "Det är bara du och John Ford som filmar hästar snett bakifrån, alla andra filmar dem från sidan."

Denna initierade kommentar ledde till att de två fann varandra: de ägnade månader åt att titta på västernfilmer, varefter de tillsammans skrev *Once Upon a Time in the West*, en historia med närmare 60 referenser till genren, allt berättat med väldigt långa tagningar och en mästerlig musiksättning.

Once Upon a Time in the West floppade rejält. I USA delvis som en följd av att en

sönderklippt version visades. I Italien därför att biobesökarna numera hade vänt sig till västern-komedier där Bud Spencer och Terrence Hill turades om att snubbla ner i hästthon.

I Frankrike däremot slog filmen ned som en bomb och en ny generation franska intellektuella såg Leones berättelse som en förvandling för att på nya fält pröva det då så populära begreppet *dekonstruktion*. Den franske filosofen Jean Baudrillard var snabb att kora Leone till den första postmoderna filmskaparen. Med alla referenser till genren hade Leone dekonstruerat en amerikansk myt, ansåg han.

Leone hyllades som en intellektuell och var inte sen att posera framför bokhyllor när han intervjuades i fransk press – vilket fick hans manusförfattare att gå i taket: "Kan du tänka dig Leone med en filosofi, det är ju löjligt!", utbrast exempelvis Luciano Vincenzoni.

VINCENZONI HAR ONEKLIGEN fått rätt. Det har inte varit i filosofihistorien utan i Hollywood som Leone har fått sitt största inflytande – på regissörer som Stanley Kubrick, Martin Scorsese och Francis Ford Coppola, men kanske främst på Steven Spielberg och George Lucas. Alla satt de på sina filmskolor och analyserade *Once Upon a Time in the West* scen för scen.

Det postmoderna arvet har förts vidare av Quentin Tarantino, som i filmer som *Reservoir Dogs* och *True Romance* har kopierat scener från *Den onde, den gode, den fule*. Tarantinos förklaring till Leones storhet skulle kunna vara en beskrivning av honom själv: "Leone hade någonting som är extremt sällsynt: han kunde kombinera stilsäkerhet med ett fantastiskt berättande." Tarantino har själv beskrivit sin nya film *Inglo-*

rious Basterds, som tävlar i Cannes nu i sommar, just som en spagettivästern som utspelar sig under andra världskriget.

ÄVEN OM DET INTE BARA var Leningradepo-set som gick i graven med Leone, utan även hela västerngenren, så dyker det fortfarande upp västernfilmer i USA – om än i förklädnad. Clint Eastwood, som porträtterade Mannen utan namn i Leones dollartrilogi, tar sheriffen in i nutiden i filmen *Gran Torino*, som nyligen hade Sverigepremiär.

För vad är Eastwoods pensionerade bilmekaniker i en invandrartät förort om inte en sheriff på sin sista utpost bland nutida nybyggare? I likhet med Leones filmer handlar *Gran Torino* om något personligt och samtidigt arkaiskt: förhållandet mellan en primitiv rättsordning och den civiliserade rättsstaten, mellan en nytidskänslö och individcentrerad världsbild och en traditionsbaserad moral- och samhällssyn.

MED SITT RIKA BILDSPRÅK, sina storslagna visioner och mytologiska botten är det lika konstigt som tragiskt att Sergio Leone inte har fått ett lika stort inflytande på den europeiska filmen som han har fått på den amerikanska.

Många svenska och europeiska filmare som vill nå en bredare publik idag gör det genom att oförblommerat lägga beslag på typiskt amerikanska motivkretsar. Leone gjorde tvärtom.

Med båda fötterna djupt nedsjunkna i den europeiska kulturhistorien kunde han vitalisera en amerikansk genre genom att med utgångspunkt i sina personliga erfarenheter av bland annat andra världskriget skapa berättelser om de stora existentiella grundfrågorna. ✱

Homer Simpson måste sälja villan

Den amerikanska finanskrisen tränger nu allt längre in i tv-seriernas dramaturgi. Frågan är dock om branschen gör rätt när den bannlyser eskapism och excesser, och satsar på recessions-tv för hela den devalverade slanten.

Av Kjell Häglund

MÅNDAGEN DEN 6 APRIL begick en ung läkare självmord i sitt sovrum i Princeton, New Jersey. Trots att kollegerna och vännerna visste att han levte med ett barndomstrauma – som liten såg han sina föräldrar mördas – var det första man frågade sig:

Hade han ekonomiska problem?

Mannen var Lawrence Kutner, en av huvudpersonerna i tv-läkarserien *House*.

Bara ett par avsnitt tidigare hade en av de mest erfarna läkarna i stjärnläkarteamet, Dr Foreman, sagt upp sig – för att snabbt komma tillbaka med svansen mellan benen när han inte kunde hitta något likvärdigt nytt arbete. Ytterligare en läkare i samma team, Dr Taub, dras med finansiella svårigheter sedan han tvingats lämna den lukrativa plastikkirurgin.

Sviktande privatekonomi är sannerligen inget nytt tv-serie-tema, snarare en arketyper genom hela tv-historien, från brittiska 1970-talsserien *Forsytesagan* till amerikanska 1970-talssuccén *De fattiga och de rika*, från 1970-talets danska *Matador* till vår egen *Varuhuset* på 1980-talet, och vidare in i de extraknäckande *På spaning* i New York-snutarnas 1990-tal och 2000-talets nytända dramarealism – minns de svåra ekonomiska bryderierna för begravningsentreprenörsfamiljen i *Six Feet Under* eller den förfallna maffiastrukturen i *Sopranos*.

Men att ekonomiska bekymmer är ett stadigt återkommande tema i en amerikansk elitläkarserie är faktiskt något nytt, och ett av de intressantaste tecknen på hur den amerikanska finanskrisen tränger in i varje hörn av en hel tv-industri. Den annars så dominerande eskapismen i landets tv-dramatik är som bortblåst; lyxiga framgångsmotiv som i *Gossip Girl* och *Dirty Sexy Money* är stendöda när tv-bolagen letar nya

Pengatvätt. Walter H. White (Bryan Cranston) i serien *Breaking Bad* försöker komma tillrätta med sina ekonomiska problem.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

seriekoncept. Nästan all tv-reklam i USA har recessionstema. Alla billiga dokusåpor har fått än tajtare budgetar. Och varen drama- och komediserie håller sig med färskskrivna kris-intriger.

I *Desperate Housewives* svettas man numera över skolvigter, säljer av sina lyxbilar och tvingas lägga ned familjeföretagen. I nya CBS-serien *Flashpoint* kidnappas en låneinstituts-VD med mångmiljonbonus av låntagare som blivit av med sina hus, och en av dem håller bensin över sig och hotar föl-

ja sin frus exempel – hon har redan begått självmord på grund av kraschad ekonomi.

I ett av de senaste avsnitten av dramaserien *Lie to Me* – som jag har skrivit om i *Axess* (2/2009), och som tidigare har varit en heltigenom eskapistisk serie utan minsta samhällsskildrande anspråk – svindlade en Bernie Madoff-typ investerare med ett pyramidspelellägg.

I den briljanta amerikanska versionen av *The Office* inser Steve Carrells sociopatiska lokalavdelningschef att han, efter att nyckfullt ha sagt upp sig, omöjligt kan få ett nytt jobb i den krisande pappersindustrin. Så han startar ett eget pappersföretag genom att tejpa sitt namn på sin gamla arbetsgivares ordersedlar. "Do you know that the paper industry is in decline?" frågar kollegan Jim, och Carrell svarar: "Yeah, oh god, I practically invented decline!"

Och i *Simpsons* förlorade familjen sitt hus sedan Homer tagit ut en extrakredit för att fixa ett Mardi Gras-party. "Smart", tyckte Homer, "det är ju huset som får stå där med notan!"

Årets allra starkaste krisskildring finns i *Breaking Bad* (Sverigeaktuell på Kanal 9), en långsamt filmisk dramaserie om ett medelålders, stillsamt frustrerat, kemigeni som – långt under sin kapacitet – jobbar som uselt betald gymnasielärare i en New Mexico-ökenhåla, och som i seriens inledning får en lungcancerdiagnos och dödsdom. Utan något att förlora börjar han producera kristallrent metamfetamin med en tidigare elev för att kunna efterlämna pengar till sin familj, sörja för den snart vuxne sonens kostnadskrävande cp-handikapp och för att kunna betala sin egen strålbehandling – samtidigt som hans fru, ovetande om makens desperata verksamhet, försöker göra köp- och sälj-business på Ebay.

Och inte blir det bättre i höst, med nya serier som *Canned*, om en 25-åring som får sparken från en investmentbank; *The Millionaires Club*, om ett gäng medelssvenssons som satsar gemensamma pengar på olika tjäna-snabba-pengar-projekt; *Waiting to Die*, om två unga utbildade killar utan framtid som ändå gillar sina liv; *Two-Dollar Beer*, om ett fattigt arbetarklasspar i bankrupta Detroit; och en ännu odöpt serie med Kelsey "Frasier" Grammer som sparkad Wall Street-karriärst.

Frågan är om branschen gör rätt som bannlyser eskapismen och satsar på recessions-tv året ut. Syracuse-professorn Robert Thompson, USA:s mest citerade tv-kulturforskare, har i ett flertal intervjuer på sistone poängterat att *Dallas* och *Dynastin* lanserades mitt i det sena 1970-talets stagflation. "Även i de svåraste tider vill vi se vassinnigt förmögna människor leva ställföreträdande fantasiliv åt oss på tv", säger han. "Folks kulturella preferenser förändras inte för att de får sparken." ✱

HERESES TOPPLISTA

För att en gång för alla komma till rätta med frågan om konstens kvalitet har Therese Bohman ställt samman en objektiv lista över världens bästa målningar. Seriens andra del behandlar plats nio i denna tio-i-topp-lista: målningen *Kvinna med pärlhalsband* av Jan Vermeer.

PLATS 9

DET ÄR MORGON när Jan Vermeers (1632–1675) unga kvinna ställer sig framför en spegel i ett hus i Delft för att knyta på sig sitt pärlhalsband. Det syns på ljuset att det är morgon, det är ett mjukt, mjölkigt ljus, och man kan föreställa sig himlen där utanför: hög och ljust grå, dimmig ännu, men det kommer att bli en fin dag.

Vermeers *Kvinna med pärlhalsband* (1664) påminner på många sätt om en lång rad av hans övriga målningar, ja, om större delen av hans produktion: interiörer från ett borgerligt hem i 1600-talets Holland, tysta rum där herrskapet ägnar sig åt sådant som herrskap ägnade sig åt på fritiden (musicerande på luta och cembalo, brevskrivande och -läsande, handarbete) medan tjänstefolket ägnar sig åt sina sysslor.

Kvinna med pärlhalsband hänger på Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie, Berlin.

EN SÄRSKILD FAIBLESSE hade Vermeer för smycken, allra helst pärlor. Det hänger antagligen ihop med hans intresse för ljus, för det är ljuset som utmärker hans målningar och pärlorna fångar upp det, till och med i ett tungt draperat illa belyst hus i en holländsk barock-småstad. De glöder. Vermeers borgarkvinnor har dem i öronen, runt halsen, i en vågskål.

Det gjordes till och med en film om Vermeer och pärlorna för några år sedan *Flicka med pärlörhänge*. Kvinnan på den här målningen tillhör alldeles uppenbart herrskapet: hennes gula dräkt är kantad med hermelin och utöver det pärlhalsband hon håller på att knyta på sig glimmar ytterligare pärlor i hennes öron. Och så de vackra blå och röda banden i hennes hår. Vermeer själv var förtjust i dessa färger, de återkommer genom hela hans produktion: interiörerna är till större delen i gråskala eller brunt, men lysas upp av detaljer i citrongult, vallmorött och blåklintsblått (samtliga dyrbara pigment vid denna tid, särskilt det blå) – som en 1600-tals-Mondrian (som för övrigt också var holländare).

Men något skiljer denna kvinna från Vermeers övriga trots att mo-

tivet vid en första anblick ter sig typiskt. Även om hans avbildade personer ofta utför långsamma, snudd på meditativa sysslor, ser Vermeers övriga målningar ut att faktiskt fånga ett ögonblick av rörelse. Kvinnan som knytter det gula band som håller ihop raden av pärlor ser snarare fastfrusen ut, som av chock, eller, brukar jag tänka – hänförelse.

DET ÄR NÅGOT MED hennes blick också, jag tycker att den är drömsk, frånvarande. Spegeln hänger framför henne, det är den lilla mörka ramen på väggen till vänster.

Men jag tror att det är ljuset som fångar hennes uppmärksamhet, det skimrande morgonljuset som silas in genom fönstret. Som Danaë och guldregnet, tänkte jag först: kanske är hennes grumliga blick en lojupphetsning. Men ljuset, det är snällt och milt, det ger hela målningen en känsla av stillhet, högstämhet.

Och så den sammanhållna kompositionen, det gula i gardinen som går igen i kvinnans cape, i borsten på bordet, och de välvda beslagen på stolen som glöder dunkelt i högra hörnet, som ett pärlband av dämpade tivoli-

ljus. I många av Vermeers andra målningar öppnar sig rummen, de har en förgrund av den schackrutiga golvyta som förekommer i flera av hans målningar, men i den här målningen sluter rummet sig, ramar in sig självt med ett tjockt, mörkt tyg längst fram i bildrummet, bäddar in den unga kvinnan och ger en känsla av intimitet trots att den kritigt vita väggen bakom henne är alldeles kal.

Och så den frusna rörelsen. Kvinnan med pärlhalsbandet tycks snudd på paralyserad. Att knyta ett halsband borde inte kräva en sådan koncentration, det borde vara en vana. Därför tänker jag att det kanske inte är fråga om enbart en vardagsscen. Jag tror att det händer något viktigt här, att den unga kvinnan hör en röst som säger: Du skall bli havande och föda en son. För mig är Vermeers kvinna en variant av ett av konsthistoriens mest kända motiv: bebdelsen. Fast med pärlhalsband. ✱

Tanja Bergkvist är fil-
dri i matematik.

Gyllene snittet – ett medfött ideal

Det finns något som förenar matematiker, fysiker, biologer, historiker, konstnärer och arkitekter – nämligen fascinationen för det tal som brukar kallas det gyllene snittet. Det var antikens matematiker som upptäckte de speciella egenskaperna hos detta tal, men än idag förundras biologer, astronomer och fysiker över att talet och de proportioner som är relaterade till talet dyker upp på de mest oväntade ställen i vår tillvaro.

Gyllene snittet har betraktats som normen för de proportioner som eftersträvades i det klassiska måleriet, skulpturkonsten och arkitekturen. Men det var först under renässansen som riktigt stora mängder litteratur började produceras om gyllene snittets estetiska värde och dess betydelse för utformningen av de ideala proportionerna. Den medeltida matematikern Pacioli betecknar i sitt verk *La divina proportione* (1509) det gyllene snittet som "det gudomliga förhållandet". Men även en 1900-talsarkitekt som Le Corbusier utvecklade ett proportionssystem baserat på det gyllene snittet (i sin skrift *Le Modulor*, 1948).

Gyllene snittet utprädrar som (den positiva) lösningen av den andragradsekvation som uppstår ur ett problem som formulerades redan under antiken – nämligen hur man ska dela upp en sträcka så att den längre delen förhåller sig till den kortare delen som hela sträckan till den längre delen. Förhållandet visade sig bli ett irrationellt tal, ungefär 1,618... Den första nedskrivna formella definitionen återfinns i den grekiske matematikern Euklides verk *Elementa*.

Detta naturens favorittal är i själva verket i matematisk mening det mest irrationella tal som tänkas kan, alltså det tal som sämst kan approximeras med ett bråk, detta eftersom motsvarande så kallade oändliga kedjebråk konvergerar långsammast för just detta tal.

Bland de lärda i Grekland utlöste som bekant upptäckten av de irrationella talen inget mindre än en filosofisk kris (pythagoréerna hade ju byggt upp en hel filosofisk, religiös lära baserad på heltalen) och dessa tal betraktades som något av ett konstruktionsfel i kosmos. Idag vet vi att gyllene snittet tvärtom är grundläggande i kosmos konstruktion! Talet utprädrar ofta som en nödvändig konsekvens av naturlagarna, bland annat i principen om energiminimering. Bland växter innebär förekomsten av talet en effektiv metod för att maximera ljusupptag, stabilisera plantor och optimera packning av frön (vilket gör att man kan förmoda att talet kan ha gynnats rent evolutionärt).

Den mest rationella lösningen på en mängd naturliga problem inbegriper alltså det mest irrationella talet. Och detta alltså som en konsekvens av naturlagarna och kanske evolution. Då våra egna hjärnor är underkastade naturlagarna (vilket man förvisso ibland kan betvivla) är det inte helt förvånande att vi omedvetet ser en speciell form av skönhet i just detta tal och dess proportioner. En rektangel där förhållandet mellan sidorna är gyllene snittet kallas för en gyllene rektangel, och denna anses av de flesta människor vara den estetiskt mest tilltalande. Och på samma sätt förhåller det sig med övriga gyllene polygoner, vilka alltså definieras av att förhållandet mellan vissa sidor utgörs av gyllene snittet.

Gyllene snittet återfinns hos byggnaderna på Akropolis, vilket kan tyda på att de antika arkitekterna kände till talet och medvetet använde sig av det, men det finns inte några historiska belegg för att dessa proportioner är avsiktliga. Keopsypyramiden är i det närmaste en gyllene pyramid, men då det är tveksamt om egyptierna hade de matematiska kunskaper som krävs för att medvetet konstruera en sådan pyramid, anser många att likheten är omedveten och kanske beror på en hos människan inbyggd känsla för dessa proportioners skönhet. ✨

I korthet

Regionalisten Carl Nyrén.

Carl Nyréns mognad – ett föredöme

Carl Nyrén har en verkslista som är gedigen. Men det är en verkslista som jag vill påstå också illustrerar en tankeväckande utveckling.

Låt oss följa hans verk.

Hans skolbyggnader från 1950-talet är en uppvisning i funktis av den kubistiska sorten, vänlig i skala och materialval, som Handels-högskolan i Göteborg

Hans 1960- och 1970-talsinstitutioner är en lika klar uppvisning i strukturalism. Nyrén visar säkert handlag i Arrheniuslaboratoriet i Frescati och Pharmacia i Uppsala. Stommen utanpå blir det arkitektoniska uttrycket. Byggnadsstyrelsen, som driver idéer om ordentlig och klar uppdelning av byggnadens stomme, stomkompletteringar och installationer, får hos Nyrén en skicklig uttolkare.

Hans 1980- och 1990-talsmuseer och tävlingsförslag visar så gradvis fram en ny Nyrén. Man kunde kalla det ett mer personligt och mer regionalt uttryck. Museet i Jönköping, förslaget till svensk paviljong i Sevilla som sen, lätt omstöpt, blir museum i Vitlycke öppnar upp helt nya sidor. Samma skickliga handlag. Men är det utveckling?

Nej, det är mer klargörande att se det här tidsspannet som en arkitekts mognad och frigörelse.

Carl Nyrén blev, till slut, en inte bara duktig regionalist, utan också en personlig regionalist. Hans senaste verk berättar plötsligen så mycket mer om människan Carl. Här ser vi verk som inte bara visar något som ingen annan gjort. Vi, och inte minst den utländske betraktaren, ser plötsligt en rad verk med tydligt urskiljbara karaktärer.

För den sentide Carl Nyrén blev ismen "regionalism" en mer öppen plattform än ismerna funktionalism och strukturalism. Man skulle kunna beskriva det som att han tog sig från två ismer som erbjöd ramverk, ut på en tredje som erbjöd en plattform.

Går det männen att hoppas på en parallell mognad för vårt byggande?

Torbjörn Einarsson

Övervärderat...

Det kan tyckas vara en paradox att någonting som förefaller ha så oansenliga anspråk som minimalism kan vara överskattat. Men det är bara på ytan som minimalismen håller en låg profil. Ta bara Mies van der Rohes kända valspråk "Less is more", och ni förstår att minimalismens blygsamhet är av det skenbara slaget.

Jag tror att det är just minimalismens ärlighetsanspråk som ter sig mest motbjudande. Adolf Loos ansåg ju att ornamentik och vidlyftiga dekorationer bidrog till att skapa en förljugen bild av tillvaron. Genom att skära bort alla barocknässiga utsvävningar, kunde man skapa någonting renare och i grunden ärligare, men framför allt någonting mer vidsyftande och betydelsemässigt ytterst komplext.

Hur kan då minimalismens anhängare på allvar mena att en fyrkantig, tom låda av Donald Judd rymmer estetiska dimensioner av ett helt annat djup än vad som är fallet med exempelvis en Carl Larsson-målning? Jo, det beror på att minimalismens estetiska värde alltid tycks öka i proportion till vad som inte finns närvarande i verket. Vilket i sin tur beror

på att det anses vara i själva mellanrummen – mellan det som utsägs, visas upp eller spelas upp – som det minimalistiska verkets påstått komplexa och ytterligt sofistikerade betydelse genereras.

Oftast är det just den extremt höga komplikationsgraden i det som man vill gestalta som påstås ha motiverat den minimalistiska formen inom bildkonst och litteratur. Det man har velat skildra sägs vara så pass svårgestaltat att det inte ryms inom ramen för en traditionell konstnärlig framställning, vilken från minimalismens perspektiv ter sig förminskande och trivialiserande.

Ja, så var det med den anspråkslösheten ...

Men om det som man vill säga är så komplext och sofistikerat att det inte låter sig uttalas konkret, så förblir det också omöjligt att kritisera. Det är därför som minimalismen alltid kommer att vara de helgarderades och fegas skyddsvärn. Ungefär på samma sätt som de svarta kläderna (som minimalisterna, liksom av en slump, ofta ikläder sig) för alltid kommer att förbli den estetiskt osäkres uniform.

Johan Lundberg

...undervärderat

Under en resa till Helsingfors nyligen blev jag betagen i det imponerande riksdagshuset, för att inte tala om järnvägsstationen, med dess monumentalskulpturer tronande högst upp på stora kolonner. Det fick mig att inse att de byggnader som gjort stort intryck på mig – som Palais de Tokyo i Paris och Stockholms konserthus – har just kolonnerna gemensamt.

I Sverige är det dessvärre ont om imponerande byggnader med kolonner. Kanske är det en sådan där svensk jante-lags-grej: du ska inte tro att du är något. Inte ens om du är ett hus. Här är offentliga byggnader antingen anspråkslöst tråkiga eller brutalt fula, i många fall byggda i den slags blaskiga betongmodernism som dominerar stadskärnor över hela landet.

Jag har full förståelse för argumentet att en strängt klassicistisk miljö kan upplevas som högdragen och kylig, men kanske skulle

en respektingivande byggnad signalera något positivt: vi på Försäkringskassan tar ditt ärende på så stort allvar att vi tycker att det förtjänar att behandlas i en storslagen byggnad med kolonner.

I USA har man fattat grejen, där ser inte bara de riktigt pampiga byggnaderna (kongressen, Lincoln-monu-

mentet) ut som grekiska tempel, utan många domstolar, småstads-postkontor och bibliotek har ett par kolonner vid entrén.

I Sverige får man istället glädjas åt det lilla: Stockholms konserthus är en njutning för kolonn-fetischister, och i Trädgårdsföreningen i Göteborg finns ganska oväntat vad som antagligen är Sveriges snyggaste lekplats: sandlådan ser ut som en arkeologisk utgrävning, med kolonner och friser som reser sig över hinkar och spadar – det måste kännas som att leka på Akropolis.

Therese Bohman

Skandalbok nu på svenska

I reportageboken *Mordet i Amsterdam* skissar Ian Buruma på andliga släktband mellan filmregissören Theo van Gogh och högerpopulisten Pim Fortuyn, båda mördade på öppen gata. Bråkstakarna, skriver Buruma, vände sig bägge mot elitens "självvrätfärdighet, deras självbelåtenhet, deras nedlåtande air av 'vi vet bäst'".

Ytterligare en person kan fogas till skaran av holländska huliganer i offentligheten: Gerard Kornelius van het Reve, eller som han hette från 1973: Gerard Reve. Nu har debutromanen *Kvällarna. En vinterberättelse* (Ersatz, 2008) som den första av Reves böcker översatts till svenska. Den blev en skandaldebut 1947, en milstolpe i den moderna nederländska litteraturen.

Den unge författaren berättar kyligt och med svart humor om de sista kalla vinterdagarna året 1946. Det är precis efter andra världskrigets slut. Livet är hårt, kriget nämns inte, det är den frostfrusna ledan som boken handlar om. Huvudpersonen Frits van Egerts när en besatthet kring sjukdom, åldrande, död och förfall. Om detta pratar han med sina vänner och föräldrar, jämt och ständigt, eller så går samtalen i eviga cirklar kring meningslösheter.

Somliga kritiker avfärdades *Kvällarna* som cynisk och sjuk när den kom ut, medan andra prisade den för dess säregna stil och humor. Båda sidor hade rätt. Den lade grunden för Reves ställning som en av de tre stora i nederländsk prosa jämte generationskramraterna Harry Mulisch och W F Hermans.

Gerard Reve fortsatte att överraska fram till sin död i april 2006. I *Kärlekstrilogin* på 70-talet utvecklade han en egen litterär genre, revismen, där han skildrade sadistisk och handgriplig kärlek med unga män. Och sedan ständigt dessa utfall mot författarkollegor: "Jag unnar Harry Mulisch och Jan Wolkers ett kommunistiskt koncentrationsläger", ska han ha sagt i dagstidningen *Het Parool*. Minst lika stötande var hans rasistiskt anstrukna utspel, bland annat uttalade han sitt stöd för den sydafrikanska apartheidregimens.

Kvällarna är, när allt kommer omkring, en ganska beskedlig bok.

Magnus Pettersson

Ryssland som tragedi och fars

Lenin skapade sovjetstaten och Aleksandr Jakovlev var arkitekten bakom dess upplösning. Stockholmsambassadören Aleksandra Kollontaj var en av ytterst få kvinnor som hade en hög position inom systemet. Kristian Gerner presenterar ett antal nya böcker om Sovjetunionens historia.

LENIN

HÉLÈNE CARRÈRE D'ENCAUSSE
ÖVERSÄTTNING KAJSA ÖBERG
LINDSTEN
Ersatz 2008

ALEKSANDRA KOLLONTAJ

DAGBÖCKER 1930–1940
ALEKSANDRA KOLLONTAJ
ÖVERSÄTTNING LARS OLSSON
Bonniers 2008

STALINS ARKIV

**SÖKANDET EFTER DET NYA
RYSSLAND**
JONATHAN BRENT
ÖVERS. MARGARETA EKLÖF
Ekerlids 2009

Sovjetunionen gick under 1991 lika oväntat som staten kom till genom revolutionen i Ryssland 1917. Båda händelserna framstod i samtiden som ytterst osannolika. Båda uppfattades som omvälvande förändringar. Ur dagens perspektiv kan vise en kontinuitet som sträcker sig över hela 1900-talet.

Sovjetunionen var endast ett tillfälligt namn på Ryssland. Det som hände 1917 respektive 1991 kan karaktäriseras med en sliten men dock passande formulering som Karl Marx använde när han

jämförde regimerna Napoleon I och Napoleon III i Frankrike: historiska händelser utspelar sig två gånger, första gången som tragedi och andra gången som fars.

Tre nyutkomna böcker ger kompletterande perspektiv på den sovjetiska epoken i Rysslands historia. Den franska veteranen inom sovjetforskningen, Hélène Carrère d'Encausse låter oss möta en mycket känd, omskriven och ytterst betydelsefull aktör, oktoberrevolutionens ledare och sovjetstatens formgivare Vladimir Lenin. Lenin träder fram som skaparen av Sovjetunionen.

I Aleksandra Kollontajs dagböcker stiftar läsaren nära bekantskap med ytterligare en mycket känd och omskriven men politiskt tämligen betydelselös aktör, Aleksandra Kollontaj. Det mest anmärkningsvärda med henne är att hon är den enda kvinna som över huvud taget gjorde sig bemärkt i Sovjetunionens politiska historia. Vid den av hennes isolering framgår när man påpekar att hennes enda kvinnliga medtävlare om (blygsam) politisk bemärkthet var Lenins hustru Nadezjda

Krupskaja och Chrusjtjovs "kulturminister" Jekaterina Furtseva. Kollontaj, som avled 1952, representerar tiden under Stalin, upprätthållaren av Sovjetunionen. I dagboken prisar hon Stalin och framstår som en fanatisk anhängare av dennes regim.

Den amerikanske bokförläggaren och sovjethistorikern Jonathan Brents hjärta är den utans för specialisternas trånga krets praktiskt taget okänd och föga omskriven Aleksandr Jakovlev. Jakovlev var arkitekten bakom det politiska program som ledde till Sovjetunionens upplösning.

Revolutionen 1917, bolsjevikernas maktövertagande i Ryssland, utmynnade i den största tragedin i Europas historia under 1900-talet vid sidan av nazisternas maktövertagande i Tyskland. Tragedin låg i att den kommunistiska revolutionen lyckades. Vid Sovjetunionens upplösning fanns det inslag av fars. När Boris Jeltsin under kuppörsöket i huvudstaden Moskva mot Gorbatsjov i augusti 1991 klättrade upp på ett pansarfordon och hälsade folkmassan härmade han Lenin. Då bol-

sjevikledaren anlände till huvudstaden Petrograd i april 1917 klättrade denne nämligen upp på ett pansarfordon och hälsade arbetarna. Detta var inledningen till det som blev upprättandet av Sovjetryssland ett halvår senare. Scenen förevigades i Sergej Eisensteins film *Oktober* från 1928. Denna scen var välbekant för praktiskt taget alla i Sovjetunionen. Jeltsin anspelade på detta. Han utnyttjade ett grunddrag i rysk mentalitet och kultur, nämligen att tänka och handla i binära oppositioner. Jeltsin ville genom sin handling demonstrera att han var motsatsen till Lenin.

Medan Lenin i likhet med Napoleon lyckades åstadkomma krig och blodutgjutelse i stor skala, åstadkom Jeltsin att Ryssland trädde in i postmodernismens förvirrade tidsålder. Den nye ryske ledarens offentliga framträdanden under hans följande åtta år vid makten kom att ha inslag av slapstick. Det politiska livet i Ryssland blev farsartat med liberaldemokraternas ledare Vladimir Zjirinovskij som den främste clownen vid sidan av Jeltsin.

Utsagan av Marx, som här til- >>

Bland detta nummers recensioner: *Lenin, Aleksandra Kollontaj, Susan Sontag och Lars-Erik Larsson. Dessutom om amerikansk politik, nazismens sensmoral och missbruk av statistik.*

Aleksandra Kollontaj ogillade pressfriheten och den konstnärliga friheten i Sverige.

FOTO: SCANPIX

lämpas på Rysslands dramatiska historia under 1900-talet, skall inte uppfattas som att man inte tar denna historia på djupt allvar. Vad som emellertid fångas genom bruket av motsatsparet tragedi-fars är de helt olika intryck på samtiden som händelserna 1917 och 1991 gjorde och de helt olika efterverkningarna av de två händelserna, inbördeskrig respektive fredlig avveckling.

I biografin Lenin visar Hélène Carrère d'Encausse att Lenin 1917 grep tillfället i flykten. I Lenins teoretiska program, som hade utmejslats i skriften "Vad bör göras?" 1902, fanns det inte någon plats för spontana folkliga aktioner med syfte att skapa politisk makt nerifrån. För Lenin kunde den socialistiska revolutionen bara genomföras av en marxistiskt skolad, disciplinerad elit av yrkesrevolutionärer, ett kommunistiskt elitparti. Men då han såg vad som hände i Ryssland år 1917, då folkets breda massa av olika nationaliteter i det multietniska imperiet, industriarbetare, fattigbönder och inkallade soldater, bildade arbetar-, bonde- och soldatråd och krävde fred, bröd, jord och nationellt självbestämmande, så anammade Lenin alla dessa spontana yttringar och infogade dem i bolsjevikpartiets omedelbara handlingsprogram. Carrère d'Encausse påpekar att alla dessa krav, som sammanfattades under slagordet "All makt åt sovjeterna!", stred mot Lenins teorier. När Lenin ställer sig bakom den spontana folkliga revolutionen är det "som hans politiska geni för första gången visar sig i hela sin styrka".

Lenins genidrag, som Carrère d'Encausse kallar det, bottnade i att den kammarlärde, under ett drygt decennium landsflyktige konspiratören när han vid sin återkomst till hemlandet upplevde massornas spontana politiska mobilisering insåg att han kunde utnyttja detta som en hävstång som kunde lyfta hans eget parti till makten mitt framför ögonen på ledarna för de andra politiska partierna. Författaren visar i sin sexhundra-sidiga krönika att ställnings-

tagandet 1917 bara var en tillfällig avvikelse i Lenins elitistiska program. Hon utnyttjar de arkivbestånd som blev tillgängliga i Ryssland under 1990-talet för att inskräpa faktum att Lenin då han själv tillskansat sig makten genom oktoberrevolutionen valde brutalitetens väg och med hjälp av terror ersatte massornas omedvetna spontanitet med elitpartiets målmedvetenhet som grunden för en politik som skulle göra den nya socialistiska staten till världsrevolutionens centrum och vapensmedja.

En stor del av förtjänsten för att vi idag har ingående kunskaper om Sovjetunionens politiska och sociala historia tillkommer det forskningsprojekt som efter Sovjetunionens upplösning initierades av Yale University i samarbete med ryska arkivmyndigheter. Projektet har resulterat i ett tjugotal volymer, författade av både ryska och amerikanska historiker. Böckerna ges ut av Yale University Press under serienamnet "Annals of Communism". Seriens redaktör Jonathan Brent är själv historiker och tillsammans med den ryske historikern Vladimir Naumov författare till *Stalins sista brott. Komplotten mot de judiska läkarna 1948-1953* (på svenska 2004).

I början av 1991 befann sig Sovjetunionen som politiskt system i en situation som hade likheter med läget 1917. Den högsta makten framstod som kraftlös och runt om i landet höjdes spontana krav på konsumtionsvaror, demokrati och nationellt självbestämmande. Men Gorbatsjov var inte någon ny Lenin. Medan Lenin skapade sig politisk legitimitet genom att göra massornas krav till sina egna och profilera sig och sitt parti mot Rysslands provisoriska regering 1917, var Gorbatsjovs största problem att hans egen regim saknade legitimitet i allt flera medborgares ögon. Gorbatsjov var snarast en ny Kerenskij.

I Gorbatsjovs närmaste omgivning fanns emellertid en man som var lika skarpsynt som en gång Lenin och som i likhet med

den gamle bolsjevikledaren hade ett klart politiskt program. När Gorbatsjov fick makten 1985 kallade han genast hem till sin regering Sovjetunionens ambassadör i Kanada – Aleksandr Jakovlev.

I likhet med Lenin var Jakovlev en kammarlärde som tillbringade många år utanför hemlandet, om än inte som landsflyktig utan på statens uppdrag. 1958-59 var han utbytesstudent vid Columbia University i New York och från mitten av 1970-talet till dess Gorbatsjov kallade på honom således ambassadör i Kanada. I likhet med Lenin 1917 insåg Jakovlev 1991 att regimen var maktlös inför de folkliga kraven, särskilt kraven på nationellt självbestämmande i icke-ryska republiker. Men till skillnad från Lenin försökte Jakovlev inte utnyttja massornas krav för att tillskansa sig diktatorisk makt.

Jakovlev var Lenins raka motsats. Han ägnade sig åt att undergräva diktaturen för att röja väg för demokrati. Han inspirerade Gorbatsjov till reformer som skulle sabotera maktapparaten inifrån. Slagordet *glasnost*, öppenhet, kunde tyckas oskyldigt men det fungerade som rena sprängmedlet i ett land där det politiska livet hade förstenats. Den viktigaste enskilda insatsen i Jakovlevs undergrävande verksamhet var att han lyckades förmå det nya organet Folkdeputerades kongress, som inrättades på grundval av allmänna val 1989, att juldagen detta år förklara att Molotov-Ribbentroppaktens hemliga tilläggsprotokoll från femtio år tidigare var ogiltigt och att införlivande av de baltiska staterna i Sovjetunionen således saknade legitimitet. Sovjetunionen framstod som en illegitim statsbildning.

I *Stalins arkiv* berättar Jonathan Brent om hur det gick till när de sovjetiska arkiven öppnades. Den stora poängen är att de hemliga dokumenten från Stalins tid blev tillgängliga även för vanliga människor, den ryska allmänheten. Detta var Jakovlevs verk. Han var således inte bara hjärnan bakom demokratiseringen och en av män-

niskorna bakom tillkomsten av organisationen Memorial som bildades 1988 med medborgarrättskampen Andrej Sacharov som den förste ordföranden. Jakovlev försökte också åstadkomma att det ryska folket genomgick en uppgörelse med det förflutna i stil med tyskarnas *Vergangenheitsbewältigung*. Medborgarna måste vaccineras mot den ryska sjukan att lita till starka män. Botemedlet var kunskap om Stalins metoder. Endast på detta sätt kunde demokratin rotfästas.

Jakovlev förmådde president Jeltsin att tillåta publicering av akter ur Stalins personliga arkiv. Brent sammanfattar Jakovlevs argument: de maktstrukturer som hade befästs under Stalin var intakta under Jeltsin, rotade som de var i sociala, politiska och psykologiska traditioner och vanebeteenden. Det var just för att de framstod som vanliga och normala och därigenom inte var synbara som dessa maktstrukturer var så farliga. Öppnandet av Stalins arkiv skulle fungera som ögonöppnare. Om rötterna till det onda exponerades kunde de oskadliggöras.

Aleksandra Kollontaj kan stå som symbol för både Lenins och Stalins stat. Hon hörde till revolutionärerna kring Lenin före revolutionen och hon tjänade troget Stalin, inte minst som ambassadör i Sverige från 1930 till 1945. Denna "societetsdam i tsartidens Petersburg", som Krister Wahlbäck kallar henne i sin inledning till den svenska utgåvan av dagböckerna, är främst känd för sin kamp för kvinnans lika-berättigande med mannen och fri kärlek mellan representanter för de motsatta könen. Carrère d'Encausse sätter henne i motsats till "den pryde Lenin". För övrigt figurerar Kollontaj i den franska historikerns Leninbiografi som en del av oppositionen från vänster, som under inbördeskriget lyckades förmå Lenin att ge order om införandet av "krigskommunismen". Det var, med Carrère d'Encausses ord, "en terrorpolitik som ledde till rent folk-mord på bondebefolkningen".

Det är tänkvärt att jämföra Carrère d'Encausses karaktäristik av den politik som Aleksandra Kollontaj stod bakom 1919 med en passage i den senare dagbok från juli 1930. Vid denna tidpunkt hade den första fasen av kollektiviseringen av jordbruket genomförts i Sovjetunionen. Kollontaj refererar ett samtal på ambassaden i Stockholm med en sovjetisk kamrat som hade övervakat deportationer av bönder. Hon citerar sin sagesman: "Det blev uselt utfört, direkt mord utan några onda avsikter... Men nu blir man illamående av att tänka på det. [- - -] Det var så kallt att spädbarn frös ihjäl vid moderns bröst, man kastade under vägen ut kroppar av barn i alla åldrar direkt i snödrivorna. Kvinnorna klagade och grät..."

Kollontajs dagböcker är intressanta för svenska läsare genom skildringarna av hur hon upplevde svenska politiker och kulturpersonligheter och det svenska samhället. När den inte längre purunga adelsdamen (hon var född 1872) blev överansträngd och deprimerad lät hon sin svenske chaufför köra henne till en retreat vid Siljan eller kuranstalten Mösseberg i Falköping. Hon spelade båda rollerna väl: societetsdam i den svenska societeten och charmerande företrädare för sitt kommunistiska hemland.

Det som Kollontaj särskilt dogillade i Sverige var pressfriheten och den konstnärliga friheten. Hon berättar stolt hur hon hotade den svenske utrikesministern med att svensk industri skulle gå miste om stora beställningar från Sovjetunionen om den svenska pressen fortsatte med att publicera sovjetfientliga artiklar.

I noteringen för den 17 november 1935 skriver den sovjetiska ambassadören om en föreställning av Dmitrij Sjostakovitjs opera *Katerina Ismajlova* (mera känd som *Lady Macbeth* från Mtsensk) på Kungliga teatern i Stockholm. Föreställningen gjorde visserligen succé, men Kollontaj gillade inte att "sexuella upplevelser dominerar så kraftigt". Operan gav svenskar en felaktig föreställning om

livet i Sovjetunionen: "Jag måste genom operachefen försöka få bort Katerina från repertoaren". I en tilläggsnot konstaterar Kollontaj att operan verkligen togs bort.

Man kan jämföra Kollontajs reaktion med historikern Henrik Rosengrens dokumentation av receptionen bland svenska musikkritiker. Recensionen i kommunistiska *Ny Dag* var entusiastisk, medan liberala *Dagens Nyheter* och konservativa *Nya Dagligt Allehanda* var lika kritiska som madame Kollontaj. Den svenske kommunistiske recensenten menade att den svenska publiken förstod att grymheterna i operan skildrade verkligheten under tsartiden och insåg att sovjetsamhället representerade en motsatt ordning. (Detta beskrivs i Rosengrens uppsats "Modernist, bolsjevik eller patriot" i Ursula Geisler & Henrik Rosengren (red.) *Musik, makt och "helig dårskap"*.) Den ryska ambassadören däremot, vars dagbok genomsyras av rapporter om sovjetfientligheten i Sverige, kunde inte begripa att den svenska operapubliken var sofistikerad.

Aleksandra Kollontajs dagböcker innehåller skildringar av både vardagsepisoder och diplomatiska förhandlingar på högsta nivå om handelsförbindelser och om krig och fred. Finlandsfrågan engagerade Kollontaj som sovjetmaktens representant men även därför att hon som adelsfröken vistats på landet på Karelska näset och hade finska anor i släkten. Hon kände för Finland.

Om man i en följd läser Carrère d'Encausses detaljerade analys av hur det gick till när sovjetstaten upprättades, Aleksandra Kollontajs demonstration av sovjetkommunistisk mentalitet och Jonathan Brents berättelse om uppgörelsen med Lenins och Stalins terrorvälde, får man ett klart perspektiv på vad Vladimir Putin representerade under sina åtta år som Rysslands president. Putin förnekade arvet från Jakovlev och bejakade den sovjetiska traditionen.

Kristian Gerner

Så skapades Susan Sontag

REBORN

JOURNALS & NOTEBOOKS

1947-1963

SUSAN SONTAG

DAVID RIEFF (RED.)

Farrar, Straus, Giroux 2008

Få kvinnliga intellektuella har under 1900-talet utövat ett så stort inflytande på den litterära och konstnärliga diskussionen som Susan Sontag (1933-2004). Hennes förmåga att på ett engagerande sätt lyfta fram svårtillgängliga, vanligtvis europeiska, författare och konstnärer i kombination med en säker och välpolerad stil – hon hade en förkärlek för pregnanta, nästan aforistiska, formuleringar – gjorde henne till en naturlig referens för dem som på 1960- och 1970-talen gjorde anspråk på att vara intellektuella. I essäböcker som *Against Interpretation* (1966), *Styles of Radical Will* (1969), *On Photography* (1977) och *Under the Sign of Saturn* (1980) genomlyste hon ur olika perspektiv frågan var det moderna består. Stor uppmärksamhet i det tidiga författarskapet fick hennes prioritering av ett konstverks form i förhållande till dess innehåll samt hennes penetrerande analyser av vanligtvis marginaliserade teman som camp och pornografi.

Att skiljelinjerna idag mellan olika typer av kulturyttringar, och mellan hög och låg kultur, är mindre skarpa än tidigare är till inte ringa del Sontags förtjänst. Förutom essäer skrev hon skönlitterära verk och regisserade ett par filmer, men det var hennes resa till Nordvietnam 1968 och uppsättningen av *I väntan på Godot* i Sarajevo under pågående krig 1993 som kanske främst bidrog till att för en större allmänhet göra henne känd som stridbar och kontroversiell debattör.

Sontag slog under sin levnad vakt om sitt privatliv – biografen *Susan Sontag: The Making of an Icon* av Rollyson och Paddock författades mot hennes uttalade önskan. Bilden av henne kommer dock säkerligen

att modifieras nu efter hennes bortgång, när tidigare opublicerade manuskript, brev och vittnesmål kommer i dagen. Stort utrymme i framtida biografiska verk kommer att ges åt de dagboksanteckningar som Sontag återkommande, men sporadiskt, nedtecknade från fjorton års ålder fram till slutet.

Den första av planerade tre volymer med anteckningar från sammanlagt ett hundratal anteckningsböcker har nu getts ut under titeln *Reborn*. Denna första del omspanner åren 1947-1963, och därmed Sontags studier i Kalifornien och Chicago, giftermål med (och sedan skilsmässa från) Philip Rieff, födseln av deras son David, uni-

Minst lika betydelsefulla som intellektuella njutningar är sensuella och kroppsliga upplevelser – skönhet är "enormt, nästan sjukligt, viktigt".

versitetsstudierna i Harvard, Oxford, Paris och begynnande författarkarriär i New York. Anteckningarna innehåller reflektioner kring litteratur och filosofi, listor på böcker och filmer att läsa och se, samt mera renodlade dagboksanteckningar om familjemedlemmar, bekanta och älskarinnor. Sontag noterade emellertid inte systematiskt vad hon gjorde eller tänkte, varför dagböckerna bara partiellt illustrerar hennes intellektuella och emotionella utveckling.

Det är oklart om Sontag ville att dagböckerna skulle publiceras. De ingår visserligen i det efterlämnade material som hon sålde till University of California at Los Angeles, men utan vidare instruktioner om hur de skulle behandlas. Istället för »

att överlämna arbetet åt någon annan har sonen David Rieff tagit på sig uppgiften att publicera ett urval av dagböckerna. Texten är således inte fullständig, men läsaren får inte veta varför den inte publiceras i sin helhet eller vilka kriterier som har varit styrande i urvalet. Endast undantagsvis, såsom det verkar, signaleras när och varför utgivaren har strukit ett visst textställe. Ovissheten om redigeringsprinciperna gör att man under läsningen känner sig frustrerad, trots att innehållet är mycket intressant.

Sontag insåg redan i tidig ålder att en kulturanalys värd namnet bara har så stor bärighet som kritikerns bildningsnivå tillåter. Av denna anledning arbetade hon målmedvetet på att fördjupa sin kulturella skolning. Det är bättre, skriver hon i en anteckning, att känna till blommornas namn än att flickaktigt erkänna att man är okunnig om naturen. Den förstalitterära noteringen är införd 1 september 1948 (Sontag är då femton år): "Läs Spenders översättning av [Rilkes] Duinoelegierna så snart som möjligt". Hon rör sig som tonåring lätt mellan andliga storheter och kan, exempelvis, i en anteckning från 1949 ge tyngd åt en estetisk observation genom att inkalla Huxley, La Rochefoucauld och Thomas Mann som vittnen. En sådan här ambitiös ansats kräver sträng självdisciplin. Flera anteckningar vittnar också om en hårdhet mot sig själv som liknar den unga Simone Weils förkovran (Sontag skulle senare skriva en kort betraktelse om Weil).

Minst lika betydelsefullas om intellektuella njutningar är sensuella och kroppsliga upplevelser – skönhet är "enormt, nästan sjukligt, viktigt" för henne. Betydelsen av det sinnliga är ett återkommande tema i hennes essäer; här, i dagböckerna, utmynnar sinnligheten i en amoraltisk njutningsfilosofi.

Om utgivningen av Sontags anteckningsböcker har väckt uppmärksamhet i internationell press, är det inte minst på grund av de nakna inblickar (i dubbel bemärkelse) som läsaren får i Sontags umgänge med

män och, framför allt, kvinnor. År 1950, vid sjutton års ålder, gifte hon sig med universitetsläraren Philip Rieff, efter att ha mött honom bara tio dagar innan. Efter giftermålet fylls hennes anteckningsböcker med besvikna och bittra kommentarer över den förlust av frihet som äktenskapet innebär för

Hon konstaterar smärtsamt att man inte kan sikta mot lyckan ty den är endast en biprodukt av det man söker.

hennes. Hon rasar mot tvåsamheten och idén om den äktenskapliga kärlekens exklusivitet, eftersom "äktenskapet är en institution vigd åt känslornas förslappning" i vilken "varje begär blir ett beslut". Sontag skiljde sig 1958.

Mer än förhållandet till män är det Sontags relationer med kvinnor som dominerar anteckningarna. År 1949 inleds det stormiga förhållandet med Harriet Sohmers. I Rieffs utgåva döljs hon bakom initialen H trots att hennes identitet nog kan anses ganska välbekant (hennes dagböcker med kommentarer om Sontag finns på nätet). De fortsatte att umgås under Sontags Parisvistelse 1958 men förhållandet avslutades strax därefter och Sontag sökte sig till Maria Irene Fornes, H:s tidigare älskarinna.

Att leva med H innebar, som Sontag skriver, att ständigt få sina öppna sinnen och sin intelligens kritiserad, skonad från attackerna är endast hennes fördelaktiga utseende som istället är en källa till irritation. Redan som femtonåring erkänner hon "motvilligt" att hon har "lesbiska böjelser" och efter att för första gången ha älskat med H skriver hon att hon är en helt annan person, med en ny, positiv,

syn på sexualitet, promiskuitet och fysisk njutning utan kärlek. Hon uppfylls av ett livsbejakande rus: "Jag lever... Jag är vacker... vad mera finns det?" Några dagar senare lägger hon till: "Allt börjar från och med nu – jag är pånyttfödd".

Sontag funderar i dagböckerna mycket på sitt beroende av andra personer och olika strategier för att befria sig från detta. Hon kallar sitt problem för "X", det vill säga att vara ett objekt för någon annan (som sin man eller H), att böja sig för andras önskningar, att inte kunna säga nej eller att ljuga för att vara till lags. Hon konstaterar smärtsamt, med Aristoteles, att man inte kan sikta mot lyckan ty den är endast en biprodukt av det man söker. Osäkerheten på sina egna känslor väcker, å andra sidan, intresset för moralfilosofi – varför analysera obehandlad malm, resonerar hon, när man vet hur bearbetade metaller framställs?

Dagböckernas tankar om litteratur och filosofi låter läsaren ana en del av den massiva kunskap som möjliggör de senare skrivna essäernas intressväckande och eleganta teoretiserande. Det är dock stor skillnad mellan anteckningarnas levande ögonblicksbilder och essäernas mödosamt utmejslade texter. Skillnaderna stannar naturligtvis inte vid detta. År 1957 skriver Sontag att hon i dagböckerna inte bara uttrycker sig mera öppet än vad hon skulle göra inför en annan person, utan också att hon skapar sig själv i skrivandet och att dagböckerna därför i många fall är ett alternativ till hennes faktiska tillvaro, snarare än en rapport om den. Denna öppenhet gör det ibland svårt att helt ogenerat vandra omkring i dessa intima och avslöjande anteckningar.

Vi får dock vara tacksamma över att få ta del av dem, på samma sätt som Sontag själv i en intervju 1989 förklarade att om hon tycker om en författare så vill hon läsa allt som han eller hon hade skrivit, ty varje ny bok bidrar till en djupare förståelse av författarskapet.

Hans-Roland Johnsson

Om missbruket av statistik

THE CULT OF STATISTICAL SIGNIFICANCE

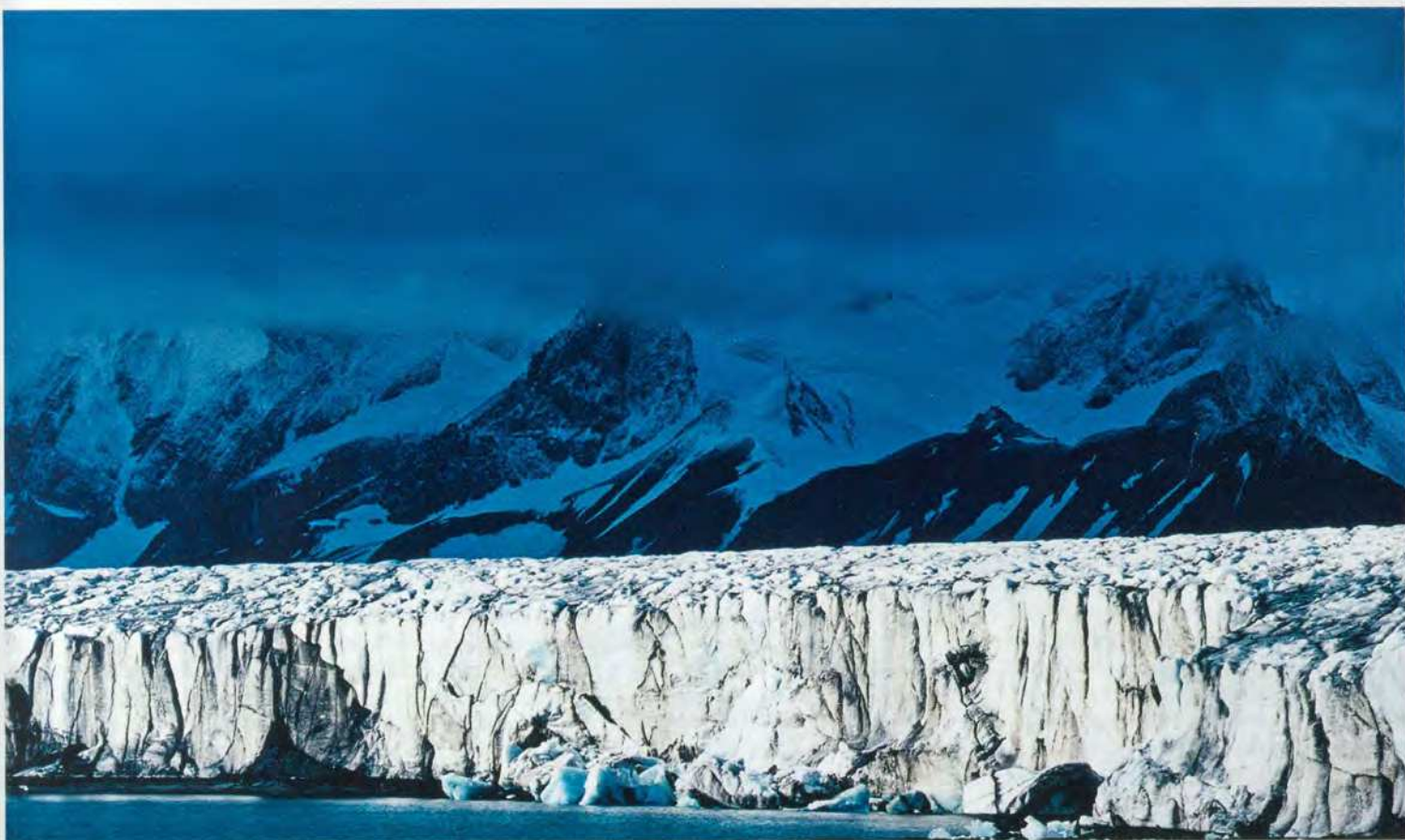
HOW THE STANDARD ERROR COSTS US JOBS, JUSTICE, AND LIVES

STEPHEN T. ZILIAK OCH DEIRDRE MCCLOSKEY

The University of Michigan Press
2008

Att känna igen när ett rovdjur lurar i busken, och mer generellt att observera och dra riktiga slutsatser om omvärlden, hade för stenåldersmänniskan ett stort överlevnadsvärde. Det är därför knappast överraskande att evolutionen försett oss med långtgående kognitiva förmågor av det slaget. Men evolutionen är av flera skäl inte någon perfekt optimeringsalgoritm, och de system vi har begävat med har i själva verket en rad konstruktionsfel – buggar – vilka på senare tid rönt stort intresse bland psykologer och kognitionsforskare. En sådan bugg är vår tendens att tycka oss se mönster i vad som egentligen är meningslöst brus. En annan är hur vi systematiskt överskattar säkerheten i våra slutsatser; det finns studier som visar hur vi i vissa slags situationer har fel i cirka 40 procent av de slutsatser vi säger oss vara 98 procent säkra på.

Vetenskapen kan, om vi så vill, ses som ett organiserat försök att kringgå dessa buggar i sökandet efter tillförlitlig information om hur världen är beskaffad. Ett oundgängligt redskap i detta sammanhang är de matematisk-statistiska metoder som utvecklats för att hjälpa forskare att se skillnad mellan brus och meningsfulla mönster, och att kvantifiera hur säkra våra slutsatser är. Dessa metoder har under 1900-talet kommit att alltmer genomsyra vetenskapen. Vi ser idag sällan forskare som pekar på sina data (det kan till exempel handla om långtidsrester i det arktiska snötäcket, eller om hur effektiv den nya blodtryckssänkande medicinen är jämfört med placebo) och torgför sina slutsatser på basis

Det arktiska istäcket – ständigt utsatt för statistisk analys.

FOTO: STAFFAN BRUNDELL/NORDIPHOTOS

av magkänsla – ”här ser vi ju en tydlig effekt!” – utan att backa upp denna med en strikt statistisk analys.

Det kan knappast råda något tvivel om att denna utveckling bidragit starkt till att göra vetenskapen mer tillförlitlig. De båda amerikanska nationalekonomerna Stephen Ziliak och Deirdre McCloskey hävdar emellertid i sin nya bok *The Cult of Statistical Significance* att bruket av statistiska metoder på många håll har övergått i ett ritualiserande som kommit att bli mer av ett hinder än ett hjälpmedel för vetenskapens framskridande.

För att förstå deras budskap behöver vi lite statistisk terminologi. En forskare formulerar en nollhypotes (till exempel att det arktiska snötäcket utbredning inte har någon trend vare sig nedåt eller uppåt, eller att den nya medicinen varken är bättre eller sämre än placebo). Med hjälp av ett signifikanstest försöker hon påvisa att nollhypotesen inte stämmer – ett förfarande i linje med Poppers fals-

sifikationism. Den statistiska analys hon därvid genomför resulterar i ett p-värde, som är ett mått på hur osannolikt det vore att få minst så extrema data som hon faktiskt fick, om nollhypotesen var sann. Om p-värdet blir lägre än en på förhand föreskriven gräns (oftast 0,05 eller 0,01), sägs utfallet vara statistiskt signifikant. Ett statistiskt signifikant resultat är långt ifrån liktydigt med ett definitivt motbevis av nollhypotesen, men kan ändå ofta anses tala emot densamma.

Antag nu att en ny blod-tryckssänkande medicin skall utprovas, och att det faktiska förhållandet är att den har en positiv effekt jämfört med placebo, men att skillnaden är så liten att den inte har någon praktisk betydelse för patientens hälsa eller välbefinnande. Om försöket omfattar tillräckligt många patienter, så kommer likväl denna lilla skillnad med stor säkerhet att detekteras, och statistisk signifikans erhållas. Lärdomen av detta är att det i en medicinsk stu-

die inte räcker att uppnå statistisk signifikans för att ge stöd åt det nya läkemedlet – vad som också skall till är att den observerade skillnaden är medicinskt signifikant. På samma sätt är det med statistiska studier inom nationalekonomi (eller psykologi, geologi etcetera). Det räcker inte att se om det finns statistisk signifikans – också den eventuella nationalekonomiska (respektive psykologiska, geologiska) signifikansen måste beaktas. En av Ziliaks och McCloskeys huvudpoängar är att forskare ofta är så fixerade vid att erhålla statistisk signifikans att de glömmer att alls befatta sig med frågan om de skillnader de observerat är stora nog att ha någon substantiell ämnesmässig signifikans. Detta fenomen kallas i boken *sizeless science*, och det kan också ses som en variant av vad jag i andra sammanhang har kallat statistiska signifikanssjukan.

Ziliak och McCloskey diskuterar och exemplifierar bruket av *sizeless science* inom bland annat medicin och psy-

kologi, men framför allt riktar de sig naturligt nog mot sina kollegor inom nationalekonomin. I en imponerande litteraturstudie har de gått igenom samtliga de 369 artiklar som under 1980- och 1990-talet publicerats i den prestigeladdade tidskriften *American Economic Review* och som inbegriper statistisk analys.

Hela 70 procent av artiklarna under 1980-talet visade prov på *sizeless science*, och vad värre är, motsvarande siffra för 90-talet är 79 procent. En rad andra, men oftast besläktade, slags missbruk av statistisk metodik studeras också. Resultaten är nästan genomgående nedslående.

Statistisk metodik synes kan-ske för de flesta vara ett alltför torrt ämne att frivilligt läsa en hel bok om, men Ziliaks och McCloskeys utpräglat polemiska avsikt ger liv och driv åt framställningen. Ibland går emellertid polemiken överstyr, som när de frågar sig: ”Om nu signifikanstest är så idiotiskt som vi och dess övriga kritiker länge häv- >>

dat, hur kan det då ha överlevt?”. Låt gå för att det ensidiga användandet av signifikanstest är ett oskick – på denna punkt ger jag dem gärna rätt. Men den statistiska signifikansen är ett avgörande komplement till medicinsk/nationalekonomisk dito, ty utan den har vi inte grund för att säga att de mönster vi tycker oss se är verkliga mönster och inte bara brus.

Till det som gör boken läs- värd hör också ett längre historiskt avsnitt om signifikanstestets uppkomst och mer allmänt om den matematiska statistikkens utveckling under 1900-talets tidigare hälft. Även här är framställningen polemisk, och något utrymme för annat än svart och vitt ges inte i deras bild av William Gossett som hjälte och Ronald Fisher (allmänt an- sedd som 1900-talets viktigaste statistikteoretiker) som skurk. Det är med illa dold vällust författarna återger vad Robert Oppenheimer lär ha sagt på tal om Fishers ankomst som gästforskare i Berkeley 1936: ”Jag tog en enda titt på Fisher och beslöt mig för att honom ville jag inte träffa”.

Vad tycker då Ziliak och McCloskey bör göras åt den rådande situationen? De är tydliga med att förespråka en högre grad av pluralism bland statistiska metoder.

Viktiga enligt min egen uppfattning är att höja kunskapsnivån i statistik bland forskare och blivande forskare i empiriska ämnen. De missförhållanden som Ziliak och McCloskey påtalar beror i hög grad på att forskarnas kännedom om statistik oftast inskränker sig till ren procedurkunskap. Denna behöver kompletteras med kunskaper om den matematik och den statistikfilosofi som motiverar metoderna. Med en sådan höjning av kunskapsnivån skulle *sizeless science*-bruket automatiskt upphöra, och den blir ännu viktigare om den av Ziliak och McCloskey förordade pluralismen slår igenom, ty ju fler vapen en blind jägare har att tillgå desto större är risken att han i sin förvirring skjuter sig i foten.

Olle Häggström

Reagans talsskrivare om läget i nationen

**PATRIOTIC GRACE
WHAT IT IS AND WHY WE
NEED IT NOW**

PEGGY NOONAN
HarperCollins 2008

Barack Obamas unge talsskrivare Jon Favreau, som bland annat producerat segertalet i november och det inte fullt lika hyllade installations- talet i januari, var inte född när Ronald Reagan valdes till president. När George H. W. Bush – pappa Bush – installerades åtta år senare hade han precis tagit sig upp i småskolan.

Favreau hade med andra ord inte för- månen att lyssna på de båda presidenternas tal när det begav sig – och *The Reagan Revolution*, som var klart i klass med den eufori som omger dagens president, har han fått läsa sig till i efter-

hand. Liksom de många tal som hans tidigare kollega i talsskrivarbranschen, Peggy Noonan, levererade under de republikanska guldåren på 1980-talet.

När det gäller retorisk talang är Favreau och Noonan varandras jämlikar, två ordens absoluta mästare, även om de tidigare presidenterna uppenbarligen fäste större vikt vid politisk substans i sina tal. Allt framstår förstås inte som lika lyckat i efterhand. Vid partikonventet 1988 sade Bush den äldre till det amerikanska folket: ”Read my lips: no new taxes.” Det löftet bröt han, något som Noonan – och mängder av andra republikaner – har haft svårt att förlåta honom.

Annat skulle överraskande nog visa sig mer genomförbart, som Reagan visionära uppmaning vid Berlinmuren till sin sovjetiske kollega: ”Mr. Gorbachev, tear down this wall.”

Kanske har Jon Favreau också läst någon eller några av Noonans böcker om just denna tid, som han måhända inte själv har starka

minnen av men som är en vattendelare i USA:s politiska liv. Två av Noonans böcker handlar om Reagan, 1990-talsverket *What I Saw at the Revolution*, med undertiteln *A Political Life in the Reagan Era* och *When Character was King. A Story of Ronald Reagan*, som kom 2001.

Och i vilket fall som helst lär Favreau svårtligen ha missat Noonans krönikor i *Wall Street Journal*. De är snudd på ett måste för alla politikfrälsta, oavsett ideologisk kulör, som uppskattar en skribent som tänker på alldeles egen hand, och som dessutom formulerar sina kloka tankar i en så elegant skrud.

Lika säkert lär han med viss regelbundenhet stöta på Peggy Noonan i tv:n på söndagsmorgnarna, i något av de många debattprogram som håller delar av Washingtons befolkning fast i sofforna vid den tiden på dygnet. Peggy Noonan beskriver sig som en Reagan Republican.

can – och ingen lär tveka över vem som är den store idolen (och inte bara hennes, för den delen). Det gör ju inte heller något att det var Reagan som höll de i särklass bästa talen, inklusive de som inte hon själv hade medförfattat.

Men i sin allra senaste bok, *Patriotic Grace*, som Noonan skrev på sluttampen av den evighetslånga valrörelsen förra året, lämnar hon öppet för vem som skulle få hennes röst i november.

Båda kandidaterna, John McCain och Barack Obama, beskriver hon som värdiga ämbetet – till skillnad från de två senaste presidenterna, Clinton och Bush. Och om Noonan i boken funderar högt på att kanske lägga sin röst på den demokratiska kandidaten, så hade detta uppenbart inte gällt om denne istället hade hetat Hillary Clinton. Om henne har Noonan skrivit en bok av det mer oförsönliga slaget: *The Case Against Hillary*, publicerad 2000.

Det är en rätt brysk uppgörelse med den skandalkantade Clinton-perioden, med dess fläckade klänningar och övernattande filmstjärnor i The Lincoln Bedroom.

Noonan anser att Bill Clinton var en usel talare, vilket är ett stort minus i hennes värld; och

det är sant att man aldrig mindes vad han egentligen sade. Men framför allt lever inte president Clinton och hans hustru, sedermera utrikesminister under Obama, upp till Noonans krav på etik i Vita huset.

Men det gör inte Bush II heller – George W. Bush, representant för ytterligare en dynasti som hängt fast vid makten trots att amerikansk politik inte är någon "family-owned restaurant". Peggy Noonan är inte nådig mot den nyss avgångne presidenten och hans folk; lätt förvånande kanske för dem som inte helt regelbundet läser hennes texter.

Trots sitt lilla format och sina relativt få sidor behandlar *Patriotic Grace* många ämnen. Mest av allt är det dock en uppgörelse med en presidentperiod och ett decennium – the o's som Noonan kallar det nya årtusendets första årtionde – som inte levt upp till Noonans förväntningar. I fokus

står de åtta åren med George W. Bush, och inte minst tiden sedan den 11 september 2001, då allt ändrades på ett enda kort ögonblick.

I boken talar en bekymrad med-

borgare, som ser ett USA som har förändrats under de senaste åren och inte till det bättre, med en ny och stor och brutal byråkrati, och en politisk klass – i båda partier – som lever allt längre från vanligt folk; från alla de vardagshjältar som fumlandet av sig skorna i flygplatsernas säkerhetskontroller och får en åthutning som tack.

Och så är det ju Irak. Kriget i Afghanistan hade gått så lätt att ett övermodigt USA trodde sig kunna göra om bravuren ännu en gång utan vidare. Tänk så många bekymmer som presidenten hade kunnat bespara både sig själv och sitt land om han bara hade lyssnat till McCains uppmaningar om en "surge" – upptrappning – i Irak långt tidigare.

Men det är här Bushadministrationens allra största problem låg, noterar Noonan helt riktigt: i bristen på intellektuell öppenhet och nyfikenhet, i det förbluffande ointresset av att ta in ny information.

Och Peggy Noonan jämför inte helt överraskande med en annan president, en stor president, som vissten när det var lä-

ge att be om råd: "Reagan was the most successful president of modern times, but he knew when he needed help, and was not ashamed to ask".

Näste president, skriver Noonan utan att veta vem som skulle bli valets segrare, kommer att bedömas efter hur han hanterar nästa terrorattack – för en sådan kommer, och snart, och förmodligen med kärnvapen denna gång. Då krävs det folk som tar saker på allvar i Vita huset och kongressen.

Så kanske McCain fick Noonans röst där i valbåset i november; kanske inte. John McCains många år av samarbete över partigränserna – som Noonan efterlyser mycket mer av framöver, för att gemensamt möta alla stora problem som hon ser nalkas – måste ha vägt tungt, liksom hans gedigna personliga historia av just *patriotic grace*.

Men som så väldigt många andra är Peggy Noonan också uppenbart charmad av tanken på att USA sent omsider ska samla sig till att välja en svart president. Och så är ju Barack Obama dessutom en så osedvanligt bra talare.

Ann-Sofie Dahl

Så marginaliserades de konservativa

Genom att tolka nazismen som ett entydigt tyskt fenomen har man i Sverige undvikit självvranssakan efter andra världskriget.

David Andersson har läst två nya böcker i ämnet.

NAZISMENS SENS MORAL SVENSKA ERFARENHETER I ANDRA VÄRLDSKRIGETS EFTERDYNING

JOHAN ÖSTLING

Atlantis 2008

SEGRARNAS HISTORIA MAKTEN, HISTORIEN OCH FRI- HETEN STUDERADE GENOM EXEMPLET HERBERT TING-

STEN 1939-53

ANDRUS ERS

Bokförlaget H:ström 2009

Vet du vem Erich Wittenberg var? Om du svarar nej på den frågan behöver du inte skämmas. Wittenberg är idag tämligen bortglömd. Överraskande nog uppmärksammas han i två färiska svenska avhandlingar, Johan Östlings *Nazismens sensmoral* och Andrus Ers *Segrarnas historia*. Ers avhandling undersöker Herbert Tingstens historiesyn under tiden 1939-53. Östling tar ett större grepp och försöker beskriva vilka slutsatser som drogs i det svenska samhället efter nazisternas nederlag 1945. Och då blir Wittenbergs öde intressant.

Wittenberg föddes 1907 i Hamburg och doktorerade 1933 vid Berlins universitet. Eftersom han var av judisk börd tvingades han flytta till Sverige. År 1948 sökte han en docentur i politisk idéhistoria vid Lunds universitet. Ansökan avslogs efter att Herbert Tingsten skrivit ett starkt negativt utlåtande.

Tingsten var inte ensam om sin värdering. Ingemar Hedenius beskrev Wittenberg som typisk för det "i dålig mening tyska sättet att resonera". Och Ol-

le Holmberg kunde skriva att Wittenberg haft tur som var jude: "Var han annars skulle ha hamnat åskådningsmässigt sett - ja, det kan man fråga sig."

Wittenberg hade en positiv inställning till tänkare som Hegel, Fichte och Nietzsche, och han argumenterade också för att konservatismen var nazismens motsats. Att hans åskådning ansågs så komprometterande hänger, enligt Östling, samman med den speciella tolkning av nazismen som var vanlig i Sverige efter kriget.

I den internationella debatten på 1940- och 50-talet uppfattades nazismen inte sällan som en totalitär ideologi och ansågs därmed vara besläktad med stalinismen. Andra såg istället nazismen som en del av en bredare fascistisk rörelse. Dessa tolkningar fick dock inget större genomslag i Sverige, där man istället såg nazismen som ett specifikt tyskt fenomen. Särskilt utmärkande för det nazistiska tänkandet ansågs man nationalismen vara med- an antisemitismen och rasismen betraktades som sekundära inslag. Viktigt var också att nazismen uppfattades som irrationell, känslomässig och romantisk. Nazismen var motsatsen till civilisation, modernitet, upplysning, förnuft och framsteg.

Genom att nazismen efter krigsslutet tolkades som ett entydigt tyskt fenomen fanns det inte något större behov av svensk självvranssakan. Under kriget hade det funnits kritiker mot den svenska anpassningspolitiken som Torg-

ny Segerstedt och Ture Nerman. Men efter kriget dominerade en självgod syn. Den svenska politiken under kriget ansågs ha varit klok, eftersom den säkrade den svenska freden och friheten. Ännu i boken *Per Albin och kriget*, som Alf W Johansson publicerade 1985, dominerade detta synsätt. Senare skulle forskare och debattörer som Steven Koblik och Maria-Pia Boëthius angripa samlingsregeringens anpasslighet, vilket ledde till att också Johansson reviderade sitt synsätt.

Under de senaste decennierna har Förintelsen på ett annat sätt än tidigare kommit att stå i centrum för vår förståelse av nazismen och andra världskriget. Bilden av nazismens förhållande till moderniteten har också problematiserats. Många har tagit intryck av sociologen Zygmunt Bauman som menade att Auschwitz knappast var ett brott i utvecklingen utan snarare en följd av det moderna samhället.

Delärdomar som drogs i Sverige på 1990-talet och 1940-talet skiljde sig alltså starkt åt. Östling jämför också 40-talets svenska sensmoral med de slutsatser som samtidigt drogs i Västtyskland. I Sverige hade det nyhumanistiska bildningsidealet haft en relativt stark ställning inom utbildningspolitiken, bland annat genom den socialdemokratiska politikern Arthur Engberg. Efter kriget kom emellertid denna syn på kulturarvet att stämplas som auktoritär, och de klassiska språken förlorade mark. Typisk nog är den elake läraren i Alf Sjöberg

och Ingmar Bergmans film *Hets* latinlektor.

I den västtyska skolan uppvärderade man istället det nyhumanistiska bildningsidealet, ett ideal som varit starkt under Weimarrepubliken men slagits sönder av den nazistiska regimen. I Västtyskland fick också det naturrättsliga tänkandet en renässans inom juridiken. Efter det nazistiska missbruket av rättssystemet var man angelägen att understryka att makt och rätt är skilda saker, att det finns en objektiv grund för rätten. Renässansen för naturrätten var ett internationellt fenomen, som också avspeglade sig i FN-stadgan. I Sverige rubbades dock inte de hägerströmska föreställningarna om att naturrätt är metafysik och vidske- pelse.

I Sverige hade de rationalistiska kulturradikalerna - 1945 års generation - tillgång till

Karl Vennberg, som också hyst sympati för den tyska dikturen, kunde på 40-talet vinna framgångar genom att stämpla den antitotalitära Sten Selander som reaktionär.

"sensmoralprivilegiet". Som de mest typiska företrädarna för denna grupp ser Östling Herbert Tingsten och Ingemar Hedenius. Andra representanter är Tage Erlander, Gunnar och Alva Myrdal, Karl Vennberg, Arthur Lundkvist, Olle Holmberg, Knut Jaensson, Erik Lönnroth och Anders Wedberg.

Enganska brokig samling kan man kanske tycka, som sträcker sig från en Natovän som Tingsten till Sovjetvänner som Vennberg och Lundkvist. Desom marginaliserades var de konservativa, liksom personer med religiösa

åskådning eller intresse för kontinentalt tänkande. På svenska universitet blev den anglosaxiska, analytiska filosofin alltmer hegemonisk. Kunskaperna om tysk kultur minskade, bland annat därför att engelska ersatte tyska som första främmande språk 1946.

Östlings intressanta och väl-skrivna avhandling kastar ljus över några av efterkrigstidens mest uppmärksammade svenska debatter. När den konservativa katoliken Sven Stolpe 1959 lade fram sin avhandling om drottning Kristina fick den inte det erkännande som varit motiverat. Intressant i sammanhanget är att Stolpe under kriget publicerat boken *Fem normmän*, som fördömde den tyska ockupationen av Norge. Stolpes främste vedersakare i Kristinadebatten, Sten Carlsson, hade däremot haft nazist-sympatier. På ett liknande sätt kunde Karl Vennberg, som också hyst sympati för den tyska diktaturen, på 40-talet vinna framgångar genom att stämpla den antitotalitära Sten Selander som reaktionär.

Hur mycket av kulturradikalernas starka ställning efter kriget som berodde på "nazismens sensmoral" är naturligtvis svårt att exakt bestämma. Socialdemokraterna hade 1932 inlett sitt långa maktinnehav. Hos inflytelserika opinionsbildare som makarna Myrdal och arkitekter som Sven Markelius och Uno Åhrén fanns redan på 30-talet en stark traditionsfientlighet och en reduktionistisk människosyn. Att kulturradikalerna fick sensmoralprivilegiet 1945 hängde väl samman med att de redan hade en stark position.

Möjligen kan jag tycka att bilden av Tingsten blir lite för rätlinjig om man ser honom som en enkel företrädare för "1945 års idéer". I den mån han entydigt företrädde detta synsätt var det före 1945. I boken *Den nationella diktaturen* från 1936, då Tingsten fortfarande var socialdemokrat, framställs fascismen som en borgerlig ideologi. Men som chefredaktör på *Dagens Nyheter* på 1946-59 företrädde han närmast en totalita-

rismteori, och drog paralleller mellan Stalin, Hitler och Mao. Också vid denna tid såg Tingsten nazismen som ett utslag av tysk romantik, vilket avspeglade sig i bedömningen av Wittenberg. Tingsten skulle samtidigt beklaga att han på 30-talet inte sett de socialistiska inslagen i nationalsocialismen.

Tingsten hörde till dem som kraftigast opponerade mot att göra tyskarna kollektivt ansvariga för nazismens fasor. Hos Tingsten fanns också ett starkt intresse för katolska författare. Någon militant ateist av Hedenius slag var han inte.

Under sin tid som chefredaktör hade Tingsten ett stort inflytande över debatten. Efter hans död 1973 var det länge ganska tyst om honom. På 1990-talet fick han emellertid en renässans, mycket tack vare Per Ahlmark. År 1992 gav Ahlmark ut ett urval av Tingsten-texter, *Tyranniet begär förtroende*, som ledde till en livlig debatt. Debatten fortsatte två år senare när Ahlmark publicerade sin bok *Vänstern och tyranniet*. Vid denna tid kom också flera nya upplagor av Tingstens böcker. Dessutom började forskarna skriva böcker om honom. Nu har alltså ytterligare en avhandling utkommit, av Andrus Ers. Tingstens återkomst på 1990-talet kan väl beskrivas som en följd av Berlinmurens sensmoral.

Sverige var ju neutralt under såväl det andra världskriget som det kalla kriget. Skillnaden var emellertid att det under efterkrigstiden fanns en militärallians Sverige kunde ha anslutit sig till. Som chefredaktör angrep Tingsten den svenska alliansfriheten och förespråkade ett Natomedlemskap.

Efter Sovjetunionens fall borde det vara lättare att se att Tingsten, liksom till exempel Eyvind Johnson, hade rätt. Denna insikt har dock inte fått den spridning man kunde önska sig. Också sedan Alf W Johansson blivit mer negativ till Per Albins neutralitetspolitik gav han ut en bok där han kritiserade Tingstens hållning under det kalla kriget. Här återstår en del att göra för hugade forskare.

David Andersson

KulturResor

SVENSKA KULTURRESOR AB

Svalnästet, Jalta på Krimhalvön, Ukraina.

KAIRO OCH ALEXANDRIA

Musik och Kulturrese

Reguljärflyg/buss: 10/5 – 16/5

Kairo 4 dagar! Alexandria 2 dagar!

Ökenkloster Wadi an-Natron 1 dag!

Fördjupad kultursightseeing! 2 konserter! 5-stjärniga hotell!
Hjelpension! Skandinavisk guide och svensk färdledning!

RUNDRESA I UKRAINA MED OPERA OCH BALETT I KIEV OCH ODESSA

Reguljärflyg och nostalgiskt tåg: 18/5 – 27/5

Kiev - Poltava - Gammalsvenskbyn - Krim -
Sevastopol - Jalta - Baktiseraj - Odessa.

RIGAS INTERNATIONELLA OPERAFESTIVAL

Reguljärflyg: 11/6 – 14/6

Carmen och L'elisir D'Amore (Kärleksdrycken)

Den flygande holländaren

Utflykter till Rundale och Jurmala

HELSINGFORS OCH SAVONLINNA OPERA-FESTIVAL

Reguljärflyg/buss: 5/7 – 8/7

Kultursightseeing i Helsingfors.

Opera i Savonlinna - Turandot och Madama Butterfly

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Reguljärflyg/Buss: 14/7 – 19/7

Historia! Konst! Opera! Balett! Stadsrundturer!

OPERA I VERONA KONST I VENEDIG OCH RAVENNA

Reguljärflyg/Buss: 30/7 – 4/8

Carmen och Aida i Verona.

Konstupplevelser i Venedig och Ravenna

RUNDRESA I RUMÄNIEN

Reguljärflyg/Buss: 20/8 – 29/8

Bukarest! Transylvanien med mäktiga naturupplevelser!
Moldaviens kyrkor och Kloster! Donaudeltat! Constanta!

Svenska Kulturreseor AB

Tel 040-10 35 70, Fax 040-30 33 45,
www.kulturreseor.se info@kulturreseor.se

Utfrys av avantgardet

LARS-ERIK LARSSON

CARLHÅKAN LARSÉN

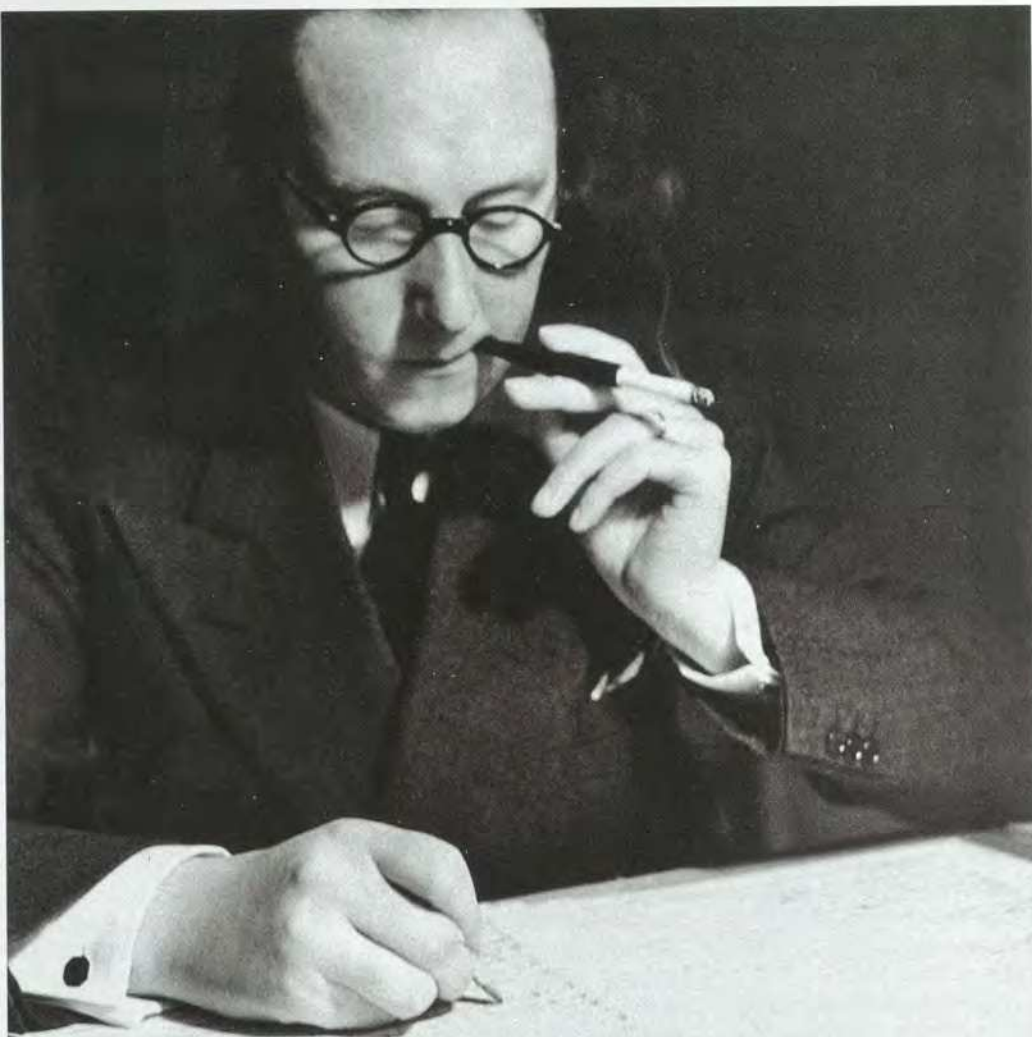
Atlantis 2008

Lars-Erik Svensson" var ett L förklenande tillmål som kunde höras mellan skål och vägg efter att tonsättaren Lars-Erik Larsson tillträtt som kompositionsprofessor på musikhögskolan i Stockholm 1947. Hilding Rosenberg, den svenskamuskimodernismens nestor, hade fallit för åldersstreck och medlemmarna i den avantgardistiska Måndagsgruppen, anförda av tonsättaren Karl-Birger Blomdahl och musikkforskaren Bo Wallner, bevittnade motvilligt hur denna maktposition i svenskt musikliv tillföll en traditionalist som under beredskapsåren dessutom nedlät sig till att komponera schlagers och filmmusik.

En av Lars-Erik Larssons kolleger i trettioalstgenerationen, den nyligen bortgångne Erland von Koch, har i sin självbiografi från sent 80-tal inte skrämt orden när det gäller att skildra den antagonism som rådde.

Han talar om "trakasserier" och "knivhugg i ryggen", och Larssons begåvade kompositionselever Maurice Karkoff, Jan Carlstedt, Hans Eklund och Bo Linde ska ha råkat särskilt illa ut. Den sistnämnda alltför tidiga död 1970 är också en händelse som Koch lastat Måndagsgruppen för.

Exakt vad som tilldragit sig, utöver det redan dokumenterade, och hur de olika fraktionernas musikestetiska ideal påverkades under 1950-talet (kanske mer av varandra än man föreställer sig?) kommer att bli föremål för den utforskning av Måndagsgruppens historia som påbörjats. Det skriver musikjournalisten Carlhåkan Larsén i sin bok om Lars-Erik Larsson, upphovsmanen till två av svenskt 1900-tals mest älskade musikverk: *Pastoralsviten* och *Förklädd gud*, och till den musikpedagogiskt vär-

Lars-Erik Larsson – på väg att återupprättas efter avantgardets utfrysning?

FOTO: SYDSVENSKAN/IBL

defulla serie concertinor för soloinstrument och stråkorkester som betytt så mycket för samarbetet mellan proffsmusiker och amatörorkestrar.

Boken är initierad och flyhänt skriven i enlighet med föremålets måtto om "enkelheten som bästa ledstjärna". Forskning i Larssonsamlingen på Statens musiksamlingar och i arkiven på Stockholmsoperan och Akademiska kapellet i Uppsala, anhalter under Larssons karriärgång, redovisas liksom kontakter med efterlevande och Larsson-kännare inom svenskt musikliv.

Detta är den första skildringen av den svårfångade Larssons liv och verk sedan Bo Wallner med flera publicerade en bok om concertinorna för över ett halvsekel sedan. Den yttre biografien innehåller inga större sensationer, Larsson var knappast en barrikadernas eller

den armbågiga programförklaringsman. Hans liv kan, med Larséns ord, "lätteligen sammanfattas på en trycksida".

Född 1908 till en kantorsutbildad lanthandlare i skånska Åkarp, elev 1925-29 för Ernst Ellberg och Olallo Morales på musikkonservatoriet i Stockholm (kallat "Ackis") och studier i Wien (för Alban Berg) och Leipzig är de tidiga årens biografiska hållpunkter. Efter framgångar med verk på internationella musikfestivaler för samtida musik i Florens, Barcelona och Paris i början av 1930-talet (promotad av vännen och kollegan Sten Broman) och musikskrivier i *Lunds Dagblad*, hamnade Larsson så småningom som kapellmästare på Radiotjänst, institutionen som skulle ge skjuts åt det stora publika genombrottet. Där fanns en rad numera legendariska namn inom den lätta och seriösa musiken som Tor Mann, Ivar

Hellman, Stig Rybrant, Åke Jelving och Sune Waldimir. Gunnar Wällgren och Gunnar Sjöberg reciterade lyrik under radioteaterchefen Hjalmar Gullbergs ledning och Larsson sattes att komponera musikvinjetterna.

Några av dessa lyriska sviter hamnade så småningom hos Sten Frykberg och Gävles symfoniorkester för att uruppföras som den numera berömda *Pastoralsviten*. Andra fortlevde som *Förklädd gud* och *Intima miniatyrer*.

Bakom sig hade Larsson framgångar med saxofonkonserten, skriven för Sigurd Rascher, och den romantiska sagooperan *Prinsessan av Cypern* till Zacharias Topelius Kalevala-text, uruppförd 1937 med några av Stockholmsoperans förnämsta sångare, och återupplivad halvkonsertant på Malmöoperan till 100-årsminnet av Larsson förra året.

Trots att Larsson i Måndagsgruppen ögon tillhörde den ytligt diverterande förkrigsgeneration, som under de existentiellistiskt färgade efterkrigsåren sågs med oblidla ögon när riktlinjerna för en ny och mer prentiös konstmusik skulle dras upp, var Lars-Erik Larsson den förste svenske tonsättaren att pröva på den musikaliska modernismens mest extrema innovation, tolvtonsmusiken. Visserligen i en egen "mildare" variant med ackordiska staplar ovanpå tolvtonsskalans seriellt påbjudna toner, för att inte dra undan mattan för det ständigt närvarande linjära, melodiska tänkandet. Här finns en nära släktskap med dansken Carl Nielsen, som kan sägas tillhöra Larssons husgudar jämte Bach, Mozart, Mendelssohn och Sibelius, för att nämna några stilis-

tiska preferenser Larsén återkommer till.

I dag är klimatet inom musiklivet annorlunda. Den ena tonsättaren efter den andra har brutit den publika isoleeringen och återgått till ett mer nyromantiskt tonspråk. I det perspektivet framstår Lars-Erik Larsson och hans trettiotalsskamrater som de verkliga banbrytarna.

Larséns bok ingår i Musikaliska akademins skriftserie *Svenska tonsättare*, vars ambition är att bistå med musikvetenskapligt gedigna biografier i populär form över "försummade" namn inom svensk 1900-talsmusik. Det begränsade omfånget och avsaknaden av alltför inträngande verkanalyser och notexempel bäddar för en bred spridning. Den obekan-

ta och "förbisedda" violoncellkonserterna från 1947 som "representerar en ny formell ansats" i Larssons skapande och därför väcker läsarens nyfikenhet, hade dock förtjänat en fyligare presentation, i synnerhet som den kändare violinkonserterna (en av svensk musiks bästa) får betydligt mer utrymme.

Verkförteckning finns med, men kunde vara fyligare med angivande av speltid, utgåvor och uppgifter om uruppföranden. I slutet på varje kapitel finns omfattande och resonerande litteraturreferenser och diskografier. Överhuvudtaget varierar verkförteckningarna i utförlighet i de biografier som hittills har utkommit i serien (Hilding Rosenberg, Ingvar Lidholm och Lars-Johan Werle).

I planeringen om två utgåvor om året ligger under 2009 en biografi över nationalromantikern Emil Sjögren, knappast en 1900-talsprofil, men förvisso svårigen försummad i den musikbiografiska litteraturen, och Bo Nilsson, "geniet från Malmberget" och en av 1950-talets verkliga excentriker.

Tonsättarnamn som ytterligare figurerar i planeringen är Anders Eliasson, Allan Pettersson, Larssons 30-talskollega Gunnar de Frumerie, Wilhelm Stenhammar och Karl Birger Blomdahl. Här är visserligen inte platsen att föreslå ytterligare namn, men nog kan man tycka att biografier över till exempel Ludvig Norman, Ivar Hallström eller Otto Olsson känns påkallade.

Henry Larsson

I Obamas fotspår

**DET AMERIKANSKA LÖFTET
BARACK OBAMAS VÄG TILL
VITA HUSET**
MARTIN GELIN
Atlas 2009

Inte sedan John F Kennedy har en amerikansk president bedarat som Barack Obama. Allmänhet och medier åter ur hans hand. Under de första intensiva 100 dagarna i Vita huset stöddes Obama av mellan 60 och 65 procent av väljarna. Men tillståndet lär inte vara särskilt länge. Historien visar att förr eller senare drabbas den mest populära president av tillbakagångar och misstro. En viss trötthet, "Obama fatigue", blir oundviklig. I USA är politikens naturliga tillstånd konflikt och polarisering. Om Barack Obama ska sköta sitt jobb kommer han att göra människor besviktiga.

Hur många är förstås en avgörande fråga. Obama är en för-siktig politiker som står inför enorma utmaningar.

Han har närmat sig dem och väljarna med en blandning av uppriktighet och pedagogiskt nit. I en kris inger lugn och be-

härskning förtroende. Karaktärsdragen bidrog till hans seger över den lätt aggressive och impulsiva John McCain. "No drama Obama" var rätt man vid rätt tid.

För eggande retorik och dramatiska framträdanden finns idag föga utrymme, men det vann honom uppmärksamhet och ledde till hans sensationella genombrott. Skillnaden mellan kandidaten Obama och presidenten Obama är till stor del en fråga om framtoning.

Det påminner Martin Gelins reportagebok *Det amerikanska löftet* om. Gelin följde Obamas kampanj från de första, osäkra stegen 2007 till triumfen den 4 november 2008. Det är en beundrande, men inte devot beskrivning där styrkan ligger mer i hans möten med människor – Gelin uppger att han besökt 27 delstater och hundratals städer – än i stil och analys. Reaktionen på Obama framkallade, positiva som negativa, visade framför allt att USA befann sig i ett brytningsskede. Reagan-eran hade kommit till vägs ände med George W Bush.

I detta nya, osäkra skede kommer USA att befinna sig ett bra tag till. Obama söker, likt sitt land, sin roll under ändrade omständigheter.

Mats Wiklund

Excentriska esteter

**DESPERATE ROMANTICS
THE PRIVATE LIVES OF THE
PRE-RAPHAELITES**
FRANNY MOYLE
John Murray

Begreppet "Victoriaphilia" myntades nyligen av *Sunday Times* krönikör AA Gill. Det innebär, precis som man kan gissa, en stark dragning till allt viktoriantskt, vilket Gill menar är ett tillstånd som nu breder ut sig i samtiden. Hans främsta bevis för detta är att BBC håller på att spela in en dramaserie om prerafaeliterna, och i samband med det har boken *Desperate Romantics – The Private Lives of the Pre-Raphaelites* utkommit. Undertiteln säger allt: det är inte fråga om en konstvetenskaplig bok, utan en skvallrig redogörelse för de såpopera-mässiga intrigen i och omkring konstnärgruppen.

Med hjälp av en mängd brev och dagboksanteckningar berättar Franny Moyle historien om prerafaeliternas privatliv. Varje konstnär och modell avhandlas ingående. Mest rörande är John Ruskins tragiska öde:

fullständigt sexuellt oerfaren och förälskad i en nioårig flicka som han sedan väntade hela sitt liv på att få gifta sig med. Och den flamoyante Rossetti som jonglerade älskarinnor medan hans fru långsamt dog, slutade sina dagar som förvirrad och paranoid, med ett privat zoo i sin bostad (påfåglar, ödlor, hjortar, en känguru, en wombat – samtliga djur avled av vanvård, utom wombaten som tog död på sig själv genom att äta upp en låda cigarrer).

Det gick faktiskt illa för de flesta inblandade, vilket ger en bok om kärlek och besatthet, svartsjuka, sjukdom, självmord och galenskap.

Det vackra och det tragiska existerade sida vid sida både i konsten och privat. Några askungesagor får plats också: prerafaeliternas väldokumenterade fascination för arbetarklasskvinnor begränsade sig sympatiskt nog inte till ett rent sexuellt intresse utan slutade i flera fall med äktenskap, vilket gjorde de unga modellernas klassresor svindlande – från rännsten till kulturelit.

Moyles bok är lättsam och snudd på plump ibland, men oupphörligt underhållande och engagerat berättad – en högtidsstund för victoriafiler.

Therese Bohman

När jag häromdagen passerade Tegnérslunden och som vanligt hötte näven åt Titanen, Carl Eldhs groteska skulptur av dåren och gap-halsen Strindberg, insåg jag plötsligt varför Mona Sahlin aldrig

kommer att bli statsminister.

Eldhs skulptur är givetvis inte en korrekt återgivning av Strindbergs slappa anatomi. Modell för kroppen stod en frisksportare, farfar till en av mina goda vänner. Men det är oväsentligt, det väsentliga är den kraftfulla nakenheten.

Efter snart 100 år av det modernistiska avantgardets galenskaper borde all känsla för konst ha utrotats. Men att omfamna vansinnet kräver kvalificerad utbildning. Folk i allmänhet förmår fortfarande skilja det sköna från det vidriga, det pietetsfulla från det skändliga och det klassiska från stundens effektsökeri.

Eldhs titan, trots sin smaklöshet, är på sätt och vis ett uttryck för detta. Precis som romarna vill vi tänka oss våra förebilder och ledare som vackra och starka, med en fysik lämpad för brons eller marmor. Det verkliga eldprovet när vi väljer ledare är därför fortfarande detta: skulle personen i fråga passa som kraftfull, naken staty?

Göran Perssons fysik var kanske inte centurionmässig och inte heller Fredrik Reinfeldt verkar vara någon Herkules, men Eldh visade att det inte är ett hinder. Vi kan låna en bättre kropp att sätta huvudet på. En naken Fredrik Reinfeldt på ett svenskt forum är därför fullt tänkbar. Kanske i diabas för att uppmärksamma att han är vår förste svarte statsminister, något som tidigare påpekats i denna kolumn.

Men att tänka sig Mona Sahlin som naken helkroppstaty är direkt genant. En sådan tingest vore osedlig, om hon inte lånade en kropp som gjorde henne till transvestit. För alla med någon uppfostran inser att en dams nakenhet, egen eller lånad, är hennes ensak.

Det är antagligen tråkiga nyheter för Mona Sahlin, men hon bör minnas att vår rodnad när vi tänker oss henne som ledare, har rent höviska skäl.

BESKEDET ATT JACOB ZUMA är Sydafrikas nye president har fått ett småaktigt mottagande. Gång på gång upprepas anklagelserna om våldtäkt och korruption. Jag känner ännu inte presidenten personligen och kan inte agera karaktärvittne, men jag tycker mig ana en illa maskerad rasism. Det kanske tydligaste tecknet på detta är att enkla fakta som gör president Zumas förhållanden begripliga ignoreras.

Jacob Zuma är 67 år. Han bär glasögon. Han har tre – vissa säger fyra – vackra fruar. Därtill är han

förlovad med ytterligare tre, av allt att döma, för-tjusande damer. Han har arton barn.

Var och en som tänker sig in i president Zumas situation förstår snart att anklagelserna mot honom är orättvisa. Vilken folkpensionär som helst kunde, efter att ha lagt ifrån sig glasögonen i mörkret, råka bli närgången med fel kvinna, när sex, eller till och med sju, kvinnor är den rätta. Och en familjefar som, även om en och annan regel åsidosätts, inte vill ligga samhället till last, utan själv försörja sina arton barn och sex, sju kvinnor bör snarast hyllas.

Det som oroar mig är bordsplaceringen vid kungamiddagen om president Zuma kommer på statsbesök. I sin nya roll får han antagligen händerna på tillräckliga medel för att ha råd att gifta sig, även med sina fästmör. Hur jag än räknar har Sverige inte tillräckligt många högättade män för att ge dem alla ståndsmässiga bordskavaljerer.

I EN AV VÅRA mindre nogräknade tidningar kunde vi nyligen läsa om astronomen Masami Ouchi, som te-

leskopvis tagit ett fotografi av en "lysande gasklump", så avlägsen att den existerade för 12,9 miljarder år sedan. I den fåvitska demokratiska anda som numera präglar i stort sett allt, ombads läsarna rösta om vad de trodde det var.

De flesta valde, efter kraftiga pikar i den medföl-

jande artikeln, alternativet "Galax". Näst mest populärt var "Annat". Men det tredje mest valda var "Gud", strax före "Planet" och "Fågel".

Det är något rörande med att tusentals personer tror sig ha skådat Guds anlete i en kvällstidning. Inte därför att det är särskilt osannolikt. Kan man visa sig som en brinnande buske eller en "molnstod", finns det inget rimligt argument mot att visa sig i en form som åtminstone har en ansvarig utgivare. Nej, det rörande är att människor fortfarande längtar efter att få skåda Gud. Det vore i denna narcissistiska tid naturligare att anta att de bara var intresserade av huruvida Gud såg dem.

Frågan är om de är beredda, i det fall att den "lysande gasklumpen" verkligen visar sig vara Guds anlete. Får man längre någon aning om vad rökoffer, än mindre viftoffer, är för något.

Jag funderar ändå på att via "nätet" börja sälja sådeskärvar att vifta med, såsom viftoffret kräver, i det fall att någon ännu minns Gamla Testamentet. Kanske finns en marknad bland kvällstidningsläsare i Småland.

Johan Hakelius

**Fredagar
KL 20.30 med
start 15 maj**

Familjen Mann – en europeisk historia

Familjen Mann –
århundradets roman
är en dramadokumentär
i tre delar om särlingen
och nobelpristagaren i
litteratur Thomas Mann
och hans familj.

AXESS TV

www.axess.se

B Sverige porto betalt

B-POST
AVSÄNDARE: PRESSDATA AB

Box 610
832 23 FRÖSÖN

KUNGLIGA BIBLIOTEKET
FÖR FÖRSÄKRINGSVERKSAMHET

Box 5039
10241 STOCKHOLM

305300
TRANS

10
AXE/2009/44

FÖRETAGSminnen

TIDSKRIFT OM SVENSK NÄRINGS LIVSHISTORIA FRÅN 1700-TALET FRAM TILL IDAG

Företagsminnen är en populärvetenskaplig tidskrift om näringslivets spännande historia – historia som ur ett nytt perspektiv speglar samhället i stort.

Här kan du bland annat läsa om industri-design, reklamskyltar, människor, uppfinningar, språkbruk, varumärken, öl, firmafester, bilar, båtar, handel, banker, restauranger, framgångssagor och konkurser!

Företagsminnen är rikt illustrerad med historiska fotografier och andra bilder,

återgivna i hög kvalitet. Tidskriften är därför även något av en historisk fototidning.

Företagsminnen bevakar också utgivningen av näringslivshistorisk litteratur och rymmer en hel del nostalgiska inslag!

EDWARD BLOM *redaktör*

PROVA ETT NUMMER GRATIS!

Beställ ett nummer gratis innan du beslutar dig för att prenumerera. Skicka dina adressuppgifter till info@naringslivshistoria.se.

Fem nummer av tidskriften Företagsminnen per år kostar endast 200 kr inkl. moms! Beställ genom att betala in 200 kr på plusgiro 6193616-7. OBS! Ange ditt namn och din adress oavsett betalningssätt. Läs mer på www.naringslivshistoria.se/foretagsminnen

5 nr/år
endast
200 kr!